

ВАСИЛЬ ШКЛЯР

Ностальгія



ВАСИЛЬ ШКЛЯР

Ностальгія

Роман

УДК 821.161.2
ББК 84.4УКР
Ш66

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки *Андрій Цепотан*

ISBN 978-966-14-7021-6 (PDF)

- © Шкляр В. М., 2014
- © DepositPhotos. com / ni-
lotic, Andrey_Kuzmin, to-
lokonov, zoomteam, обкла-
динка, 2014
- © Книжковий Клуб «Клуб
Сімейного Дозвілля», ви-
дання українською мо-
вою, 2014
- © Книжковий Клуб «Клуб
Сімейного Дозвілля», ху-
дожне оформлення, 2014

Туга за справжнім

Студент філології столичного університету Василь Шкляр дебютував молодіжною повістю «Сніг», у якій були всі прикмети тодішньої (середина сімдесятих років минулого століття) літературної моди: трохи романтики, трохи книжкової мудрості, трохи молодечого позерства. Це було відлуння тих мотивів, які з'явилися в літературі після приходу в неї «шістдесятників» за часів «відлиги».

Шкляр і його літературні ровесники опинилися вже в інших політичних координатах — «відлига» скінчилася, почалися заморозки. Тодішні літературні прозеліти сумлінно наслідували «шістдесятників», але не могли (бо хто б їм дозволив?!) піти на цілковиту соціальну й громадянську відвертість.

Письменники — особливо ж молоді, сповнені творчого честолюбства, — не можуть відкладати ідейно важливі задуми на далеке майбутнє, де будуть сприятливіші умови. Вони або емігрують в історичну, фантастичну чи іншу тематику, віддалену від сучасності, або ж удаються до езопівської мови. Кожен має можливість вибору щодо вибудови власної творчої біографії.

Василь Шкляр, якийсь час ступаючи в сліди Григора Тютюнника (це була його літературна «школа», і, до речі, дуже добра школа), дедалі помітніше виходив на свій самобутній шлях. «Ностальгія» — особливо показовий у цьому розумінні епізод у літературній біографії Василя Шкляра. Це — своєрідний прелюд у творчості прозаїка тютюнникової «школи» до нового Шкляра, який легко виходить за рамки цієї «школи» і знаходить нову стилістику. Його головний герой Микола Погорілий нагадує героя «Снігу», який подорослішав і опинився в нових часових реаліях. Так Шкляр мовби повернувся до себе після тривалої

подорожі, в яку він вибирався за літературними студіями. (Принагідно скажемо, що в багатьох авторів виразно відчутна відсутність за ними таких подорожей-«шкіл» — у них немає ні стилю, ні художньої пластики, їм ніхто «не ставив руку»). Хоча в основі мистецтва прози лежить віртуозне володіння ремеслом.)

«Ностальгія» — це туга під льодовиком стагнації за кращими часами. «Ностальгія» — це туга героя за повноцінним життям. «Ностальгія» — це один із діагнозів суспільству, в якому волею долі приречені існувати персонажі роману.

Читаючи пізніші твори Шкляр — «Ключ», «Кров кажана» («Нікуб»), «Елементал», — не можна не помітити їхньої генетичної спорідненості з «Ностальгією». У ній, хоч і в ембріональному вигляді, є чи не всі ідейні мотиви й стилістичні прийоми, з яких виростили ці романи. Тут і несподівані повороти сюжету (дефіцит української прози), і демонізація певних явищ та персонажів, і щоразу надзвичайно цікава життєва історія, покладена в основу кожного твору. Шкляр — на подив цікавий оповідач. У нас так багато прісних і нудних нарацій, автори яких мовби заповзялися спростувати визначення прози як мистецтва слова. І якщо вже зайшлося про слово, то тут і дивовижне лексичне багатство, і яскрава, справді індивідуальна стилістика. У «табелі про ранги» стилістів української прози Шкляр — одна з давно визнаних констант. Від його текстів отримуєш буквально фізичну насолоду.

Хоч часові координати «Ностальгії» від нас віддалені, та, перечитуючи роман сьогодні, знову допевнюєшся у дивовижному феномені: справжні тексти мають у собі ті таїну і магію, які дозволяють їм не старіти.

А ностальгія супроводжує в цьому світі кожне покоління. Ностальгія за тим, як повинно бути в житті, а не як є. Ностальгія як заперечення. Як погук справжності. І все це виразно вилунує зі Шкляревої ностальгії.

*Михайло Слабошницький,
лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка*

Увійходьте тісними ворітьми, бо просторі
ворота й широка дорога, що веде до по-
гибелі, — і нею багато хто ходять.
Бо тісні ті ворота, і вузька та дорога, що
веде до життя, — і мало таких, що зна-
ходять її!

Євангелія від св. Матвія

Частина перша

1

Якоїсь миті йому здалося, що будинок цей зовсім порожній, що в ньому немає живої душі, крім отої нещасної кицьки, яка без угаву кричить за стіною, — видно, господар виїхав з міста, а її, бідолаху, забув, покинув у поспіху напризволяще.

Микола почув той крик одразу, переступивши поріг своєї квартири і прислухаючись, чи вдома Софія, але на нього війнуло затхлою пусткою давно не провітрюваної оселі, перестояна тиша вкютала його, наче вата, і Микола завмер, коли крізь цю глухоту до нього пробився тонкий, щемливо-пронизливий голос:

— А-а-а... а-а-а...

Хто? Звідки?

Він спершу подумав, що десь у сусідів плаче дитина, а потім таки розібрав, що ні, то надривається кішка, і крик її, схожий на плач немовляти, зрушив у ньому тривогу, ще невиразну і кволу, але вже невідступну.

Усмішка, приготовлена для Софії, спала з лиця, як невдало причеплена маска, він пройшов на кухню, виклав на стіл пакунки, виставив у холодильник пляшки і знову завважив, яке мертво повітря у їхній квартирі — наче ніхто тут не жив, не дихав, не торкався цієї перетлілої тиші. Щоправда, у спальні постіль була розібрана, на прим'ятій подушці лежала розгорнута книжка і косметичне безладдя на трюмо підказувало, що все гаразд, усе тут, як і раніше.

Зрештою він здогадався, що Софія і досі не відчиняє квартирок, незважаючи на вперті поради радіо й телебачення,

хоч сама працює на тому ж таки телебаченні, сама ж і готує ті оптимістичні прогнози в ефір. Ось незабаром прийде і сокорітиме, як брала інтерв'ю в самого міністра і як той, сіромаха, приголомшений її вродою, шепнув не для преси, що скляночка доброго «Каберне» — це, звичайно, не порятунок від радіації, але й завадити не завадить.

Втім, спочатку Софія здивується, як це Микола опинився у Києві (не подзвонив, не попередив), заохкає, що лишив малого в селі на чужих людей, краще б узяв із собою, вона так скучає за Петрусем, за ними обома так сумує, що немає вже сил.

Софія справді розлучалася з ними тяжко, хоч їхали не за тридев'ять земель, та коли поїзд рушив, Микола побачив крізь вікно вагона, як по її щоках, мов горох, покотилися сльози, і стислося серце від жалю до Софії, що от він їде, а вона, жінка, лишається тут. Сама залишається. Виходило, наче Микола її обхитрив, хоч і в думці такого ніколи не мав, усе вирішила Софія.

Так склалося.

За день до того, як гримнув Чорнобиль, Микола прийшов додому пізно вночі, прийшов веселий, сказав:

— Все.

Софія сиділа на кухні в нічній сорочці, курила, не в затяжку, а так, щоб показати, що вона хвилюється, жде, а він десь гуляє, однак не дорікнула Миколі й словом, навіть, здається, зраділа, що він у гуморі, підсів до неї погомоніти. Останнім часом у нього рідко з'являлось таке бажання, цілими вечорами просиджував у своїй кімнатині, щось там писав, мучився, а коли й виходив, то був, як хмара, мовчав, і те зятяте мовчання Софія зносила тяжче, аніж скандал.

Він і сам страждав від нього не менше, знав, що це зводить між ними ще більшу стіну, але й у словах не знаходив ради: минув для них той золотий час, коли можна говорити про дощ і про сніг, про моди і фільми, про Аллу Пугачову й солон'яного бичка, можна говорити, зазираючи одне одному в очі, несусвітні дурниці і знаходити в тому неабияку втіху.

А тоді, пізно вночі, він прийшов веселий, сказав:

— Все!

— Що все? — спитала Софія.

— Я послав того самодура під три чорти.

— Шефа?

— Авжеж. Виказав усе, що про нього думав, і поклав на стіл заяву.

— Ти пішов з видавництва?

— Уявляєш, натрапляє він у рукописі на те місце, де герой купує цукерки «Пікова дама», викреслює навхрест, а мені погрожує доганою. Вгадай чому? — У Миколи був той вигляд, який Софія називала «равлик-павлик виставив ріжки».

— Гм... Дефіцитні цукерки?

— Я теж спершу подумав, що Лука Лукич засумнівався в реальності такого факту. Але річ не в тому.

— «Пікова дама»... Щось пов'язане з картами?

— Та ні, — тішивсь Микола. — Ніколи не вгадаєш, я сам довго не міг второпати, де тут крамола.

— То де ж?

— А в цукерках!

— Ну, звісно. — Софія знизала плечима: заgrimів з роботи і гопки скаче. Загадки загадує.

— Виявляється, «Пікова дама» з лікером. А це, каже Лука Лукич, алкогольна пропаганда. У той час, каже,

коли весь наш народ бореться із зеленим змієм... Ну, тут уже я не стримався, послав його...

— А сам куди? На кондитерську фабрику? Чи на лікеро-горілчаний?

— А нікуди! — сказав він, вловлюючи розчарування в її голосі. І повторив дразливо: — Ні-ку-ди!

Софія змовчала. Знала, що зачепи його зараз за живе, і Микола знову заб'ється у свою мушлю, набере в рот води — не достукаєшся, не догукаєшся.

— Знаєш, що я написав у заяві? «Прошу звільнити мене з роботи. Я стомився».

— Це схоже на тебе.

Софія хотіла було взяти нову сигарету, але тут його долоня лягла їй на руку: не треба; і цей лагідний, примирливий жест її насторожив. Вона подивилася йому в очі й побачила, що радості там ні грамини, його сірі очі були сиві й сумні, як осінні дими. Де й ділася джэнджуристість — Микола притих, опустив плечі, але це була не та мовчазна похмурість, якою він одгороджувався від Софії, це був сум, відкритий для неї.

— Я справді стомився, — сказав він.

Софія мовчала, відчуваючи, що це тільки початок розмови.

— Стомився так жити. Не сердься на мене, але думаю, що якийсь час нам треба побути нарізно. Спочити одне від одного.

— Ми й так спочиваємо вже давно.

— Ні, ти знаєш, про що я кажу.

— Що ти надумав? — обережно спитала вона.

— Я поїду.

— Куди?

— В село, — сказав він.

— Надовго?

— Не знаю. Може, на місяць, може, на два. Врешті-решт, я ще не був у відпустці.

— Ти можеш взяти малого. Хай побігає на природі.

— Я не до матері їду.

— Не розумію.

— Я оце був у Стаха. У нього є хата над річкою. Там ніхто не живе. Тітка померла, а хату переписала на Стаха. Це кілометрів за триста від Києва. Саме те, що мені зараз треба.

— Не розумію, чому тобі не поїхати до матері. Узяв би малого, було б кому за вами доглянути.

— Ні, Соню, це надто близько. І потім... я не гуляти їду. Звичайно, можна і порибалити, Стах каже, що там розкішна риболовля, але справа не в цьому.

— А в чому? — спитала Софія, і в її голосі забряжчали прискіпливі нотки. — У тому, щоб далі від нас?

— Ні, — лагідно мовив Микола: було приємно, що її це не радує. — Мені треба сховатися десь у глухий куток. Хочу написати одну річ.

— Кіносценарій?

— Звідки ти знаєш? — Микола так здивувався, наче вона читала його думки. Однак усе було дуже просто.

— Ти викидаєш у сміття купи паперу. Я дещо читала.

— Он як. Я радий, що ти така уважна до мене, — сказав він. Це була правда.

— Навіть те, що ти рвеш, мені дуже подобається. Але боюся, що кіностудія тільки висотає з тебе нерви. Сам знаєш, що то за фірма.

— Знаю. Можливо, так і буде, як ти кажеш. Проте воно мене мучить, Соню. Ти розумієш?

— Добре, якщо тільки це, — сказала Софія, викликаючи його на одвертість, але Микола вів далі:

— До того ж вони прийняли мою заявку.

— Найчастіше усе на цьому й кінчається.

— Так, але принаймні я отримую чималий аванс, щоб кілька місяців не думати про шматок хліба. Я робитиму те, що хочу, зі спокійною совістю. Це головне.

— Спершу ти говорив про місяць-другий, а тепер про кілька?

— Не знаю, як воно вийде.

— Дивися, — сказала вона. — Діло твоє.

— Ти боїшся, що доведеться повертати аванс?

— Я не того боюся.

— Все буде добре, Соню.

— Чогось мені неспокійно, — мовила Софія. — Розкажи мені про свій сценарій.

— Тобі справді цікаво?

— Дуже. Про що він?

— Про що? Про дерева... траву... любов...

— Гарно, — сказала Софія. — Це дуже гарно: про дерева, траву і любов. А якою буде вона?

— Хто?

— Та жінка. Якщо є любов, то мусить бути і жінка, правда ж?

— Звичайно. Вона буде схожа на тебе, — чудно всміхнувся Микола. — Чорні очі, полунично-розкішні губи... Жаль, що не знайдеш такої гарної акторки.

— Жартуєш, — сказала Софія, не приховуючи задоволення. — А ти знаєш, який завтра день?

— Здається, п'ятниця.

— До чого тут п'ятниця? Я так і знала, що ти забудеш. Десять років, як ми з тобою зустрілися.

— Справді?

Він мав погану пам'ять на дати, і Софія завжди нагадувала йому про дні народження та маленькі ювілеї їхнього родинного життя. Одного разу, коли його до-

питував слідчий, перескакуючи з п'ятого на десяте, щоб заплутати і збити з пантелику, Микола не міг відповісти, коли він одружився. Сказав, що мусить подивитись у паспорт. Слідчий не витримав і зірвався на крик: «Перестаньте валять дурака!» Але то була правда: дня реєстрації шлюбу він не пам'ятав, як і не пам'ятав, якого числа зустрів Софію. Зате до найменших подробиць міг пригадати той день, той шовковий квітневий день...

Микола саме виписався з лікарні, де пролежав більше місяця, і коли вийшов надвір, перед очима попливли золоті кружала. Він аж осліп од весняного світла, сп'янів од тугого повітря і не пішов — поплив у сонячній повені. Не хотілось ховатися від цього раю в тролейбус, рушив пішки через Сирець, дарма що перехожі зглядались на нього, як на причинного, та й було чому дивуватись: надворі літнє тепло, а на Миколі кроляча шапка, пальтечко, давно не чищені чоботи, висохлі в лікарняній коморі, як постолі. Про таких чудопалів у Миколиному селі казали, що вони серед літа зривають зиму, тут, у місті, либонь, гадали, що в нього не всі вдома, та хай: Микола ліг у лікарню, коли мели березневі планети, а тепер на носі був травень, дерева ясніли молоденькою зеленню, і ранні сирецькі абрикоси стояли проти сонця у золотому цвіту.

Заворожений, він забув навіть перекинути через руку своє блаженке, ще студентське пальто, так і йшов, і дивився, дивився, вбирав у себе очима те листячко, той золотий цвіт і звабу жінок, які навесні, знявши із себе зимовий одяг, відкрившись, так гарнішають і хвилюють. То нічого, що зараз вони настрахано його обминають, у Миколи ще все попереду, вони ще почують про

нього. І якщо хочете знати, то знамениті поети не ходять у фраках, ну хіба що вже потім, коли їм вручають Нобелівську премію і вони галантно цілують ручку шведській королеві, тоді можна, чого ж, а замолоду вони живуть на горищах і в комірчинах і, буває, зубами вирівнюють останню двокопійчану монетку, щоб подзвонити до своєї коханої. Це — епохальні поети. Хоча... Як там він колись писав?

Епохальні поети рано вмирають
І сумують за тюрмами і казармами,
Вони рідко оволодівають
Дівчатами незайманими.

В епохальних поетів своя релігія,
Хоча й не відділена від держави,
Епохальні поети — це справді реліквія,
На кожне їх слово — по два жандарми.

Епохальних поетів читають під ряднами,
Тоді як вожді здувають із пива піну,
Епохальним поетам дають відрядження
Будувати оселі в Сибіру.

Епохальні поети вільні й за ґратами,
Їх ніколи не кида в апатію,
Вони не продають єдиної матері
Задля великої хартії.

Епохальні поети не встряють у дебати,
Який плащ у повії скоріш промокати,
Епохальних поетів з «ізмами» сватали,
Та в житті ж то були провокатори.

Епохальних поетів з життя викреслюють,
А вони ходять, як тільки смеркне,
Вони не отримують премій-векселів,
Епохальні поети — лауреати безсмертя.

Вірш цей, звичайно, не надрукували, сказали, що він ні до чого не кличе. Взагалі з того, що писав Микола, нічого не друкували. Останню свою добірку він носив до поважного журналу, де поезію вів такий же поважний і, як здавалось Миколі, хороший поет. То були вірші про рідне Миколине Полісся. Відомий поет, на диво, не попросив прийти через місяць, а прочитав добірку відразу. Це був делікатний і чемний чоловік, схожий на сільського вчителя. Він прочитав, зітхнув і сказав:

— Ви ще зовсім молода людина. Звідкіля у вас стільки смутку?

Микола знизав плечима. Таке він уже чув. І не знав, що відповісти, мовчки забирав свої вірші і йшов собі геть. Але цього поета він шанував і спробував пояснити:

— Слов'яни — люди сентиментальні...

Поет здивовано подивився на Миколу, злегенька всміхнувся.

— Я нічого не маю проти лірики, — сказав він. — Але ж на вашому Поліссі, крім лісів та озер, є багато прикмет сучасності. Зараз, наприклад, там зводиться гігант Чорнобильської атомної. Чому б вам і про це не написати?

— На атомній я не був, — стримано сказав Микола.

— Ви талановита людина, і, коли хочете, я організую вам відрядження на АЕС. Соціальне замовлення, так би мовити. Напишете поему, і ми їй дамо зелену вулицю.

Микола дивився на відомого поета і не міг зрозуміти: це він серйозно чи, може, розіграє? Той раптом затнувся, опустил очі.

— Вибачте, — сказав Микола, — віршів на замовлення я не пишу.

— Ну й даремно, — кинув поет. — Цього не цуралися навіть великі.

— Так, але вони писали не ради зеленої вулиці. І починали не з цього.

Поет підвівся, відійшов до вікна, закурив.

— Я вас розумію, — нарешті озвався він — Розумію... Даруйте. — І так, дивлячись у вікно й глибоко затагуючись димом, сказав: — Але ви заходьте. Напишете щось нове — і заносьте.

Микола більше не заходив. Ні до відомого поета, ні взагалі нікуди вже не носив своїх віршів, змирився, й писалося дедалі менше і тяжче, але часом його сповивав такий от сентиментально-біснуватий настрій, як тепер, коли він щойно вийшов з лікарні і йому, всіма забутому, уявлялося: стоїть він серед стотисячного стадіону і читає свої тихі вірші про рідне Полісся, про мавок та про тисячолітнього дідка, що живе у корінні старезних дерев, оберігаючи їх від напасті. І тоді в Миколиній душі прокидалися солодкий жаль і всепрощення, і хотілося всіх обійняти.

Захмелілий від весняного вітру, від волі (і слави!), він завернув до Бабиного яру й сів там на лаву, випадково чи ні, але якраз біля самотнього дівчати з книжкою в руках, звичайно ж, вродливого, звичайно ж, розумного, бо читало воно не Сіменона і не Семенова, а, леле, читало «Теорію літературознавства», знайому Миколі з університету. І лиш тепер він побачив, що ця дівчина також йому знайома, зустрівач її у коридорах того ж таки столичного університету, який торік мав щастя випустити у світ свого (знаменитого!) вихованця Миколу Погорілого, еге, того самого Погорілого, котрого тепер усяк впізнає на вулиці, на кого озираються всі жінки. Ось і ця відразу одірвалась від книжки, глянула скося

й, налякана таким сусідством, мерщій відсунулась далі, аж повисла на краєчку зеленої лави, поставленої тут не для знаменитих поетів, а для простих смертних. Впізнала, звичайно.

— Привіт, — скромно, без гонору привітався Микола.

Вона подивилась на нього, і дивний звук злетів з її повних, соковитих губ:

— О-о-ов...

Таки впізнала, спершу, мабуть, подумала, що підсів якийсь пришелепок у кролячій шапці, а тепер побачила, що ні, це він, живий Микола Погорілий, який, звичайно, не міг не помічати її раніше, хоч була вона курсом молодша і вони ніколи не перекинулись навіть словом. На «привіті» й скінчилась Миколина хоробрість, і під серце запливав знобливий холод, як завжди, коли він лишався наодинці з красивою дівчиною і не знав, про що говорити.

— Ти звідки такий? — спитала вона.

— Од гілляки відірвався.

— Я так і думала. Або відірвався од гілляки, або тількино вийшов на волю.

— Ти вгадала.

— А казали, що ти працюєш у музеї.

— Ти цікавилась мною?

— Та ні, просто одна моя подруга була закохана в тебе. Вуха мені продзижчала. Вона так зраділа, що ти лишився у Києві.

— Познаймиш?

— Обов'язково. А мені за це що?

— Підтягну тебе з теорії літературознавства. Професор Христинич поставив мені «відмінно». Він і у вас прийматиме?

— У мене ні.

— Жаль, то золотий чоловік. То коли ти нас познайомиш?

— З професором? — Вона лукаво примружила свої чорні очі.

— Та ні, з подругою.

— Хочеш — зараз? Вона живе поруч.

— Може, я спершу перевдягнуся? — завагався Микола. — А то злякається і розлюбить.

— Не злякається, ти завжди таким був: розхристаний, вим'ятий, а на голові наче ворона гніздо змстила.

— Дякую.

— Прошу, — кивнула вона. — Але відкрию тобі одну таємницю: саме цим ти й привабив її. Терпіти не може прилизаних. Проте часто їй хотілося причепурити тебе, напрасувати, причесати. Чисто жіноче бажання.

— Чудні ви, — сказав Микола.

— То що — пішли? Шапку й пальто, щоб не лякати людей, можна сюди. — Вона дістала з сумочки целофановий мішечок, і незабаром Микола уже йшов легкий і весняний, тільки закозубілі руді чобітки ще тримали його при землі, щоб не знявся і не злетів у небо. Не від щастя — від страху.

— Як її звать? — спитав Микола.

— Зараз дізнаєшся, потерпи.

Вони перетнули Дорогожицьку і зупинилися біля під'їзду червоного цегляного будинку.

— Ти почекай трохи, — сказала вона. — Тільки дивись не втечи.

— А може, її немає вдома? — з надією спитав Микола, роззираючись окіл, наче й справді прикидав, у який бік чкурнути, поки не пізно.

— Є, ми домовлялися разом піти на лекції. Постій хвилинку.

Вона щезла в під'їзді, а Микола переминався з ноги на ногу, впевнений, що зараз дві щебетухи дивляться у вікно, показують на нього пальцями й регочуть. Нічого, хай порегочуть, потім ще будуть каятись.

Хвилинка, однак, тяглася вже півгодини, він зібрався йти, прихопивши целофанового мішечка за оману, але тут із темного під'їзду вийшла... Софі Лорен. У нього підігнулись коліна. Темні гарячі очі, полунично-розкішні губи, а довга сукня облягала її, як шовковий вітер, що горнеться до кожного вигину тіла.

Вона підійшла до Миколи, впевнена і задоволена, ловила його тремтливий погляд. Він вражено зацікавився, упізнавши в цій жінці те бліде дівча, що привело його сюди, симпатичне дівча, може, й не таке бліде, як тепер здавалось Миколі, але диво косметики перетворило сіреньке каченя на прекрасну діву.

— Соня, — сказала вона.

Пізньої ночі вони заблукали в сирецьких ярах, хоч по-вен місяць світив їм дорогу, а потім переходили зовсім крихітну річечку, струмочок, вважає, і Соня, щоб не замочити плаття, підняла його, оголивши білі, як місячне сяйво, ноги, і тоді Микола поцілував її у великі, м'які губи, відчуваючи гірко-солодкий смак помади, і сам став тим шовковим вітром, що ні сорому йому, ні зупину, потім вони обоє злилися зі срібною річечкою і текли, текли десь у місячно-білу долину...

Це було десять років тому, але й тепер згадка про солодкі хвилини над місячним струмком хвилювала його дужче, аніж присутність Софії. Сидячи поруч із нею на кухні, Микола прислухався до того далекого дня, чув, як жебонить крихітна річечка (тепер її вже немає) і як шелестить гладеньке плаття, таке гладесеньке, що втікає з-під пальців.

— Наче вчора було, — сказала Софія. — Безсовісний, кинувся тоді на дівчинку.

— Це я кинувся? — здивувався Микола.

— А хто ж — я?

— Ти. — Він простяг руку, погладив її волосся, провів долонею по щоці. — Ти молодець, смілива дівчинка.

— Ти не скучив за мною?

— Скучив, ходімо. Завтра увечері я поїду.

— Ходімо, — сказала вона.

2

Микола подзвонив до Софії на роботу, але чемний чоловічий голос відповів, що вона вже пішла і сьогодні її не буде. Хай йому трясця, і думав же подзвонити з вокзалу, та й з кіностудії було ще не пізно, так ні — вирішив зробити сюрприз.

З віконечка студійної каси йому подали паку новеньких банкнот, і, не гаючи часу, Микола подався у місто, накупив гостинців, набрав «Каберне», а тоді мерщій перейняв таксі і помчав додому, наче Софія сиділа біля вікна і ждала його сюрпризу. Авжеж. Звідки їй знати, що сьогодні він приїде до Києва по аванс (сам тільки вчора дізнався по телефону, що вже нараховано), і чому вона має поспішати у цю порожню квартиру, де задихнутися можна або й очманіти від самоти та котячого крику за стіною.

— А-а-а... а-а-а...

Звичайно, Софія пішла в кіно, до театру чи ще десь, мало куди можна піти (все місто в афішах), а ти, якщо такий хитрий, сиди виглядай, прислухайся, коли клацне у дверях замок.

Микола прийняв ванну, перевдягнувся, передзвонив знайомим, аби розпитати, що тут діється в Києві, однак нічого нового й певного не почув, крім кількох анекдотів; люди жили, веселилися, метушилися в мізерних клопотах, ходили на роботу, і Микола, який тепер на роботу не ходив, мало кого цікавив. Він знав, що так буде, люди не люблять, коли ти ніде не служиш, і не за те, що ти вільний козак, а тому, що з тебе нічого взяти.

У Стаха телефон мовчав. Жаль, якщо вони не зустрінуться. Стах єдиний із його друзів, кого він справді хотів би зараз бачити, дещо розповісти, а дещо і поспитати, одне слово, мав чоловічу розмову до нього. Та й заспокоїв би приятеля, що хатина, переписана йому в спадок, на місці, живеться у ній як у Бога за пазухою.

Миколі сподобалось там відразу, ще тоді, коли Стах одвіз його у село, і хоч давно наслухався спокусливих оповідей про той маєток і побоювався розчарування, як воно здебільша й буває, проте побачене перевершило всі його сподівання.

Це, власне, було й не село, а такий собі хутірець, що тулився до річки, доволі широкої, бо кілометрів за десять відсіль її перегачувала районна електростанція, але тут було тихо і чисто. У такій благодатній місцині хутірець не розрісся в чимале село тільки тому, що з одного боку його підпирав сосновий ліс, а з другого річка, — ось така золота серединка.

Стахова хата була не нова, проте стояла ще міцно, хоча, оббита дощами й занедбана, просила хазяйських рук. Стахові руки до неї, звісно, не доходили, цей хазяїн, як тільки з'являвся, відразу кидався до вудок і біг на річку, до якої, слава Богу, можна докинути палицею.

І тоді, коли вони приїхали туди вдвох, Микола ще не встиг роздивитися, що й до чого, а Стах уже виносив з повіточки снасті, хапливо розмотував їх, заплутуючи жилку, щось рвав, зв'язував, гачки сипалися з його рук у бур'ян, яким буйно заросло подвір'я, з коробок розповзалися черв'яки, куплені в Києві на рибальському базарі, опариш змішався з макухою, а Стах щось грядзав, ладнав, сичав, наколюючись на гачок, не мав коли дістати ніжик і зубами перекушував жилку, покрикуючи на Миколу:

— Давай, старий, не мнися, вари принаду, роби-бігай, щоб я бачив, та швидше ж, бо ти тут зостанешся, а мені післязавтра їхати, май же ти совість, подивися, яка погодка стоїть, знаєш, як зараз бере? Потім тут розкладешся, роздивишся, позамітаєш, покосиш, будеш собі князювати, а зараз не мамляйся, вари пшоно, та макухи туди побільше, макухи, — підганяв Стах і затискав грузило на волосіні зубами, наче обценьками.

Він був несамовитий у цьому ділі, фанат, але, що цікаво, з його фанатизму пуття було мало, більше виходило сміху, хоч сам Стах невдачі брав близько до серця, після них надовго затихав і тільки кусав свого правого вуса.

— Біжи до баби Марфи, — кричав він, — попроси конопляного насіння, у неї є.

— Якої баби? Хіба ж я знаю її?

— Оно хата, скажеш, що я просив, вона дасть.

— Та незручно мені.

— Чого там незручно? Знаєш, як на запах коноплі йде риба? О-о-о! Ми й бабі на юшку дамо, гайда! — І вже натягував на себе рибальську екіпіровку — зелену брезентову робу, гумові ботфорти та якийсь допотопний капелюх, що в ньому покійна Стахова тітонька, мабуть, підсипала квочку.

Нарешті вибрались до річки, повсідалися поруч на дерев'яному місточку, що підводив од берега до глибини.

— Це часом не ти зробив? — спитав Микола.

— Та де! Коли б то я встиг? Сергій змайстрував. — Казав, наче той Сергій був Миколиним сватом. — Він щороку новий тут вимощує. Навесні в льодохід крига ламає старого, от і доводиться робити все заново. Дерева у нас вистачає. Але ша! Як будемо бубоніти, то дідька лисого впіймаємо. Все, мовчок.

Він нажбурляв у воду пшоняної каші з макухою, і тремтячими від нетерплячки руками став розмотувати вудку, і, звичайно ж, загнав у штани гачка, посмикав, посмикав — не слухається, то Стах одірвав жилку і прив'язав нового, а того так і лишив у холоші.

— Не вилазиш — не треба, — сказав він гачкові і раптом верескнув: — Поклало, тягни!

Микола й сам бачив, як його поплавок плавно лягав на воду, підсік, вудлице пружно зігнулося. Підводив рибину до містка, а Стах уже вимахував підсакою, наче ловив у сачок метелика. Чималий підлящик, грамів чотириста, таки затріпотів у підсаці, але, дістаючи його, Стах звалив у воду відкриту коробку з черв'яками. Добре, що біля хати лишили ще одну, запаслися, то Стах збігав, приніс, та на цьому пригоди не скінчилися.

То він перекинув свою вудку навхрест через Миколину і так посплутував жилки, що сам чорт не заплутає, то забув закрити садок — і сріблястий фунтовий підлящик поплив собі пастися на глибину, та найкумедніша okazія сталась тоді, коли, замахуючись вудкою, як батогом, Стах і сам шубовснув у воду. Відсапуючись та відпльовуючись, він вибрався на берег, стояв мокрий як хлющ, приголомшений і жалюгідний, а побачивши, що Миколу душить сміх, сказав ображено:

— Це ти мене піхорнув. Розігнав усю рибу. — І пішов до хати перевдягатися, чвакаючи важкими ботфортами.

Тільки завдяки тому, що річка ця справді була щедрою, вони впорожні не zostалися. Під вечір пригодувався карась, брав часто, як у ставку, і Стах сказав, що це однієї весни у ближніх селах попроривало ставки і вся риба з повинню пішла у річку. Карась попадався чималий, нагуляний, з ікрою — вистачило на юшку і їм, і бабі Марфі, яка віддячила горнятком козиного молока.

Увечері, коли сиділи на подвір'ї біля багаття і ласували карасями, зайшов Сергій. Це був здоровенний молодий чолов'яга з хижим носом і добрими, як у дитини, очима. У ньому чулися впевнена сила та стримана прихована міць, од якої дужі чоловіки стають повільними і вайлуватими — усе в них повагом, неквапом. Сергій і говорив повільно, так ніби викочував слова зі своїх широких грудей.

Від юшки відмовився, сказав, що на рибу вже не може дивитися, а чарку випив охоче — цідив її теж поважно, не кривлячись, наче мед.

— Надовго? — спитав у Стаха.

— В неділю їду. А Микола побуде довше, якщо нудьга не заїсть.

— Одпуск?

— Та ні, взяв роботу з собою. Писатиме.

— А-а-а.

— Ти нагляддай тут за ним. Щоб не вкрали.

— Буде порядок. У нас тільки сіті один в одного крадуть. Споконвіку крадуть. Так повелося.

— У нього сіток нема. Вудки та спінінг.

— Маєте, хлопці, терпіння, — похвалив Сергій. — А я не можу ото стільки висидіти.

— А місток щороку майструеш.

— Я пошті не ловлю з нього. Діло друге сіточка. Потрусив — і є. Тіки не думайте, що я на продаж ловлю. Не. Це он Горобець, ти його, Сташку, знаєш, той да, той тяга на базар. І в тебе потягне, якщо лежить шось не так. Горобця стережись.

— Ти не лякай Миколу, — засміявся Стах.

— А чого йому боятися? Тіки шо — зразу до мене. Ніхто не зачепить. Це всі знають. Колись Горобець украв був у мене путанку, то тепер десятому заказуватиме.

— Нам'яв боки? — спитав Стах.

— Не-е-е. Він старий чоловік, п'яничка, не з руки його бити.

— А що?

— Конфіскував у нього все браконьєрське імушество. Без суда і следствія, — повільно всміхався Сергій. — І що — підеш поскаржишся у міліцію? Дулі. Це все 'дно, що конфіскувати самогонний апарат. Мовчи та диш. Ну, сіті він, ясно, дістав нові, але мене тепер обминає десятою дорогою.

Темніло. Червонішав жар у багатті і кидав їм на обличчя мідні відсвіти.

— Я шо хотів спитати у тебе, Сташку, — знов обіззався Сергій. — Чи не думаєш ти продавати хату?

— Чого це?

— Ну, ти ж тут не живеш. Її вже давно б миші розточили, якби покійна тітка Оляна не обклала цеглою. Ходили тут якісь чужі люди, напитували, чи не продає хто хати. Можна взяти грубі гроші. Це в таких селах хати тепер хоч дурно бери, а в нас ні, у нас коло лісу і річки дорого.

— Отож-бо й воно, — сказав Стах. — Я ще й сам перейду сюди на старість. Отоді заживемо.

— А зараз чого не хочеш? Звик до теплого нужника? Чи до вареної ковбаси?

— Дівчат тут мало, — всміхнувся у вуса Стах.

— А-а-а. Ну, то діло друге. А мені хватає моєї. Це вже досі біга шукає, поки я тут сидю. Ну, та хай побігає, на те вона й жінка. Гарячішою буде.

Про вовка помовка:

— Сергію-у-у! — покотився луною жіночий голос і спинивсь десь глибоко у сосні. І знов: — Сергійку-у-у-у!

— У-у-у... — верталось з лісу.

Чистий глибокий голос.

— О, вже «Сергійку», — сказав Сергій і підвівся. — Треба йти. Взавтра рано заступати на зміну. Я ж тепер механіком в автопарку. Так шо зайдю аж у неділю.

— Може, на коня?

— Ні, моя цього не любить. Та й рано вставати. Хай потім, од нас не втече.

Сергій пішов, а вони довго мовчали й дивились на жар, що вже вичахав і сивів.

— Щасливий, — сказав Микола.

Стах не обзивався.

— Давно його знаєш? — Він глянув на товариша і примовк.

Стах відвернувся.

У хаті пахло мишами, порохом давно не білених стін і чимось горілим, мабуть, давно не трусили сажу і дух той сходив од печі. По кутках звисало старе, почорніле павутиння, а стіни були сухі, цвіль не торкнулася їх.

Нічого, думав Микола, залишуся сам, тоді все вимету, вишкребу, вимію і — за роботу. Сценарій він бачить до найменших подробиць, вже чує його у собі, залишилося тільки сісти й писати. Все буде добре.

Стах постелив йому на залізному скрипучому ліжку, сам пішов надвір покурити; щось його непокоїло, а що — Микола не став лізти в душу, захоче — розкаже сам. Цілий день був як живчик, а тут раптом зів'яв, опустив руки, і Микола знав, що краще його не чіпати.

Зрештою, всіх нас щось непокоїть, думав він, і навіть у такі блаженні хвилини, коли сидиш біля вечірнього багаття і вбираєш у себе його нерозгадану таїну, навіть тоді на денці душі прокидається тихий щем, озивається туга за цим ось вечором, який зараз відійде й не вернеться більше ніколи.

А що вже казати про те, що доймає тебе денно і нічно, хіба на часину попустить, щоб потім вернутися ще гостріше, тому навіть не шукаєш забуття, віддаєшся сповна гризоті, од якої не втечеш, як не втечеш від самого себе, ліпше вже звикнути, притертись до неї, наче так і треба, наче інакшим життя не буває, і мусиш миритися з тим, що є.

То пuste, що покинув службу, він знайде собі не гіршу, а якщо добре писатиметься, взагалі займатиметься тільки цим, слава Богу, настала одлига, повіяло свіжим вітром, щоправда, ще міцно сидять у своїх кріслах луки лукичі, так позросталися з тими кріслами, що доброго треба вітру, аби їх вимести. Правильно зробив, що сказав йому правду в очі і грюкнув дверима, за цим шкодувати не варто, навіть Софія сприйняла це спокійно, бо знає, що нема чого шкодувати за латкою, коли спікся кожух, — вони втратили набагато більше. Втратили не за раз, не одного дня, а губили по піщині, мабуть, усі ці десять років, тому й непомітно, що по піщині, і спробуй тепер знайти, зібрати розгублене.

То він сказав дурницю, що начебто їм треба спочити одне від одного; десь таке чув і читав, але це таки дурниця, бо якщо чоловікові й жінці хочеться відпочити одне від одного, то їхня карта бита. Разом губили — разом і мусять шукати, і в тому, що Софію стривожив його від'їзд, що вона не хотіла цієї розлуки, Микола бачив ще один їхній шанс: втрачено багато, але ще не все.

Він прокинувся вдосвіта, тільки сіріло, і хотів було розбудити Стаха на вранішній кльов, але передумав: хтозна, коли той уклався спати, Микола сам перекидався з боку на бік до глибокої ночі, проте не чув, щоб Стах заходив до хати. Тепер він тихенько посапував у сусідній кімна-

ті, якось по-дитячому згорнувшись калачиком, кругло-виде вусате обличчя було невинно-спокійне, навіть ледь-ледь усміхнене, і Микола пожалів його будити, хоч знав, що Стах за це йому викаже.

Він випив прямо з горняти козиного молока і нишком вийшов надвір, шулячись од свіжої прохолоди, що пошпи-гувала його тоненькими голочками і зганяла оспалість.

У лісі прокидалося птаство, світліло бузкове небо, а над річкою, низько, при самій воді, котились клубки туману, і Микола подумав, що день буде вітряний, здійметься хвиля, тоді на поплавчанку не дуже половиш, і не завадить на-лаштувати спінінг. Втім, це не горить, встигне, а поки Стах додивляється смішні сні, можна оглянути його маєтності.

От кому вже тут воля, то це бур'янам, доведеться по-просити в Сергія косу та поколошкати їх чи, ще краще, загнати сюди бабиних Марфиних кіз, ті підстрижуть і столочать все чисто. На городі також пустир, хоч би хто із сусідів посадив собі зайву грядочку — ні, тепер і в селах люд охолов до землі. Тим більше ґрунт тут піщаний, яловий, тільки й жене вгору віниччя та будяччя, зиску з нього ніякого, то й бабратися немає дурних.

А річка димить, димить, і чути, як хтось бухикає у тумані, видно, трусить сітку, щоб сьогодні ще встигнути на базар зі свіжою рибою, і на біса йому той піщаний городець, якщо рибка їсти не просить і сама йде у сіті, лиш встигай вибирати.

Тихо опускаються весла у вранішнє плесо — хлюп... хлюп... — над водою чути далеко.

Обрій над лісом натягується золотилом: от-от зійде сонце.

— Проспали! Усе на світі проспали! — вискочив з хати скуйовджений Стах і забігав подвір'ям, не знаючи, за що хапатися. — Совісті в тебе немає, мені завтра їхати,

а ти розвісив вуха і пташечок слухаєш. Не міг розбудити? Вайло, тютя, соня, опудало! Ви подивіться на це горохове лякало, що стовбичить серед городу!

Стах на ходу натягував на себе рибальську екіпіровку, яка ще не зовсім висохла після його вчорашньої купелі й надыгалася туго, із рипом, особливо ботфорти. Нарешті притупнув ними, накинув на голову вогкий важкий капелюх, і якби до того капелюха та ще пір'ячко з квочки, яка висиджувала в ньому курчат, то зі Стаха був би викапаний д'Артаньян, котрий оце поспішає не на рибу, а в Париж — поспішає до королеви з діамантовими підвісками. Правда, шпага у нього з бамбука, зате ж яка довжелезна — кого хочеш дістане.

— Там у повітці є гумовий човен, — гукав Стах. — «Юрюзань», добра штука, але немає коли накачувати. Проспали, гайда.

Він жужмом хапав усе в оберемок — вудки, підсаку, садок, коробки з наживкою, торбинку з кашею, — і коли чимчикував через город, заплутуючись ботфортами у високому віниччі, то все те падало в нього з рук, Микола насилу встигав підбирати.

Тільки на березі Стах на хвилину охолов, кинув усе причандалля на траву, аж заторохкотіло, і, наступаючи на кінчик свого вудлища (хрусь!), ступив крок уперед і завмер, заворожений тихим плином туману — валки сивих волів брели за сонною течією.

— Вітер буде північний, — сказав Стах. — Це добре. За північного вітру тут найкраще клює.

Неподалік під вербами брязнув ланцюг. Якийсь чоловік у куфайці, зігнувшись, припинав до покрученого стовбура човна-плоскодонку.

— О, люди вже наловили, — буркнув Стах і відверто втупився у рибалку.

Той вдавав, що нікого не помічає, ще нижче схилив до замка іржаве від рудої щетини лице. Потім сховав у кишеню ключ, узяв з човна важкенький мокрий мішок (з півпуда набрав) і, дивлячись собі під ноги (йому ні до кого діла немає), почвалав собі берегом, показуючи їм горбатую спину.

— Горобець? — здогадався Микола.

— Він, стерво.

Стахів запал пригас. А коли побачив надломлений кінчик, то смачно вилаявся, сплюнув і, вкоротивши вудлице, уже без поспіху, знехотя почав перев'язувати волосінь.

— Є такі люди, — сказав він, — зустрінеш їх — і жди невдачі.

Справді, на тихому плесі їхні поплавці стриміли мертво, як забиті гвіздки, — хоч би тобі хвостом щось торкнуло, де там, ні хвоста, ні лусочки.

— Мабуть, упав тиск, — мовив Стах. — Щось у скронях шумить. Бач, ніде й не скинеться.

Він зозла жбурляв у воду балабухи каші з макухою, мастив олією пальці, пересував поплавець на жилці, міняючи глибину, — нічого.

Вже давно зійшло сонце, але тепла не було — зривався холодний північний вітер. І коли сіверко увійшов у силу, коли він погнав високу хвилю і думка була вже змотуватися, несподівано почався жадібний кльов. Хвиля накривала поплавці, підкидала їх, як смітину, однак таку погоду карась любив і хапав наживку майже на льоту, ще до того, як вона опуститься на дно.

— А я тобі що казав? — ожив Стах, вкидаючи до садка пузатого карася-метиса. — За північного вітру тут завжди отак, тільки встигай тягати. Бач, бач!

— Так що нічо' не проспали, даремно ти сердився.

Їм стало весело, легко, і вони говорили, сміялися, навіть кричали, бо вітер шумів у вухах, та риба ловилася і ловилась, не лякаючись того крику, і вони хвалили цю невідь-як збережену річку, підхвалявали один одного за спритність, кмітливість, а найбільшу хвалу співали цьому північному дужому вітрові, реготалися, коли він зірвав зі Стаха капелюха й пошпурив у воду (на щастя, прибився до берега), просили його не втихати, бо ще не знали, що треба цей вітер проклясти, цей вітер уже розносив по світі страшну біду, він дув із Чорнобиля, який гримнув ще до того, як вони поїхали з Києва, але ж ніхто нічого не знав, ніхто нічирк.

І навіть у неділю, коли зайшов Сергій і сказав, так, між іншим, що хлопці-шофери з київського рейсу чули, начебто сталась якась аварія на Чорнобильській атомній станції, навіть тоді і Микола, і Стах пропустили те поміж вух: що зробиш, день у день трапляються десь аварії, без цього теж не обходиться.

Стареньке запорошене радівце у Миколиній хаті шкабарчало Хазановим і Жванецьким, хрипіло Висоцьким, нагадувало про широку гласність, і якби сталося щось страшне, то, певна річ, припинило б зубоскальство та співи й сказало б, що так і так, біда, людоньки добрі, велика біда, і давайте у першу чергу рятувати діток, вони ж не винні, що старі пеньки довели до цього, рятуймо їх, відклавши усе на світі, і не тільки тому, що вони не винні, навіть не розуміють, що сталося, а тому, що це — наше майбутнє, це наш народ.

Просякнутий пилюгою Стахів «брехунець» про це мовчав, світ сміявся, співав, викрикував гучні слова, і Микола зі Стахом також сміялися, співали, проголошували тости за річку, за вдалу риболовлю і за північний вітер зокрема.

Потім Сергій мотоциклом відвозив Стаха на вечірній поїзд, і Микола теж вмовстився у люльку («Я тебе проведу, старенький»), і на темному пероні районного полустанка вони також сміялись, дуріли, на прощання буцалися лобами, як молоденькі бички, що бралися в ріжки, і Стах насилу встиг скочити в поїзд, стрибнув уже на ходу і визирав із-за плеча сердитої провідниці, а Микола махав йому важким допотопним капелюхом, який чомусь опинився на його голові, і кричав: «Попутного вітру тобі! Північного!» — хоч попутний вітер мав би віяти з півдня, поїзд ішов звідти.

Коли Стаха забрала далина, Миколі ураз зробилося сумно, самотньо, маркітно, він попросив Сергія відвезти його в містечко на пошту: вирішив подзвонити Софії.

Автоматичного зв'язку з Києвом не було, довелося з півгодини почекати, поки телефоністка попросила його в кабінку, Микола зайшов, узяв трубку і не встиг ще сказати два слова, як Софія його перебила й загукала таким голосом, аж Миколу обсилав мороз: що сталося? Йому відлягло, коли дізнався, що малий здоровий, усі живі й здорові, а лихо в якомусь реакторі (слово, правда, погрозливе), який здумав бабахнути зовсім невчасно. Софія, мабуть, панікує, про небезпеку «мирного атома» Микола ніколи не чув, ходили плітки, що може прорвати Київське море й тоді всім капець, це правда, а про реактор навіть чуток не було. Щось тут не те, панікує Софія, дивується, в який він льох заховався, що нічого не знає і досі не виїхав додому. А може, вона хитрує, може, навмисне перебільшує, аби він вернувся? Ні, це вже було б чорті-й-що. Треба їхати. Через день-другий ліквідують аварію, і він повернеться сюди знов.

— Сьогодні поїзд уже пішов, — сказав Микола. —
Виїду завтра.

Київський залізничний вокзал його приголомшив. Неба-
чені натовпи на пероні, тіснява біля кас, у проходах, шум-
гам, крик, плач — бо діти. Скрізь діти, діти, діти.

Серце Миколине стислось: Петрусь.

У всіх на вустах одне слово — радіація. Промовляють
його тривожно, промовляють жартома, і скептично,
й байдуже, і з переляком — у кого які нерви. Але часті-
ше з іронією: каміння ж з неба не пада.

На зупинці таксі також стовпотворіння. Цих людей не
збагнеш. Те з Києва, а те в Київ. Якийсь вертеп. Гра.

Два мужички у черзі зовсім щасливі:

— Тепер магазини завалять горілкою. Кажуть, радіа-
цію як рукою зніма. У Чорнобилі навіть шоферам і мілі-
ції видають спиртяку. Хоч залийся.

— Я зразу казав, що з цим сухим законом у них ні хре-
на не вийде. Не рощитали, хе-хе-хе. Пшик.

— Точно, що пшик, — раденько підтакнув другий.

Таксист Миколі трапився взагалі навіжений. Це був
гладкий черевань з великим масним лицем і орденськи-
ми планками на голубій форменій сорочці.

— Козлы! — кричав він цілу дорогу. — Кто же так де-
лает, сволочи? Невозможно достать билет. Да остано-
вите вы все поезда, остановите самолеты, разверните всех
в другую сторону и посадите детей. Женщин и детей. Все
санатории им! Все дома отдыха и курорты! Нас, ветера-
нов, к чертям собачьим, потерпим, пока все выяснится.
Всех, всех к чертям, есть только женщины и дети. Сна-
чала вывезти их, а потом уже решать, что и как, чем это
пахнет. А они воюют с алкоголиками. Да клал я большую
кучу на тех алкоголиков, сейчас не время думать о них!

Наша задача... — Стікаючи потом, він говорив з таким зягнато-значущим виразом на обличчі, наче крутив не бульбика «Волги», а кермо всієї держави.

Микола лишив йому тридцять копійок «на чай». За красномовство та нещадність до власних нервів.

Софія була вдома, відпросилася з роботи і малого теж у садок не відводила, Петрусь кинувсь йому на шию: «Тато! Тато приїхав!» — а Микола, притискаючи Петруся до грудей, так і застиг з круглими очима: у хаті був погромний розгардіяш. Шафа навстіж, шухляди висунуті, на дивані розкиданий одяг, білизна, усе догори дном, а на підлозі величезний чемодан і в ньому дивовижна мішанина: сукні, шуба, гречана крупа, кросівки, чобітки, ліфчик, баночка меду, млинок для кави, іграшкова машинка... Тільки жіноча логіка могла це змішати до купи, і з чисто жіночою логікою Софія пояснила:

— Здуріти можна: то говорили, що евакуюватимуть увесь Київ, і я вже зібралася в дорогу, тебе виглядаю, а це подзвонила з роботи Ліда і каже, що реактора погасили, чи піском закидали, чи роботи там щось зробили, ну, не знаю, але начебто все гаразд.

— Що каже радіо, преса? — спитав Микола, розуміючи безглуздя цих слів: сам працював у газетах, знає, що вони можуть сказати.

Софія щось говорила про радіаційний фон, про те, що не можна відчиняти балкон і вікна, про стронцій, академіка Веліхова, про те, що треба капати йод у молоко, але молока пити не можна, уже ходять по руках рецепти, що їсти, а що ні, — одне слово, розповідь її нагадувала оту валізу, де змішалася гречана крупа з ліфчиками, і годі було втратити щось до пуття.

Але, що цікаво, справа була не в жіночій логіці, Микола передзвонив до хлопців у видавництво, розмовляв

з багатьма знайомими, серед яких були вчені мужі — фізики, лікарі, біологи, — і жоден із них до ладу нічого не пояснив, навпаки, суперечили один одному і ще більше збили його з пантелику. Фізик казав дати малому йод, а лікар — ні в якому разі, біолог радив не відчиняти кватирки, а журналіст пораяв сідати на балконі за пляшчиною «Каберне» (щодо червоного сухого, то тут усі сходилися на одній думці — вражаюча однотайність). Усе це обростало новими версіями й побрехеньками, до очамріння, і найрозумнішим було б затулити вуха й нікого не слухати, щоб не здуріти, як каже Софія, але ж так хотілося вилуштити з тої шкаралуші хоч крихітку правди.

І вже зовсім бісило те, що «жіноча логіка» взяла гору і в офіційних діях: було рішення вивозити школярів у літні табори, чимдалі від зони нещастя (де межа тій зоні?), а тим часом дітлашки в дитсадочках пересипалися пісочком і збирали кульбаби, за що їм добрі дяді як компенсацію привозили молоко аж із Полтавщини.

Що більше слухав Микола розумних та компетентних людей (голова від того розпухла), то все твердіше ставав на думці, що наймудрішу річ він почув від отого таксиста, якого мав тоді трохи не за божевільного: ну їх усіх до біса, спершу треба вивезти малого, а потім розбиратися, що й до чого. Третій день сушить мізки плітками замість того, щоб відправити Софію з Петрусем десь далі від цієї халепи. Бабота.

Софія ж, навпаки, відколи приїхав Микола, якось ураз заспокоїлася, зібраний у дорогу скарб розіклала назад на полицки і наступного дня вже пішла на роботу, а коли ввечері він запропонував їй негайно взяти відпустку і десь поїхати з Петрусем, спитала здивовано:

— Куди ж нам їхати? Добре тим, у кого родичі далеко живуть, а твої ж до зони ще ближче.

— Щось придумаємо. Може, дістанем кудись путівку чи й до знайомих десь можна попроситися. Врешті-решт, неважко зняти кімнату в Криму. Хочеш до моря?

Софія знизала плечима.

— Я теж з вами поїду, — сказав Микола. — Влаштуємося, і повернуся до Києва, доведеться пошукати служби. Цей Чорнобиль висотає з нас усе до копійки. Я піду на роботу, а ти зможеш там жити з малим до снігу.

— А як же твій сценарій?

— Вдома писатиму. Та й не це тепер головне. — Софіїне вагання виводило його з рівноваги — навіть не вагання, а якась загальмована байдужість.

Корінна киянка, вона уявити собі не могла, як це люди живуть у Донецьку, Черкасах чи, не доведи Господи, в якихось Кобеляках, не кажучи вже про село. Коли вони їздили відпочивати, Софія навіть на морі, яким мало не марила всю зиму, на другому тижні починала нудьгувати і в думках була вже у Києві — розповідала подрузькам, як чудесно провела відпустку, яке цього літа ласкаве сонце в Криму, демонструвала їм свою лимонно-ніжну смагу і супермодний купальник (упасти можна), який приховував тільки животик. І взагалі житейські втіхи радували Софію не самі по собі, а найперше тим, що про них можна потім комусь розповідати і в думках та уяві бачити їх ще знадливішими.

Зрештою, це стосувалось не тільки його дружини, а, мабуть, усіх жінок, у кожному разі тих, що приходили до Софії і, зачинившись на кухні, ахкали там та сплескували у долоні: «Та ні! Та ти що? Та невже? Ой, держіть мене, упаду!» Підійди до них такої хвилини й скажи, що прилетіли марсіани, сіли якраз біля будинку, подружечки нетерпеливо замахують руками й вигукнуть в один голос: «Та підожди ти зі своїми марсіанами!»

Софії не хотілося їхати, Микола це розумів і по-своєму співчував їй, проте дратувало, що вона з ним не щира. Софіїна співробітниця Ліда, настільки у всьому відверта, що Микола червонів, коли вона сповідалась у своїх інтимних гріхах, та прямо заявила: «Краще рік прожити у Києві, аніж сто літ у Владивостоці». Хоч запитай її, чим же воно краще, щоб аж так — один до ста, ніколи не скаже, ніби це щось набагато інтимніше за ті Лідині смакування, від яких у Миколи в'яли вуха.

— Може, в дитячий санаторій його прилаштуєш? — сказала Софія.

— Туберкульозний? Чи дебільний? — не стримався він.

— Ну чому... Ти ж маєш друзів в Одесі.

— Я хочу, щоб і ти виїхала.

— За мене не бійся, не пропаду. З нашої редакції якраз дременув один чоловічок, і мені обіцяють підвищення.

— Поздоровляю.

— Не сердься, — сказала вона. — Я хочу, щоб усім нам було добре. Я — це не ти. Якщо піду з телебачення, то потім більше туди не потраплю. А бути всього-на-всього тільки жінкою, навіть жінкою видатного кіносценариста, — всміхнулася Софія, — я не хочу.

— Ну що ж, дерзай, — холодно мовив він.

— От ти знову сердишся. Думаєш, я іронізую. А я вірю у твою зірку, вірю, що всі журнали ще проситимуть вірші, які лежать у тебе в шухлядах. О, слухай, зовсім забула... Двічі дзвонив Говік з Єревана.

— Говік? Що казав?

— Просив, щоб ти завіз до них Петруся. Але я його так далеко не відпущу. До Одеси можна щотижня навідуватись, а туди? Ні, я цього не переживу. Так і сказала йому.

— А він?

— Образився. Кажє, що приїде і сам забєре малого. А якщо не дамо, то вкраде його.

— Говік такий, — сказав Микола. — Можє, справді поїхати у Вірменію? То ж моя друга батьківщина.

— Не треба. У такий світ... Я собі місця тоді не знайду. Послухай мене, добре?

Вона подивилася Миколі в очі довгим гарячим поглядом, у якому, крім довіри і згоди, була ще й вина. Можливо, так йому тільки здавалось, надто помисливим став однедавна, треба простіше дивитись на речі. Кажуть, спільна біда єднає і ворогів, але в усьому є свої винятки, трапляється, мабуть, і навпаки, роз'єднує близьких, хоч завжди сподіваєшся тільки на кращє.

— Добре, — сказав Микола. — Хай буде по-твоєму. П'ятого травня він з Петрусем виїхав до Одеси.

— Все зробимо, не переживай, — гув низьким басом Іван Квашєїда, колишній Миколин однокурсник, а тепер редактор обласної газети. — Це тобі Адєса, для нас усе це формальності.

Квашєїда відкинувся на спинку свого робочого крісла, й одне його око дивилося на клавіші селектора, а другє на Миколу. Він був задоволений, що Погорілий бачить його у цьому кріслі, у цьому просторому кабінєті, за цим величезним двотумбовим столом із селектором — ознакою немаленької влади. Вони ніколи не дружили, однак і не ворогували, а зо два місяці тому зустрілися у видавництві, де працював Микола і куди Квашєїда завозив збірку своїх нарисів, зустрілися, любенько поговорили, і Квашєїда просив, щоб, незалежно від долі його рукопису, Микола приїжджав до Одеси, а там уже не пошкодує.

Квашеїда справді зрадив, коли Микола подзвонив, що хоче приїхати, навіть послав на вокзал свого шофера, щоб зустрів столичного гостя, і Микола грішним ділом подумав, що Квашеїда ще не знає, що він пішов з видавництва, того так забігав: «За санаторій домовлено, номер у готелі заброньовано, поживи якийсь тиждень, провідуватимеш малого, поки звикне, а тим часом організуємо тобі рибалку, шашличок і так далі, для нас усе це формальності. Це тобі, друже, Адеса, не пропадеш». Про свій рукопис — ні слова, і Микола присоромив себе, що так подумав про Квашеїду, Іван з дорогою душею доводив, що друзі пізнаються в біді, а не в меркантильному «ти — мені, я — тобі». Він спритно, як піаніст-віртуоз, натискав на клавіші селектора, щоб швидше покінчити з усіма «формальностями», й одним оком підбадьорливо дивився на Миколу, а той, силкуючись показати своє ненав'язливе, недогідливе захоплення владою Квашеїди, знічено вибачався:

— Пробач, що завдав тобі стільки клопоту.

І поглядав на припишклого Петруся, який відчував, що всі ці розмови стосуються в першу чергу його, але не знав, чим воно все закінчиться, і тому сидів тихенький і насторожений.

— Перестань, які там клопоти, — обривав його Квашеїда. — Треба — то треба. Ми он за півтисячі кілометрів, та й то в горлі дере, — показував на свій випнутий борлачок-колінце. — Віриш, вранці голюся і чую, як лезо до щитовидки прилипає, наче магнітом його притягує. Ну, це таке, давай ближче до діла. Зараз мій шофер завезе тебе в готель, потім у курортно-санаторне управління, там заповниш папірці, ну, формальності всякі, і звідти прямо в санаторій. Я б сам поїхав з тобою, але треба в друкарню. Нічого, десь о п'ятій зайду в готель, повечеряємо.

— І хлопців запроси, — нагадав Микола. — Ну, з управління, ще там кого, сам знаєш. Щоб по-людськи було.

Квашеїда слів на вітер не кидав, усе справді виявилось чистою формальністю, і Миколу скрізь приймали як столичного ревізора, правда, стало якось не по собі, коли в санаторній картці довелося написати, що в Петруся погано з очима: так і наврочити можна, — забобонно подумав Микола. Наче б і мусив радіти, що все так добре виходить, а ні, якийсь туман збирався йому у грудях.

Санаторій був у гарному місці — затишний куточок майже у центрі Одеси: тихо, просторо, зелено, а внизу, там, за крутосхилом, синя морська далина.

Він з Петрусем за руку йшов до адміністративного корпусу гравієвою доріжкою, дивувався тиші, наче це був не дитячий санаторій, а притулок для пристарілих — ніде ні малюка, ні дитячого писку, потім здогадався, що зараз, мабуть, тиха година, всі сплять, і раптом відчув, як Петрусева ручка дужче і дужче стискає його руку, ось уп'ється, що не відірвеш, і серце Миколине теж стискалося і стискалось. Йому було б легше, аби він малого справді привіз сюди на лікування, а так не полишало якесь відчуття скореності, печаль гнаного блукальця — на своїй землі, але проклятого блукальця, і печаль ця у ньому росла й го-стрішала, передавалася, мабуть, і Петрусеві, бо чого ж його пальчики так вп'ялися йому в руку.

Літня лікарка з широким, пласким і добрим обличчям оглядала малого з ніг до голови, придивлялася до білків у очах, просила показати язика і тим часом лагідно розпитувала, як його звуть, скільки років, і, коли Петрусь відповів, вигукнула з овечим задоволенням у голосі:

— О-о-о, да он у вас хохленок! Вы шо, со Львова? — спитала зовсім дурне, бо в карточці було ясно написано, звідки дитина родом.

— Ні, ми з Києва, — сказав Микола.

— А, понятно, понятно, — покивала вона головою, і її широке лице посмутніло, проте в голосі ще бриніло веселе здивування: — Ти смотри, из Києва, а какой щырый.

Вона почала ськати Петрусєвого чубчика, приглядаючись до кожної волосинки, і Микола отетерів:

— Ви думаете, у нього воші?

— Не сердитесь, — сказала вона. — Всякое бывает. Я делаю то, шо мне положено.

Зайшла няня, і лікарка звернулась до неї:

— Авдотья Свиридовна, ведите этого симпатичного мальчика, да поласковой с ним. Он не знает по-руски, смотрите, чтоб детки его не обижали.

— Він знає російську, — сказав Микола.

Лікарка аж рота відкрила, коли він узяв малого за руку й промовив голосно:

— Арі гинанг, балік-джан¹.

Слов'янська чи, може, й світова печаль щеміла у кожній жилочці.

Уже в іншій кімнаті він тремтячими руками відкривав сумку, діставав звідти підмінний Петрусєвий одяг — маечки, трусики, гольфики, сорочечки, — і на кожній одєжині червоніло слово, вишите Софією: «Погорілий», «Погорілий», «Погорілий»...

— Тепер ти, синку, житимеш у цьому садочку, — сказав він і всміхнувся Петрусєві. — Увечері я прийду до тебе.

— А от цього робити не треба, — тихо сказала йому Явдоха Свиридівна. — Ви ж дитині зробите гірше. Вони тут швидко звикають, а коли приходять батьки, починають плакати. Не треба травмувати. Я його зараз забавлю, а ви йдіть собі нищечком.

¹ Ходімо, синку (*вірм.*).

У готельному номері стояв сивий чад, приходили і приходили якісь люди, кожен із пляшкою (одеські погрібки позачиняли, і найпідходящим місцем для того, щоб розговорітися, був готель), знайомилися, випивали по чарці і починали говорити про роботу (спершу про роботу!), вирішували тут якісь свої службові проблеми.

— Ти вибачай, — дихав в обличчя Миколі розчервонілий і ще добріший од випитого Іван Квашеїда. — Вибачай, що стільки народу, але кожен із них тобі знадобиться. Це тобі Адеса, без друзів тут ні кроку не ступиш, а з друзями — все формальності. Он той, в окулярах, знаєш хто? О-о-о! Ну, давай ще по одній, не журись, не пропаде твій Петрусь. Я! Я особисто його провідуватиму.

Закусивши копченим палтусом, принесеним, здається, отим, в окулярах, і витираючи руки клаптем газети, Квашеїда спитав ніби між іншим:

— Мій рукопис уже рецензували?

Все-таки спитав, не витримав.

— Я пішов з видавництва, — сказав Микола.

— Пішо-о-о-ов?

— Так, назовсім.

Миколі здалося, що зараз Квашеїда також встане й піде, але він знову був несправедливий до нього. Квашеїда помовчав, стримуючи гикавку, потім спитав:

— І де ж ти тепер?

— На творчій роботі.

— Ну й молодець! — похвалив він. — Я б сам залюбки на все плюнув, та не виходить... Ні, ти не думай...

— Я нічого не думаю, — сказав Микола. — Я знав, що ти й так усе для мене зробиш.

— А чого ж. Скільки хоч тут живи. А ні, давай до мене на дачу. Дешевше обійдеться. І до малого близенько,

будеш провідувати. Я знаю, що це таке — одна дитина. У мене теж одне, донька, пальчика врізало, а серце кров'ю обливається. Ми з нею щовечора у жмурки граємося. То це вона знайде мене, регоче, потім і каже: «А тепер я буду шукатися!» От які вони, «шукатися», — сміявся Квашеїда.

Квашеїда сміявся, хтось виголошував тост, але його ніхто не слухав, усі говорили разом, і кожен чув лише себе, обличчя розпливалися в сивому чаді, а в Миколи у грудях знов збирався туман, і маленька гаряча ручка стискала й стискала його руку...

Він вийшов у ванну, вмився і непомітно вислизнув з кімнати. Біля під'їзду стояла Квашеїдина службова «Волга», шофер сидів за кермом і читав книжку.

— Підкинь мене до санаторію, — попросив Микола.

Саме була вечеря, дітлашки сиділи у відкритій літній їдальні під брезентовим тентом, і Микола здалеку помітив білу Петрусеву голівку, схилену над тарілкою. Він став за голим стовбуром платана і чекав. Малий щось ніби відчув, озирнувся, глянув на платан і нічого не побачив.

Коли, повечерявши, дітвора висипала на подвір'я, Микола вийшов з-за дерева, і Петрусь побачив його відразу, кинувся назустріч:

— Тату! Та!

— Ну, що ти робив тут сьогодні?

— Малював, — сказав Петрусь. — Ти казав, що жив у лісі коло річки, і я хотів намалювати тебе там. Але ж у лісі дуже-дуже багато дерев, і вони не поміщаються на моєму малюнку. — Петрусь опустив голову, потім звів на Миколу сумні очі. — Забери мене звідси. Не кидай мене.

І від того, що він не плакав, не вередував, а вимовив це з дорослою приреченістю в голосі, вимовив без надії,

Миколі перехопило подих. Узяв малого на руки, притиснув до себе, сказав:

— Не покину, синку. Я тебе не покину ніколи.

Квашеїда довго не міг второпати, що сталося, розводив руками, допитувався, чи не образив хто їх, але Микола його заспокоїв, спасибі, усе чудово, тільки, будь ласка, дістань бодай один квиток на поїзд, і назвав таку станцію, про яку Іван Квашеїда ніколи не чув, однак пообіцяв не вагаючись:

— Квиток — коли завгодно, це для нас формальності.

Сьомого травня Микола з Петрусем зійшов з поїзда на тому полустаночку, з якого ще кілька днів тому сам вирушав на Київ.

3

Софії не було, мовчав телефон у Стаха, ніхто не дзвонив до Миколи, і тільки за стіною після передику знов надривалася кішка: а-а-а, — знобливо і моторошно, хоч бери та виламує сусідові двері або викликає міліцію, чи пожежників, чи кого там іще.

Щоб заглушити той крик, Микола увімкнув телевізор, думав подивитися програму «Час», але й перед телевізором довго не всидів, ніде не міг загригти собі місця і знову, як припутень, тинявся з кутка в куток, блукав очима по знайомих речах, наче щось шукав і ніяк не знаходив.

Узяв на ліжку розгорнуту книжку, покрутив у руках, пробіг очима кілька рядків, ніби в них міг натрапити на якусь розгадку, і поклав назад, мимоволі завваживши, що кладе її точнісінько на те саме місце, і соромлячись цього. Химера якась — усе тут йому до дрібнички знайоме, відколи поїхав, ніщо не змінилося, а таке відчуття, мовби зайшов у чужу квартиру, боїться до всього торкнутись.

Годі! Підійшов до вікна, відчинив кватирку, прислухався до шуму вулиці, однак і там було безлюдно і порожньо, дарма що стояв ласкавий червневий вечір.

Що це?.. Нагорі у сусідів захрипіла музика, потім ритмічно затупало в стелю — танцюють, чи що? Нехай танцюють, хоч видно, що будинок цей ще не вимер, люди тут є, живуть, веселяться, зійшлися до гурту, як у кращі часи, а йому, либонь, доведеться вечеряти самому. Добре, що забіг до комісійного, не хотів стояти по чергах у гастрономі, поспішав, а головне ж — розбагатів, пачка но-

веньких банкнот муляла кишеню, і він запасся харчами у комісійному: як ласувать, так ласувать, казав той, бий, жінко, ціле яйце в борщ. Хліб у целофановій торбинці, правда, узявся цвілю (Софія взагалі хліба майже не їсть, щоб не повніти), але нічого, є шинка, овеча бринза — під червоне сухе кращого не придумаєш. А прийде Софія, то ще й наварить вареників, вона це вміє, навчилась, не те що колись, — вони й досі сміються, згадуючи ті вареники.

Це було ще до їхнього одруження, Софія вперше покликала Миколу до себе додому, щоб познайомити з батьком (вони жили вдвох), і під ту врочисту подію спитала зарані, що б таке приготувати на обід, аби Микола переконався, що його майбутня жіночка розуміється не лише на любощах та на теорії літературознавства (тут вона дістала «відмінно», хоч іспит приймав не професор Христинич, яким так захоплювався Микола), його любій жіночці і на кухні немає ціни, так що кажи, не соромся, все буде, як у ліпших ресторанах Парижа.

Тоді Микола й попросив наварити вареників з картоплею, але не таких ото мізерних пельменчиків, як ліплять манірні міські господарочки, а справжніх селянських вареників, завбільшки з кулак, та ще й з вишкварками, одне слово, таких, що не знайдеш ані в Парижі, ні в Лондоні, а тепер уже, на жаль, і в Полтаві.

— Добре, Микольцю, добре, лебедик, ти ж тільки приходить, не запізнюйся, — припрошувала його Софія, як лисичка журавля. — Я для тебе, як для себе.

Підстрижений, напахчений перукарським «Шипром», з букетом жоржин у затерплій руці, Микола в призначений час подзвонив у двері і, коли вони відчинилися, аж заточився: він що — переплутав квартиру?

На порозі стояв професор Христинич. Веселий, усміхнений, домашній, він був не такий, яким Микола бачив його

в університеті, бачив не часто, кілька разів, але впізнав би де і коли завгодно цього незвичайного чоловіка.

Він і екзамен приймав незвичайно, тим і запам'ятався дужче за інших, дарма що Микола ніколи не слухав його лекцій, тільки чув, що ходили на них навіть студенти інших факультетів. З цього й почалася тоді розмова.

— Щось я, голубе, наче вперше вас бачу, — сказав професор Христич, коли Микола підготувався до відповіді і сів навпроти нього.

— Я навчався в Єревані. Тому не відвідував ваших лекцій.

— А, за обміном студентів? Вивчаєте там вірменську? — здогадався професор Христич, і погляд його пом'якшав.

— Так, там складаю іспити з вірменських предметів, а в нас із українських.

— Цікаво, цікаво... — Він розгорнув Миколину залікову книжку. — Ну, і як успіхи?

— Нічого.

— Розмовляти навчилися?

— Начебто.

— А зможете мені відповідати вірменською? — раптом спитав професор Христич, і хитрі іскорки зблиснули в його очах.

— Ви знаєте мову? — здивувався Микола.

— Вашу відповідь я зрозумію.

— Що ж, тоді спробую.

— Скажіть, будь ласка. — Професор Христич, несподівано збуджений, підвівся і заходив по аудиторії. — Якби вам довелося укладати антологію українського оповідання для вірменського читача, на кому б ви зупинили свій вибір? З радянського періоду.

Микола замислився, потім почав називати імена й не стримався від усмішки: така відповідь, певна річ, зрозу-

міла всіма мовами. Але професор Христич слухав його серйозно, схвально кивав головою, особливо тоді, коли Микола все далі відходив од шкільної, та й вузівської програми, називав тих, чії скромні книжечки можна було знайти хіба в букіністів.

— А тепер давайте антологію поетів, — задоволено сказав професор Христич і, перш ніж Микола почав відповідати, узяв залікову книжку й поставив оцінку.

Потім спитав:

— Ви зараз когось перекладаєте?

— Так, Хоренаці.

— Історика? — здивувався професор Христич.

— Так, перекладаю його історію Вірменії. Надзвичайно цікава книга.

— Хто ж вам замовив таку складну роботу?

— Ніхто.

— Гм... Святе наше дивацтво. Це ж, здається, у Вірменії видатних перекладачів оголошували святими?

— Так, у п'ятому сторіччі.

— І ви не боїтеся, що цю книжку можуть не видати? Пропаде стільки труда.

— Я ще не думав над цим.

— Що ж, бажаю вам успіху. Від щирого серця. — Професор дивився на Миколу з таким захопленням, ніби той був видатним вірменським перекладачем і жив у п'ятому сторіччі.

Минуло півтора тисячоліття, і святий тлумач Микола Погорілий, підстрижений, напахчений дешевим одеклоном, з букетом жоржин у затерплій руці, стояв перед уважно-веселим професором Христичем, а той чемно припрошував його до своєї господи, знайомився:

— Кость Гнатович. Софіїн тато.

Миколу він, звичайно, як і годиться професорові, не впізнав, але вдавав, що знає його сто літ, Софія, не без того, розповіла батькові, хто той щасливчик, на котрого вона кинула оком, а Миколі, капосне, не зізналося, чия вона доця, і тепер, вийшовши йому назустріч, теж домашня, у фартушку, пухкенька, лукаво мружила чорні очка, ховаючи обличчя в букеті жоржин.

— Ну, ти, Сонечко, готуй на стіл, а ми тим часом посидимо в мене, — сказав Кость Гнатович і провів Миколу до свого кабінету.

Це була невеличка, навіть тісна кімнатка, всуціль заставлена книжками, — на стінах, на столі, на підвіконні, підлозі — книги, книги, книги, і жодного тобі передплатного видання, на які тепер мода, це були старі рідкісні фоліанти й брошурки, у тиснених золотом оправах і зовсім сіреньких палітурках.

Микола аж затрусився, приглядаючись до корінців: Грушевський, Соловйов, Винниченко, Аркас, Метерлінк, Даль... і зовсім невідомі автори, котрих колись видавали у золоті багатьма томами, а тепер про них ні слуху ні духу.

Кость Гнатович був задоволений, однак сказав:

— З вами не можна ходити на чорний книжковий ринок.

— Чому?

— Дуже вже загоряються очі. Видають ціну. Треба спокійненько дивитися, наче воно нікому не треба. Тоді продавець поступливіший. Ось. — Він обережно дістав з полицки сіру тоненьку книжечку. — Хвильовий. Вірші і проза. Я б віддав за неї дванадцять томів Дюма і всього Дрюона, але придурився байдужим і купив книжечку генія за безцінь. Ні, ви не подумайте, що я маю щось проти Дюма чи Дрюона, мене просто дивують ринкові парадокси.

Він натоптав люлечку, розпихкав її, спитав несподівано:

— Як ваш Хоренаці?

— Ви не забули?

— Чого ж.

— Рухаю помаленьку.

— З видавцями не говорили?

— Ні, там ще чимало роботи.

— Нічого, рухайте. Добра робота не пропадає. Не тепер, то колись побачить світ. Любимо балакати про дружбу, а не знаємо історії одне одного. Конкретно вам ще нічого не замовляли перекласти?

— Пропонували один роман. Виробничий. Я відмовився.

— Невже ніхто не розуміє, що це зневага до людини: мовляв, ти працюю, а ми тебе будемо оспівувати. Та не потрібні нікому такі співи!

Кость Гнатович розійшовся і говорив, говорив, забувши потягувати люлечку, й вона пригасла в його руці. Хотів було знов розкурити, але тут почувся медовий лисиччин голос:

— Прошу до столу!

О, що то за стіл був — розбігалися очі: салатики, бутербродики, вінегретики, грибочки, рибка, лимончик, смажені курчатка, соус, а посеред столу на великому тарелі... що то? начинена гуска? поросятко? — ні, то лискотів присмачений салом, притрушений вишкварочками один-єдиний, зате ж який величезний вареник.

Винувато всміхаючись, Софія стала пояснювати, що ліпила, ліпила ті варенички, і вони все їй здавались дрібними, сім разів переліплювала, боялась не вгодити Миколі, а потім у відчаї розкачала все тісто в одну вареницю, заліпила у неї всенюку картоплю і кинула у воду, а вареник, поки варився, виріс ще більший, насилу вмістився

в каструлі, ну, нічого, зате мізерним його не назвеш, призволяйся, лебедику, не гордуй.

Усі вони дуже потішилися Софійним кулінарним мистецтвом, а найдужче — Кость Гнатович, який тремтів над дочкою, молився на неї (це була його пізня і єдина дитина, бо молодість Хриistica минула на Соловках), отож і тут він готовий був розцілувати своє Сонечко, свою розумну, кмітливую, дотепну доцю і її золоті ручки, які ліплять такі чудові вареники. Ні, такого не снилось ніяким Парижам, Кость Гнатович може підтвердити, він був там, читав кілька лекцій у Сорбонні, вареників у Парижі і вдень зі свічкою не знайдеш, хіба оце — і він поставив на стіл пляшку «Камю».

Вони розрізали ножиком те диво кулінарії навпіл (Софія тіста ні-ні) і не могли нахвалитися ним, хоч, правду сказати, вареник був недовареним і пріснуватим.

Кость Гнатович швидко захмелів, видно, не дуже звиклий до цього діла, але підливав у чарочки французький коньяк, сповна віддавався доброму настрою і навіть запропонував Миколі зіграти в карти — ні, не в бридж, не в преферанс, а в звичайнісінького підкидного дурня.

Микола навішав йому погонів, дивуючись, що Кость Гнатович бере так близько до серця поразки — сердився, кидав карти, весь час перепитував, що козир, і плував чирву з пікою (пізніше Софія сказала Миколі, що тато дальтонік, купував для неї в Парижі сукні та блузки й попереплутовував не тільки кольори, а й розміри).

Втім, картярські баталії не посіяли ворожнечі, навпаки, Кость Гнатович потягся до Миколи всією душею, радів, що Софії трапився путній хлопець, а не якийсь джинсове сміття без роду і племені, не мав нічого проти такого зятя, хоч мови про це не заводив ніколи, був

делікатний і стриманий. Одного разу він запросив Миколу походити Подолом (любив цей куточок), багато говорив про історію, розповідав про кожен старий будинок, церкву, камінчик, про давні ремесла і відьомські шабаші на Лисій горі, а потім завів його до одного єврея-книжника, спитав, що є новенького, і, стримуючи трем у руках, викупив у того збірочку віршів Тодося Осьмачки, про якого Микола ніколи й не чув, — маленьку книжечку, видану в часи непу.

І знову рушили пішки Подолом, Кость Гнатович говорив, зітхав, щось пригадував, але за цілий день він жодного разу не обмовився й словом про Софію, про Миколині стосунки з нею, наче те його зовсім не обходило, наче звела їх, двох чоловіків, не вона, а любов до історії, до книжок, до отого всіма забутого (ні, не всіма) поета Тодося Осьмачки. Коли вони прощалися на зупинці трамвая, професор простягнув Миколі ту книжечку:

— Візьміть, це вам.

— Навіщо? — розгубився Микола (бачив, що Кость Гнатович виклав за неї майже його музейну зарплатню).

— Візьміть, візьміть... Може, колись укладатимете антологію для вірменів. — Професор знов здивував його своєю чіпкою пам'яттю. — Справжню, без білих плям... Я вже, мабуть, до того часу не доживу, а ви повинні. Мусите дожити.

І все-таки, коли вони з Софією вирішили побратись, Миколі шкребло на душі, що от він стане професорським зятем, спробуй тоді комусь доведи, що це з любові, що розрахунку тут ніякого, — люди давно вже не вірять казочкам про кохання, та й взагалі ніхто тебе слухать не буде, збоку видніше, у чому тут заковика. Однак смішно

було б через це відцуратись Софії, і єдине, що Микола міг тут зробити, це наполягти на своїй незалежності — після одруження він навідріз одмовився йти у прийоми, хоч свого кутка, як і годилося епохальному поетові, не мав, наймав тоді в Голосієві у приватному будинку щось на зразок сіней, але, на щастя, через них не ходили і брали по-божому — двадцять п'ять карбованців.

Комірне те мало ще й ту перевагу, що недалечко стояв будинок, у якому жив Максим Рильський (тепер там музей), поруч був Голосіївський ліс, тут ще витав дух великого поета, усе тут дихало поезією, і Миколі навіть подобалися круті сходи, що вели на високу гору і якими йому щодня доводилося спинатися до своїх сіней-хоромів.

Часом йому здавалося, що, підіймаючись сходами, він чує важке дихання старого поета, котрий також повертається до своєї домівки після трудового клопітного дня (академік, депутат, директор інституту, член ста комісій — матінко рідна, скільки витримує на собі чоловік). Ось він, нароблений, зморений, зупиняється на східцях, щоб перевести подих, помічає Миколу, і лагідна усмішка зганяє втому з його обличчя.

— Як поживаєш? — питає.

— Нічого, дякую.

— Де ж нічого, коли не друкують?

— Переживемо. У вас теж було, що не друкували.

— Я був старший, — смутнішає він. — І вже зміцнілий. А ти ж молоденький, гляди, не зламайся.

— Не зламаюся.

— Я б тобі, синку, підморгнув, але ж мене вже немає.

— Ви є, ви й так мені помагаєте.

— Скільки платять у музеї? На куриво вистачає?

— Не журюся.

— Ну й молодець, не журися, пиши. Не пропадемо, — підбадьорює він і чимчикує далі сходами вгору, щоб мерщій сісти за вірші, переклади, статті, редагування, рецензії, відгуки, поспішає до свого робочого столу, а на його згорбленій спині — академія, інститут, депутатство, членство, комісії, перекомісії, секретарство... Нема коли розбалакувати.

Іноді, правда, Максим Тадейович вертався в доброму гуморі і пристоював надовше.

— Привіт! — гукав, знімаючи капелюх, і Миколі здавалося, що від втоми над його білою головою парує легенький туманець, як ото над весняним полем після дощу.

— Доброго вечора!

— Як поживають наші вірмени?

— Живуть.

— Люблю їх, чортів.

— Я знаю, ви там бували. У мене навіть фото висить на стіні: Аветік Ісаакян, ви, Вахтанг Ананян. На полюванні.

— Було, було, — схиляє він голову. — Минулося. Варпет Аветік раніше од мене пішов. А Вахтанг ще живий?

— Живий. Мені пощастило порозмовляти з ним у Єревані.

— То хороший письменник.

— Він згадував про вас. І відкрив одну таємницю, ви не розсердитесь?

— Кажі, чого там. Мені немає чого приховувати.

— Пам'ятаєте, як ви полювали на куріпок?

— В Араратській долині?

— Так, тоді ви стріляли без промашки.

— Я взагалі був добрим стрільцем. Хоча... — Він засомніввся, що похвалив себе. — Не завжди.

— Так от, Вахтанг Ананян розповів, що вони так любили вас, так хотіли вам догодити у всьому, що, потерпаючи за ваше полювання, попросили бувалого мисливця Хосіка, аби той підстрахував вас.

— Як це — підстрахував?

— Хосік — снайпер, і коли ви спускали курок, він це помічав і вистрілював разом із вами. Секунда в секунду. А ви думали, що влучаєте ви.

— Ох, ці вірмени, — засміявся він. — І тут перехитрили. Але все одно я їх люблю.

— Вони ж хотіли, щоб краще...

— Ти, синку, цього нікому не розкажуй, добре?

— Домовились.

У прийми він не пішов, однак довелося розпрощатися з Голосієвим, бо його сіням-хоромам далеко було навіть до того куреня, в якому з милим рай, — двоє в тій клітці не поміщалися. Найняли однокімнатну квартиру на Березняках (Софія якраз пішла працювати коректором), щоправда, Кость Гнатович ще довго умовляв їх жити разом, але врешті зрозумів Миколу і в їхню сім'ю не втручався. У свою трикімнатну він забрав із села сестру-одиначку, яка доглядала за ним, як за дитиною, та й Софія батька не забувала, бігала туди часто — стільки прожити удвох, то що тут казати, скучатимеш. Тим більше професор Христинич якось раптово підупав здоров'ям, мусив навіть одмовитися від люлечки, і Миколу, бувало, ніні та й кольне думка: чи не те, що він одірвав Софію від батька, так його поранило?

Микола й сам став частіше навідувати Костя Гнатовича, проте таких гарячих розмов, як раніше, між ними не виходило, професор швидко стомлювався, йому почала зраджувати колись така чіпка пам'ять, говорив плутано,

щось уже погасло у ньому, таке, як витік вогонь з чоловіка, і люлечку за давньою звичкою часом ще потягував, але порожню, теж без вогню.

Якось Микола, щоб розворушити його, почав хвалитися, що майже закінчив роботу над перекладом Хоренаці, і в затуманеному погляді професора зблиснула живинка, він майже пошепки прочитав невідомі Миколі рядки:

Пора і нам
Збирати з поля,
Що прищадила Божа воля,
Як не гуртом, то сам на сам —
Пора і нам!

Живинка в його очах знову пригасла, взяв до рота порожню люлечку, із тихим посвистом тягнув через неї повітря, і здавалось, йому вже нічого не треба — ні вогню, ні диму. Нічого.

Але серце ще билось. Вимучене сибірами та інфарктами, воно билось ще довго, навіть тоді, коли, вважай, уже не було чоловіка.

Професор Христич був ще живий, коли Миколу викликали в прокуратуру. Уже нічого не пам'ятав, але ще жив.

4

ї не буде, — злорадно нашіптував йому чужий голос, — ти можеш вигадувати що завгодно — ще не закінчились вистави в театрах, ще демонструються останні кіносеанси і люди гуляють у веселих компаніях, як оце нагорі у сусіди, можна знайти, коли хоч, стонадцять причин для власного спокою, але ти просто хапаєшся за соломинку, хоча майже впевнений, що її не буде, як не буде тобі і такого жаданого спокою. І цього чужого голосу ти даремно сахаєшся, він твій, народився в тобі, не впав із неба, народився набагато раніше, ніж ти можеш собі зізнатися. Соромишся його, як соромишся подзвонити до Ліди й спитати, чи не в неї часом Софія, а якщо немає, то де вона може бути. Ні, це дурне, він тільки поставить себе у смішне становище, Ліда хоч і яка одверта у своїх інтимах, проте вона жінка і солідарною буде з жінкою, особливо коли це торкається інтимних таємниць. Хай, Ліді можна подзвонити коли завгодно, ще рано, аби всіх піднімати на ноги, хоча... Софія може заночувати і в неї, у своєї розвідної подружки, чого їй нудитись тут самій.

Ця помисливість... Ще немає гріха, а він уже шукає йому виправдання. Просто, простіше на все дивися, голубчику, зараз Софія прийде, перекаже тобі сюжет нового фільму, якому, вона переконана, далеко до твого сценарію, і твої підозри видадуться такими нікчемними, що знову пектимеш раків.

— А-а-а... а-а-а...

Колись і в них була кішка. Марусина. Жили тоді ще на Березняках, Микола вже працював у газеті, бо, пам'ятає,

повертався з редакції, коли натрапив у під'їзді на смугастеньку прибуду. Що то було — чи зима, чи, може, вже березень, але ліпив мокрий сніг, стояв їдкий холод, і бідна кицька тислася до батареї, благально дивилася на Миколу й нявчала так, як оця, жалібно і безсило.

Він забрав її додому, думав, нагодує, відігріє, а там розпогодиться — і гостя побіжить собі на волю, але вийшло інакше. Марусина Безхатня — так Микола її назвав — швидко облюбувала собі повстяну підстилочку в кутку, тихенько там муркотіла і промовляла розумними очима, що більше їй нічого не треба, хіба ще ящикок із пісочком, вибачте, це діло таке, житейське, ну ще блюдечко молока, а більше нічого, вона навіть не ходитиме по кімнаті, нікуди не стромлятиме свого писка, а про якусь там шкоду, то й мови нема, повірте. Вони з Софією звикли до Марусини, до цієї домашньої тваринки, і чужа квартира стала веселіша, обжитіша, своїша, чи що, й оскільки Безхатня народилася все-таки тваринкою домашньою, то не з руки було її спроваджувати на вулицю. Микола так і сказав, дивлячись у її розумні очі:

— Живи, Марусино. Я теж був безхатній, знаю, що це таке. Доводилось ночувати і в ліфті, і в куцах. Воно ж як у житті виходить: коли маєш хату, то й друзі у тебе з хатами, а якщо ти бездомний, то й друзі твої бездомні, немає у кого навіть погрітися. Ось так.

А одного ранку прокидаються вони з Софією — леле, на повстяній підстилочці ще купа гостей: п'ятеро кошеният привела їм у хату Марусина Безхатня.

Іще веселіше стало. Тільки Марусина занепокоїлася — в хату ж вона попросилась одна, а тут таке діло... Житейське, та хтозна, як на це хазяї подивляться. Давай тоді вона, бідолаха, переносити своїх діток з місця на місце — то під шафу їх заховає, то під ліжку, то ще десь. Носилась отак,

поки вони не порозплющували очей та на лапки не стали, а як забігали — не намилинешся. Гарненькі, кумедні, смугастенькі, всі як один у маму. Що, виженеш таких надвір?

Але й звіринця ж у хаті тримати якось не тее, і Микола з Софією стали нараювати знайомим придбати кошениатко. Дехто спершу й погоджувався, фотокор із Миколиної газети обіцявся узяти аж двійко, бо тепер дуже модно знімати етюди з котами, однеєнке просила Ліда, а знайомий бармен Ашот, який іноді частував Миколу в рахунок майбутнього гонорару за переклад Хоренаці, той взагалі сказав, що, ара, мені задарма нічого не треба, я куплю у тебе, принось. Річ у тім, що в його барі вже було кошениа, чудернацьке таке, не кошениа, а якийсь меломан — музика гримить, а воно вилізе на колонку-підсилувач, сяде і слухає. На людей дивиться. А люди на нього. Потім воно пропало, хтось із хануриків, видно, украв, і Ашот тяжко переживав утрату, кошениа було немовби його талісманом, що приносив удачу. Через те він одразу погодився купити кошениатко, так, саме купити, бо те, що дається за так, в Ашота не викликало довір'я, йому потрібен кіт дорогий, кіт-талісман.

Хоч би як там було, а для Марусини Безхатньої та її діток усе складалося добре: на цьому холодному світі з дощами, снігами, морозами і злими собаками для них ще знайдеться тепла місчинка, житимуть вони у хатньому затишку, як і годиться домашнім тваринкам, а котромусь ще й поталанить слухати музику в Ашотовому барі, а ті, дивись, потраплять на вдалий слайд, і на кольоровому фото, може, на модній листівці обійдуть увесь світ, увійдуть, хай і на фото, відразу в мільйон теплих осель.

Проте щастя Марусини Безхатньої було недовгим, крихке воно, це котяче щастя.

Одного вечора, якраз повернувшись від Ашота, Микола глянув на Софію і зрозумів: щось сталося.

— Приходила Ліда, — сказала вона, дивлячись убік. — З новим кавалером, лікар якийсь чи ветеринар, біс його знає.

— То й що?

— Вона не взяла кошенья.

— Подумаєш, лихо велике! — пхикнув Микола. — Я б їй ще й не дав, воно у неї з голоду здохне. Знайдуться кращі хазяї, мені вже он гроші пропонують.

— Підожди. Цей її дружок-ветеринар подивився Марусину і сказав, що в неї лишай. У неї і в кошеньят.

— Який іще лишай?

— Стригучий. Ось придивися. — Софія показала на Марусину. — Бачиш, шерсть на ній наче драбинкою підстрижена. Не дуже видно, бо вони всі смугасті, але як придивитися добре...

— Нічого не бачу, — сказав Микола і нахилився, щоб узяти Марусину на руки, глянути ближче, але Софія аж скрикнула:

— Ні-ні, не чіпай! Він переходить і на людей. Це серйозніше, ніж ти думаєш.

— Чортівня якась, — випростався Микола, розгублено поглядаючи на пухнастих м'ячиків, що розкочувалися по підлозі: ніяких ознак хвороби. — Може, їх треба чимось помазати? Що казав той Лідин ескулап?

— Казав, що котів од цього не лікують. А нам самим треба сходити до дерматолога.

— Не лікують... А що роблять?

— Знищують, — сказала Софія, як про великих грішників.

— Навіщо? У крайньому разі краще вже випустити на вулицю, якщо така їхня доля.

— Я теж так думала. Але цього робити не можна. Вони блискавично розносять лишай, передають його іншим

тваринам. Випустити їх на вулицю найлегше, але це не гуманно.

Ну й словечка у неї: «гуманно», «блискавично» — не інакше як нахапалася від того Лідиного зцілителя. Оскомний спротив піднімався в Миколі до всього цього, хоч відчував, що в Софійних, хай і позичених, словах правда, але так відразу погодитися з нею не міг.

— Що ти пропонуєш? — спитав гостро. — Повісити їх на сухій гілляці? Чи втопити? Слава Богу, озеро поруч.

— Ну, навіщо ти так? Є набагато гуманніший спосіб.

О, знову. Воістину люди великі гуманісти, це слово не сходить їм з язика.

— Який спосіб?

— Треба відвезти їх на ветпункт. Це недалеко від нас, у Дарниці. Там їм зроблять укол, ну, усиплять. Ось, я записала адресу. Візьми.

Вранці, коли він підійшов до Марусини з розкритою спортивною сумкою, кішка, здається, усе зрозуміла. Однак не втікала, тільки зіщулилась, наїжачилась і дивилась Миколі в очі так, як тоді, коли він уперше побачив її біля батареї. Тоді Марусина зразу далася до рук, а тепер не встиг узяти, як запручалася, занявчала, розчепірила лапи і, чіпляючись гострими пазурами за розкриті краї сумки, ніяк туди не влазила, довелося впихати силою. Затягнув замок-блискавку, щоб не вискочила, зоставивши невеликий отвір, у який потім по одному повкидав кошенят, і зашморгнув сумку наглухо.

От і все, прощай, Марусино Безхатня.

Ні, ще не все. Сумка в його руці пручалася, мов жива, пручалася, дряпалася і кричала, він не наважився з такою сумкою сісти до автобуса і пішов пішки. Людей на вулиці, дякувати, не було, ліпив мокрий сніг, лапатий і липкий (що ж то була за пора — зима чи така вередлива весна?),

той сніг заліплював очі, Микола низько нагинав голову і знову бачив мокрий, брудний сніг, що чвакотів під ногами. Він ішов довго, пішки ішов через Березняки, потім до Ленінградської площі, потім Харківським шосе у бік Червоного хутора, йшов і йшов, наче хотів хоч так доточити життя Марусині Безхатній і її діткам, теж Безхатнім, а важка сумка кричала, пручалася, просила пощади, не розуміючи ні людей, ні їхнього гуманізму. Господи, молилася сумка, земля ж така велика, чому нам усім так тісно на ній?..

Ветпункт містився у невеличкому одноповерховому будиночку, з подвір'ям, садочком, з верандою, і якби не вицвіла синя табличка на ньому, то подумав би, що тут хтось живе.

Микола підійшов до дверей веранди і чомусь постукав, легенько так, зігнутих пальцем. Потім зайшов і побачив товстелезного чоловіка у білому брудному халаті із закасаними рукавами, руки його були короткі, товсті й волохаті, і на Миколу повіяло крутим лікарняним духом — чи від того чоловіка, чи, мабуть, тут і стояв такий різкий запах.

— Що там у вас? — спитав товстун товстим голосом.

— Коти.

— Лишай?

— Стригучий, — кивнув Микола, завваживши, що й він уже говорить позиченими словами.

— Залиште отам. — Товстун відчинив двері і показав на подвір'я, де стояло кілька дерев'яних кліток із загратованими дверцятами, схожих на кролячі.

Микола відчинив одну з них, швидко пересадив туди Марусину, кошенят, зачинив дверцята й подався геть; йому здавалося, що хтось весь час дивиться йому в спину.

Увечері він сидів у Ашота в барі і розповідав, як воно все вийшло.

— Вай, вах, — вражено крутив Ашот головою і говорив скоромовкою, на діалекті, так, що Микола не все розумів. — Вай, мій талісман, цавид танем!¹.. Тепер я прогорів.

Миколі не подобалися ця його гра, це блюзнірство і безоглядна самовпевненість і хвалькуватість. Ашот पिшався навіть своїм плескати́м носом, зовсім не схожим на вірменський, казав, що колись займався боксом (звичайно ж, був чемпіоном) і йому пошкодив носа мало не Кассіус Клей. Розплющив, можна сказати. Це ж треба, навіть свій гандж піднести на рівень захоплення.

Микола завжди поблажливо ставився до тих вихвалень, його навіть тішили наївні вияви патріотизму, на які слабував не тільки Ашот.

— Ара, ти лиш подумай своєю головою: ваш Поркуян — вірменин, Мунтян — вірменин, д'Артаньян — вірменин і навіть Сальваторе Адамо — це не хто інший, як Саркіс Адамян.

Молодці хлопці, посміхався на те Микола, хоч знають, чийого батька вони діти, не те що наш брат.

Але цього разу Миколу щось їло, будило злість, і, якби Ашот заспівав старої про вірменський коньяк, який виписують навіть для англійського королівського двору, про сигарети «Ахтамар» та севанську форель-ішхан, Микола б неодмінно спитав, чому він покинув той рай і прибився до київського бару. Предків його розкидав по світу геноцид, то горе, трагедія, а що Ашота погнало з рідних країв?

— Ти от кажеш, що тобі розбили носа, — мовив Микола. — А знаєш, як мене товкли у Єревані?

— Та невже? Хто? — не вірив Ашот. — Наша гостинність...

¹ Вислів дружньої приязні, дослівно: я заберу твій біль (*вірм.*).

— Слухай, — перебив його Микола. — Гостинність... Приїхав якось до Єревана ваш емігрантський поет із Франції, Каренц, не чув?

— Ні.

— Ну от. А ти кажеш, Саркіс Адамян. Далеко кущому до зайця. Так от, коли почув Каренц, що українці вивчають вірменську мову, то не повірив.

— Чого ж, нашу мову хотіли зробити головною в ООН, — залишився собою Ашот.

— Помовч. І от Каренц попросив мого друга Говіка, щоб той привів мене до нього в готель. У гості. Я пішов. Удвох із Говіком. І що ти думаєш? Каренц цілий вечір мовчав і не зводив з мене очей. Наче перед ним сидів не зашморганний студентик, а живий Ованес Туманян. Незручно казати, але я був для нього богом. Він ловив кожне моє слово, недолуго мовлене з акцентом, заглядав мені в рот, наче звідти зринало якесь диво... І плакав.

Ашот не перебивав. Микола надпив із келиха, помовчав і вів далі:

— Потім ми з Говіком вийшли з готелю в ніч. Засиділись довго, Каренц не відпустив мене. Пішки йшли нічним містом до гуртожитку. Я жив у кінці проспекту Леніна, майже біля Матенадарану. А те сталося у темній вуличці. На Абовяна, здається. — Микола знов примовк, крутив у руках келих з жовтою рідиною, наче вагався — розповідати далі чи ні.

— Ну! — підохотив Ашот. — Йдете ви вулицею.

— Ага, йдемо, а назустріч машина, такий собі невеличкий «Запорожець», ще отой, горбатий. Ну ми взяли у правий бік, а він на нас, фарами засліпив, ледве одскочили. Такі, значить, жарти. Говік йому вслід кулака показав. А, то ти нам погрожуєш! Розвертається той драндулет, і що ти думаєш? Вилазить із нього, як із троянського коня,

душ сім. Ну, кажуть, у страху очі великі, але повір, я ніколи не думав, що в «Запорожець» влізе стільки людей. П'яні, вони підійшли до нас і, нічого не кажучи, почали бити. Люто, кулаками, в лице. Говік маленький, худий, навіть не захищається, тільки розкинув руки, мене затуляє. «Що ви робите, гади? — кричить. — Мене, мене бийте, то я кулака показав! Його не чіпайте! Хіба не бачите, що він наш гість? — і показує, що я білявий. — Це наш брат! Він вчить нашу мову!» А ті ще дужче. Руками, ногами. Тиждень солоно в роті було.

— Шуртвацнери¹, — сказав Ашот і підлив у Миколин келих. Потім додав несподівано: — Ну, ти ж знаєш, серед вірменів теж бувають біляві. Альбіноси. Рідко, але бувають. І взагалі ми колись були руді і з голубими очима, — сказав так, наче й сам колись мав голубі очі, а одного дня прокинувся, глянув у дзеркало — чорні.

— Ти хочеш сказати, що якби я був вірменином, то нас треба було тоді місити?

— Ні, чому ж, — знітився Ашот.

Микола відсунув келих, показуючи, що йому пора йти, але не підводився, сидів, опустивши плечі, потім спитав:

— Хочеш послухати вірш?

— Давай.

І, твердо дивлячись Ашотові в очі, він прочитав:

Поверніть мені мою батьківщину,
 Поверніть батьківщині мене —
 Маленьку грішну людину.
 Хай там останній покидьок
 Кидає в мене камінням.
 Лиш поверніть,
 Поверніть мені мою батьківщину.

¹ Перевертні (вірм.).

— Це з «Пісні вірменського емігранта», — сказав Микола. — Її написав Каренц.

— Той?

— Той. Запам'ятай це ім'я. А то Саркіс Адамян, д'Артаньян... Тьху. Знайшов чим хвалитися.

— Каренц, — повторив Ашот. — Добре написав, тут нічого не скажеш. Я його розумію.

— Що ти розумієш? — Миколу знову розбирала злість.

— Туга.

— Яка туга?

— Ностальгія. Ти вдома, тобі цього не...

— Звісно, мені цього не збагнути. Але скажи тоді, чи ти знаєш, що таке ностальгія удома? Тобто коли в тебе взагалі тої домівки немає? Ні там, ні тут! Нема.

Ашот знизав плечима.

— Це тяжче... В тисячу разів тяжче, — мовив Микола, уперше поклав перед Ашотом гроші і швидко пішов до дверей.

Він часто згадував Марусину, а найгостріше вона йому ставала у пам'яті, коли біда через три роки знов привела на ту саму вулицю, де він залишив Безхатню з кошенятами. Щось було схоже до сліз у цих двох історіях, тільки тепер не вистачало місця на цій землі не Марусині, а йому, Миколі, і був якийсь віщий знак у тому, що злий демон і того, і цього разу привів його на Харківське шосе, де неподалік одне від одного містилися і ветеринарний пункт, і прокуратура.

Отримавши повістку, Микола думав, що це якась помилка, непорозуміння, чого тільки не перебрав у голові, а ні за що не міг зачепитися, щоб угадати, чого його викликають. Усе ж складалось так добре в той рік собаки: народився Петрусь, у видавництві, куди він недавно

перейшов працювати, несподівано дали двокімнатну квартиру, чого ще треба, живи, працюй. Погано, правда, було з Костем Гнатовичем, він зовсім утратив пам'ять, майже нікого не впізнавав, тяжкі болі його мордували, і ніякої ради їм, ніякого ліку.

Софія змарніла коло малої дитини, пеклася за батьком, і Микола, отримавши повістку, нічого їй не сказав (зовсім перегорить молоко), хай потім, усе з'ясується, і не доведеться її тривожити.

У призначений час він зайшов у невеличкий кабінетик і побачив за рудим столом маленького рудого чоловіка.

— Погорілий? — спитав рудий чоловік, наче впізнав його.

— Так.

— Сідайте, — показав на рудий стілець рудий чоловік.

Микола сів навпроти нього, незручно сів, бо за спиною слідчого було вікно, у вікно світило руде сонце, за-сліплювало Миколу, і він майже не бачив обличчя рудого чоловіка, тільки добре бачив його червоні вуха, просвічувані сонцем.

— Паспорт! — простяг той руку.

— Паспорта я не взяв, є посвідчення.

— Давайте.

Він узяв Миколине посвідчення, червоненьке, і воно, мабуть, справило на нього враження (взагалі слово «редактор», таке рядове у видавництві, на людей, далеких від їхньої професії, діяло неабияк), бо він спитав:

— Що ж ви так, товаришу редактор?

— Як? Не знаю, про що ви.

— Так-таки й не знаєте?

— Ні.

— Ну-ну. — Якийсь час він мовчав, пильно вивчаючи Миколу професійним оком, а потім сипонув запитання-

ми, швидко, без пауз, перестрибуючи з одного на друге, ніби хотів, щоб Микола збився: «Коли ви народилися? Де? Коли закінчили університет? Хто ваші батьки? Де працювали раніше?» І т. д.

А потім спитав:

— Коли ви одружилися?

Микола замислився.

— У сімдесят шостому, — відповів він.

— Якого числа?

— Не пам'ятаю. Треба подивитися в паспорт.

— Перестаньте валять дурака! — крикнув, не стримавшись, слідчий.

— Я справді не пам'ятаю.

— А оце ви пам'ятаєте? — Він дістав з тоненької течки якийсь папір стандартного формату і простягнув Миколі, силкуючись застерегти реакцію на його обличчі.

Микола довго дивився на той папір, нічого не міг втропати, потім таки здогадався, що це так звана форма № 3, довідка про житлову площу, яку видають у жеках. Його імені там не було, стояло тільки «Христич Костянтин Гнатович» і «Погоріла Софія Костянтинівна». Але до чого тут прокуратура? Збитий з пантелику, він спершу подумав, що це якось стосується Костя Гнатовича, може, навіть його минулого... Але ні, професор Христич уже два роки, вважай, прикутий до ліжка. Що, що? Форма № 3... Стривай, щось таке було...

Слідчий не підганяв. Він пильно стежив за Миколою, і це приносило йому професійну насолоду. Він, неперевершений психолог, певен, що зараз цей товариш редактор, застуканий на гарячому, не напружує пам'ять, а мізкує, як би його викрутитись. Ну що ж, спробуйте, товаришу редактор, а ми подивимось, як це у вас вийде, хе-хе.

Згадав. Коли профком виділив йому квартиру, він саме поїхав у відрядження, так, до Львова поїхав, а як повернувся, Софія сказала, що все мало не пішло шкереберть. Виявляється, що в документах на отримання квартири не вистачало форми № 3 з місця проживання Софії (вона була прописана в батька). Добре, що хлопці з видавництва її розшукали, вона швиденько взяла в жеку довідку, віднесла в профком. Так що скажи собі любій жіночці, а то бачив би ордер як свої два вуха. Оце, здається, і все. Але до чого тут допит, слідчий, прокуратура?

— Ну що, згадали?

— Нічого не розумію, — похитав головою Микола.

Той пирхнув смішком з його наївності і теж покрутив рудою головою, мовляв, от дає, уже припертий до стінки — і ще звивається. А ніби ж грамотний чоловік, діло з книжками має. І слідчий грізно повів рудими бровами.

— А оце що? — тицьнув пальцем у довідку — показував на якусь графу.

Микола придивився і побачив напис дрібними друкованими літерами: житлова площа... А далі від руки, чорнилом: 26 кв. м.

І зрозумів. Цифра була фальшива. Є печать, є підписи, а цифра не та. Мабуть, помилилася паспортистка.

— Все ясно? — спитав слідчий.

— Так. Тільки незрозуміло, чому викликали мене. Помилку зробили в жеку.

Слідчий знову всміхнувся зі святої наївності, але вже стомлено, мляво.

— Це не помилка, — сказав він. — Це підлог.

— Який підлог?

— Стаття, товаришу редактор, стаття. У вас за статті гроші платять, а в нас за ними судять. — Задоволений

своєю дотепністю, він усміхнувся вже бадьоріше. — І якщо хтось отримає квартиру за фіктивними документами, то ордер анулюють, ясно? Так що вам краще в усюму зізнатися, ми це потім візьмем до уваги. Не вам пояснювати, що зізнання і каяття пом'якшують кару.

— Мені немає в чому зізнаватися.

— Я був у жеку, там ніхто не давав такої довідки. — Він кинув свій головний козир. — Підписи фіктивні. Ви розумієте? Фік-тив-ні! Чи ви хочете сказати, що цю фільчину грамоту я сам нашкрябав?

— Не знаю, звідки вона взялася, — стояв на своєму Микола.

І раптом щось обірвалося йому всередині: Софія?.. Як, навіщо?.. Дурниця якась.

— Скільки квадратів у її батька?

— Яких квадратів?

— Питаю про площу квартири, — роздратовано пояснив слідчий.

— Не знаю. Бачив, що три манюні кімнатки, а площею не цікавився. Він у «хрущовці» живе, на Сирці.

Софія... Тоді усе робилось галопом, вона поспішала і щось наплутала. Але факт є фактом. Стаття... Суд. Ні, це якийсь чорний сон.

— Хіба не ви відносили довідку?

— Не я... Тобто... не пам'ятаю... це було... давно.

Микола відчув, що від його відповіді залежатиме багато, і розгубився зовсім. Мовчав, хоч знав, що мовчанкою тут не відбудешся. Але що мав казати? Що я тут не винен, викликайте мою дружину, забирайте її від немовляти й допитуйте, судіть її за всіма статтями, а мене не чіпайте, біжіть ще до професора Христича, розпитайте, бо сам він сюди не прийде, та й удома не розбере, хто це прийшов по його душу. Так?

Втім, слідчий, загнавши Миколу в глухий кут, добившись свого, ще раз переконавшись у своїй професійній кмітливості, враз подобрішав.

Микола ще не помітив переміни у його настрої і, коли той потягся до телефону, подумав: зараз викличе варту. Але ні, слідчий повівся ще несподіваніше — він зняв слухавку і поклав на стіл, потім став безладно прокручувати номерний диск, показуючи цим, що їх можуть підслуховувати.

— Я хочу тобі допомогти, — раптом перейшов він на «ти». — Ти сказав, що родом з Полісся, я теж поліщук. Так що ми земляки, але справа не в цьому...

Сонце вже повернулось, не било прямо у вікно, і Микола побачив, що це ще молодий хлопчина, світлоокий і не такий рудий, як здавався у сонячних підпалинах, а швидше за все русявий, справді схожий на поліщука, котрий, далєбі, вибравшись із глухого села й закінчивши юридичний, трохи набрався пихи.

— Справа не в цьому, — повторив він, прокручуючи номерний диск. — Просто я теж психолог («Чому теж?») і не бачу в тобі злочинця. Ти... як би це краще сказати... Ну, трохи не такий... Не пам'ятаєш навіть, коли одружився. А якщо не знаєш, що в тебе робиться в паспорті, що там написано, то, ясна річ, міг не звернути уваги й на довідку. Звісно, якщо заповнював її не ти сам. Думаю, що не ти.

Він зробив паузу, чекаючи Миколиного підтвердження його версії, але той мовчав, і слідчий провадив далі:

— Зараз я мушу взяти з тебе письмове пояснення, скласти протокол і рухати справу за всіма законами юриспруденції. Але не хочу псувати тобі життя і тому порушу закон. Ти можеш багато втратити через якусь анонімку.

— На мене написали анонімку?

— Так, але факти, на жаль, підтвердилися. І ти мусиш повестись розумно. Поговори з ким треба, порадься удома. Зараз ти не готовий дати вірогідне пояснення, яке б тебе виправдовувало. А варіанти можна знайти. Довідку міг підробити, наприклад, батько дружини.

— Кость Гнатович? Та ви що? Професор...

— Професорське звання — це ще не алібі, — спокійно мовив слідчий. — Я сам недавно вів справу одного професора, котрий брав хабарі за вступ до інституту.

— Христинич — святий чоловік.

— Вірю. І мені паспортистка у жеку сказала, в якому він стані. Тому професорові Христиничу ні так, ні так ніщо не загрожує, — натякав він прозоро. — Справу можна буде прикрити.

— Ні, це неможливо.

— Подумай. Є варіанти. Добре подумай і приходь до мене післязавтра о п'ятій. Повістки я не виписуватиму. Все, — сказав він, узяв зі столу слухавку, поклав на апарат, і той відразу ж задзвонив.

Микола ще й тоді не сказав Софії, куди його викликали, а про довідку спитав прямо:

— Де ти її взяла?

— А що? — І з її лица було видно: щось знає.

— Цікавились...

— Документи давно в архіві.

— Де ти взяла ту довідку, питаю?

Софія відразу у сльози.

— А що я мала робити? Прибігаю в жек, така рада, а Нелька мені відро води на голову... Це все вона.

— Яка Нелька?

— Подружка моя, ще в школі разом училися. Тепер вона паспортисткою в жеку.

— Ну?

— Прибігаю, так і так, кажу, а Нелька дивиться на мене як на дурненьку. Хто ж вам, каже, дасть квартиру, якщо у вас із татом сорок два метри. Я витріщилася на неї, нічого не тямлю. Тоді Нелька й пояснює, що, мовляв, є ж норми, якщо площа дозволяє, то чоловік мусить прописуватися до дружини. Я їй і те, і се, і що татові належить двадцять метрів на кабінет як ученому, а вона сміється, це, каже, все до одного місця. Довідку, каже, я тобі зараз дам, випишу хоч сто штук, але квартири вам не бачити, так і знай. То що ж нам, питаю, цілий вік по чужих кутках тинятися, якщо мій чоловік такий чесний, не хоче чужого? Тиняйтесь, каже Нелька, хіба мені що? Не одні ви тиняєтесь. Стою я, кліпаю, але що робити? Випишуй, кажу, а там побачимо. Що буде, те й буде. І ще не вірю тим її дурним законам. Оформила Нелька довідку, сама ж і підписи позбирала швиденько, і свій поставила, я вже зібралась іти, а вона: «Стій», — каже. І, виглянувши за двері, чи ніхто не слухає, шепоче: «Я, — каже, — можу дати тобі чистенький бланк зі штампом, а ти вже подумай, що з ним робити. Тільки ж нікому, ну, та я не боюся, ніхто не доведе, що це я дала, ці бланки скрізь однакові. А коли переїдеш у нову хату, то скажеш спасибі мені, ну...» — Софія зам'ялася, забула, як це там точно Нелька сказала.

— І ти взяла чистий бланк? — уже про все здогадався Микола. — І сама заповнила його й поставила підписи?

— А що я мала робити? — знов у сльози Софія. — Дитина в одному кутку, ти зі своєю писаниною в другому, приткнутися ніде. І так усе життя? Чи ти ждеш татової смерті? — зненацька крикнула йому в лице.

— Заспокойся, — сказав Микола. — Я й сам не знав, що ми опинимося в такій безвиході.

Справді, що ж їм треба було робити? За що зачепитися, аби мати бодай надію на власний притулок? Які тут можливі варіанти, як сказав би слідчий?

Перший: просити у Бога смерті Костя Гнатовича.

Другий: розлучитися із Софією.

Розлучишся — теж чекатимеш до нового прищестя, бо ти холостяк. Маразм. Кретинізм. Київ кишить фіктивними шлюбами і розлученнями, фальшивими довідками і такими ж коханнями, кишить порожніми квартирами, у яких ніхто не живе, тисячами й тисячами безхатніх людей. Та що ж це робиться, товаришу людино, від довідок світ уже став паперовим, черкни — й спалахне, не треба й атомної бомби.

— Не муч себе, — сказав Микола Софії. — Ти ні в чому не винна. Ну, не плач. — Він пригорнув її до себе, так у теплу, трошки розповнілу після пологів, вдихнув запах її волосся і збудив у собі гострий біль. — Не плач, я нікому не дам тебе скривдити.

— Хтось дізнався? — спитала вона.

— Пусте. Не треба плакати.

І знов ця дорога, це вітряне Харківське шосе, яким він колись ніс Марусину на страту. З дітками. Тоді теж не було варіантів. І зараз їх немає у нього. Власне, є, але один-єдиний. Решта під три чорти.

Слідчий зустрів його підкреслено холодно, офіційно, вже не чіпав телефону й звертався на «ви».

— Це я дав фіктивну довідку, — сказав Микола.

Той довго сидів скам'янілий, потім напруга спала з його лица, і слідчий мовив таким голосом, що в ньому чулись і радість, і смуток:

— Я знав, що ви це скажете.

5

І от настала хвилина, коли він збагнув, що Софії не буде; ще міг снувати собі всілякі припущення, гріти кволу надію, але відчував, що все це намарне. «Сьогодні вона не прийде», — подумав майже з холодним спокоєм, бо думка ця прийшла не з наскоку, вона комишилася в ньому цілісінький вечір, мабуть, ще з тої миті, коли переступив поріг свого дому. Він довго не підпускав цієї гадки, не давав їй волі, та нарешті мусив скоритися: сталося.

— А-а-а... а-а-а...

За стіною плакала кішка, стеля вібрувала під натиском металевого року (що ближче до півночі, то все гучніше), а він сидів у порожній квартирі, як голий у кропиві, і не знав, що йому діяти. Ще мав маленьку крихту надії — подзвонити до Ліди, проте зволікав, боявся цього дзвінка: щадив ту останню крихту, щадив і свій дурний гонор. Після довгих вагань таки підійшов до телефону і набрав номер.

Почувши його, Ліда зраділа, трохи не верещала у трубку (у неї теж грала музика), як славно, Микольцю, що ти приїхав, краще пожити один день у Києві, ніж рік у якійсь глушині, хапай Софію — і мерщій до мене, познайомлю тебе з геніальним режисером, тобі ж це зараз потрібно, чула, пишеш сценарій, — не говорила, а шовком шила Лідуся, і Микола хотів сказати, що Софію вже хап ухопив, але змовчав, промимрив якусь дурницю і поклав трубку. Добре, що не довелося нічого розпитувати, і так усе зрозумів — таки чимало чеснот уділив Бог жінкам, особливо емансипованим.

У час великих програшів зрадлива фортуна, коханка фатуму, підкидає нам дрібненькі удачі, аби хоч трохи відшкодувати втрату й розраяти, не дати впасти у розпач, отож і цього разу не поскупилась на поблажку — після довгого мовчання обіззався телефон і в Стаха.

— Ти що, спалив мою латифундію, що опинився у Києві? — спитав Стах.

— Та ні, приїхав по гонорар, тепер можу купити в тебе маєток.

— Закортіло козаку зеленого часнику! Дзуськи.

— Тоді дозволь заплатити комірне.

— Тільки не грішми, — сміявся Стах.

— Звісно, я знаю твої смаки. Готуй каву, я приїду.

— Прямо зараз?

— А що тут дивного, я завтра вертаюся в село.

— Хіба Софія відпустить тебе серед ночі? Коли ж зміцнювати сім'ю?

— Вона й так міцна, далі нікуди, — сказав Микола.

— Ну, коли так, не барися.

Прихопивши «комірне», Микола вийшов із дому, виїшов у ніч, яка огорнула його м'якою лагідною прохолодою, і він пристояв, глибоко вдихнув повітря, але вільності не відчув. Щось тіснило груди і не давало дихати.

«От і все», — майнула коротка думка. Так, ніби ні про що.

Машин як на пізню годину пролітало чимало, проте вільної не траплялося, і Микола піймав себе на тому, що це його не дратує, щось його тут притримує, притягує погляд туди, до під'їзду, і перед кожним автомобілем руку він підводить невпевнено, наче чужу, наче йому не дуже й треба кудись там їхати. Він аж стиснувся весь, коли навпроти, по той бік траси, спинилось таксі, але з нього вийшов... якийсь чоловік і рушив до під'їзду.

Зате усевидящий Бог знов послав Миколі даруночок: таксист увімкнув зелене світло, круто розвернувся і відчинив перед ним дверцята.

— Куди?

— На Куренівку.

До всього, як завжди, пощастило на балакучого водія, такого собі гостролиценького борсучка, котрий цілу дорогу не затуляв рота, зовсім не переймаючись тим, що пасажир не приставав на розмову. «Це він щоб не заснути за кермом», — подумав Микола і вирішив для годиться десь устроювати слівце, але Борсучок не лишав йому для цього місця, він замовкав тільки тоді, коли пригальмовував біля нічних голосувальників, сподіваючись на підсадку. З попутниками не везло, і Борсучок, хряпнувши дверцятами, неодмінно кидав уїдливу скороминку, наче ті були винні, що жили не на Куренівці. Що ж стосувалося їхнього приватного життя, то тут Борсучок своїм досвідченим оком бачив їх наскрізь.

— Зразу видно, що з чужою. — Лукава посмішка ще дужче загострювала його писок. — Тепер їм лахва: у того жінка поїхала з дітьми, а в тої чоловік. Кому война, а кому мать родна. Та й нам непогано, то ж було цілу ніч простоїш і без плану вертаєшся, вночі ніде ні лялечки, а тепер ще лучче, як до указу. Повилазили. Йї міліція подобрішала, за що ж їх брать, як вони радіацію з себе вигонять. Цей... як його... стронцій! Од «Каберне» уже оскома в усіх, дітям, і тим по чайній ложечці дають, як ото колись риб'ячий жир. А як на мене, то воно сущий шмурдяк... О, диви, ще одна парочка. — Вдарив по гальмах, аж завищало. — Куди? Нивки? Не! — І знов: — Зі своєю законною, не бійсь, на метрі їздить, а з чужою таксі йому подавай. Позвикали! Ну, ясно, яка це дурепа з таким вальком на метрі буде катацця, тепер вони навчені,

п'ятаком не одбудешся, труси калиткою, як казав той у п'єсі. Радіація, радіація! — пороззявляли всі роти й раденькі. Чхати на ту радіацію, ще трохи — й про неї забудуть, балакатимуть про СНІД чи ще якусь трясцю, а розбитих сімей не склеїш, оце тобі й радіація, і все. Курвота! Пошли їм хоч і потоп, тіки дай нагуляцця, напицця із горя. Де тобі, тут?

Микола вийшов з машини, знов хотів було дихнути на повні груди, але й цього разу тільки сухо схлипнуло в горлі, ніби довкола був вакуум. Обличчям відчував нічну вільгість, а вдихнути її не міг, не годен був набрати повітря повні легені, буцім їх палила якась гарячка.

У Стаха світилося. Заклично світилося вікно в готельному будинку, цьому дивовижному винаходів епохи науково-технічної революції, з кімнатками-келіями і такими манюніми кухоньками, що обідати в них, якщо вас аж двоє, доводиться стоячи. Більше влізе, — мабуть, думали архітектори, і взагалі, той добродій, що проектував Стахів будинок, був неперевершеним оптимістом, він вважав, що в його будинку (у цьому його дітищі) люди будуть найщасливішими в світі і ніколи не вмиратимуть; через те, коли помер один Стахів сусіда, виявилось, що з квартири неможливо винести труну разом з небіжчиком, мусили виносити окремо.

Втім, Стах теж був оптимістом і дякував долі, що після розлучення йому перепала хай і така іграшкова, зате ізольована квартирка, та ще й з телефоном; він народився у Києві, виріс у комуналці і знав ціну житловій автономії. Стах казав, що до семи років він не вмів розмовляти рідною мовою, батько його, виходець із села, токарь «Ленінської кузні», теж говорив київським суржилом, а одного разу прийшов додому з маленькою книжечкою віршів, хтось йому дав збірку Василя Симоненка, і він

цілу ніч просидів над нею, хоч до того віршів ніколи не читав, а вранці підкликав до себе малого Сташка, поклав йому на білу голівку свою теплу руку й, дивлячись в очі, сказав: «Я не папа, синку, я тобі тато. Чуєш? Та-то».

Ліфт у цьому будинку теж був тісний, скрипучий (спасибі, що не стояв поламаний), усе тут було мізерне, і тільки Стах вийшов назустріч високий та красивий, з білими розпушеними вусами і своєю милою безпорадністю:

— Я тут, розумієш, і яечню затіяв, та забув за неї, згоріла, а поки мив сковороду, то й кава збігла.

— Нічого, ми сьогодні не бідні, — сказав Микола, виставляючи на стіл гостинці.

— О, та ти, братику, справді розбагатів!

— А ти як думав — перебиваємося на творчих сухарях? Знай наших. Я тобі цілий вечір дзвоню, де волочишся?

— Якби ж знаття, що в кума пиття. Ну, розкажуй, як там північний вітер. Усіх карасів виловив чи й мені трохи лишив?

— Приїжджай, побачиш.

— Якось виберусь, дякую. А як робота?

— Кепсько, — сказав Микола.

— Чому? — здивувався Стах. Він гадав, що в його маєтку ніщо не могло бути кепським; і якщо вже засів там писати, то вийде тільки шедевр.

— Тупцюю на місці, — зізнався Микола. — В голові усе перевернулося догори дном. Розумієш... коли дерево споконвіку було символом життя, а тепер кажуть, що під ним навіть не можна стояти, боронь Боже схватись під ним від дощу, то що тут писати і думати? Коли й трава стала символом смерті, її закопують у землю.

— Ну, це ти занадто. В моєму лісі, братику, можеш, як казав поет, м'яти квіти й валятися на траві.

— Може, й так, не знаю. Але я не з твого лісу, Сташку, я з Полісся. І можу писати тільки про нього. То як же мені, порадь, будь ласка, писати тепер про дерева, траву і любов? Про те світле озерце, яке в моєму селі називають Оком?

Стах покусав вуса, зітхнув, налив у склянки.

— За зустріч, — сказав. — І не піддавайся злості. Про що хочеш пиши, тільки не піддавайся злості, чув? І не оплакуй. Горе любить, коли його поливають слізьми. Тоді воно дужчає. Ну, годі про це. Розкажи щось веселе.

— Веселе? Можна, — погодивсь Микола. — Зайшов Петрусь у твою повітку, побачив вила і знаєш, що вигукнув? «А хто це їсть такою виделочкою?»

— Геніально, — засміявся Стах, а Миколі запекло всередині: раптом так захотілось побачити малого, наче не був із ним сто літ. Як же Софія витримує? Чи, може, усе нормально, усе так і має бути і тільки він ненормальний, до краю дійшов зі своєю сентиментальністю? Жінки не люблять сентиментальних мужчин, тонкосльозих не любить ніхто. Їх утішають, їм співчують і втікають од них. Правда за Стахом — не треба оплакувать.

— На кого лишив малого? — спитав Стах.

— Та в Сергія ж. Оля за ним доглядає як за своїми. Петрусь у них днює й ночує. Славна в Сергія жіночка.

— Ти мені кажеш. То моя перша любов.

— Твоя?

— Тато щоліта відвозив мене до тітки Оляни, — мовив Стах. — Ми з Олею, можна сказати, росли. Купалися в річці, збирали гриби, суниці... Щасливі часи. А одного літа дитинство моє скінчилось, я побачив, що в неї є груди, є губи і є у ній щось таке, без чого мені не жити. То завжди гасав з нею, борюкався, як з хлопчиськом, а тут не знати що скоїлось — боявся дихнути при ній. Дивився

мов на ікону, голубив очима, одне слово, готовий був, як пишуть в романах, зорі діставати з неба. І за це, звичайно, поплатився. Так завжди буває. — Стах запалив сигарету, глибоко втягував димок, наче пив його. — Вона вибрала Сергія, бо він не обіцяв їй ніяких зірок, ніяких таких нісенітниць. Сергій жив не на небі, а на землі, він жбурляв у неї реп'яками, глузував з її тонких ніг, штовхав зодягнуту в річку. Оля, звичайно, сердилася, показувала йому язика, та, мабуть, уже тоді думала про Сергія, думала про нього, вибираючи з кіс реп'яшки, викручуючи мокре плаття, думала з хвилюванням і тоді, коли розглядала у дзеркалі свої довгі ноги.

— Ти їй так нічого і не сказав?

— Де б я посмів? Певно, й досі нічого не знає. Так краще.

— Не думав, що ти такий тихий.

— То я вже пізніше став одігруватися. Я зрозумів, що треба жінкам. Кажуть, що липнуть до того, хто медом помазаний. Брехня! Не медом, а дьогтем. Я заходжу в кафе «Хрещатик», питаю, чи в них продаються шпиці до велосипеда, кельнерка сміється і наливає мені каву без черги. Підсідаємо з хлопцями у тому ж «Хрещатику» до мальованих красунь, хлопці один поперед одного їм про Фелліні, Маркеса, екзистенціалізм, он які ми розумні, ходімо з нами, а дівчатка ні гу-гу. Тоді я їм так і так, мовляв, приїхав з колгоспу «Сорок років без урожаю», чи не показали б ви мені столицю? Тільки попереджаю зразу: грошей у мене немає, надої в колгоспі падають, за трудодень платять натурою і т. д. Вони регочуть, аж кава носом, а потім мене попід руки — ходімо. І вже сперечаються між собою, одна каже: «Актор», а друга: «Ні, художник, я його по телевізору бачила». Ось так, а то Фелліні, Кафка, Камю, Мюзель! Та їх просто нудить від цього.

— Добре тобі, що не лізеш за словом у кишеню.

— А можна й без цього. Я з однією знаєш як познайомився? Їду в метро, а навпроти, дивлюся, богиня. І така вже, бачу, горда, що не підступишся, не дасть і рота розтулити. Я тоді вириваю із записника аркушик, черкнув їй записку: «Такої вроди в житті ще не бачив, і як же мені прикро, що не можу навіть про це вам сказати. Я німий». Вона взяла ту записочку, прочитала й дивиться на мене, дивиться, ну, передати не можу, що то за погляд, а потім дістає із сумочки ручку й пише мені: «Це не страшно. І навіть романтично». Ну, отак ми перекинулися ще кількома романтичними записочками, а потім вона виходить, і я, зрозуміло, за нею. Виходимо з вагона, кажу: «Ходімо на каву». Вона на мене очі, отакі як більйардні кулі... «Ой, — кажу, — невже я заговорив? Це від потрясіння вашою вродою». Ну, далі все ясно, пішли ми з нею в «Хрещатик», а там сидять ці страждальці... Фелліні, Пруст, Джойс... сидять у пошуках втраченого часу, морщать лоби, сіроми.

Микола посміхався Стаховим розповідям, та посмішка ця скидалась на маску, що от-от зісковзне і відкриє справжнє його обличчя, він уже стомився її тримати, ця посмішка стягувала йому лице, як налипла глина, і, дивлячись на Стаха, він раптом подумав, що той теж у масці, тільки Стах зодягнув її давно, уже звик, притерся, вона не муляє йому, а надійно приховує від світу його вразливу душу, захищає Стаха ще, може, відтоді, коли він розпрощався зі своєю першою любов'ю.

Скільки б Микола не посміхався, якого б хмелю не випив, а в ньому пульсувала і бухкала в скроні єдина думка: «Це все... це все... це все... Сталося». Шукаючи полегші, намагався переконати себе, що сталося це давно, не треба так близько брати до серця, головне для них із Софією втрачено не сьогодні, і він мусив бути готовим

до цього. Мусив бути готовим, а не шукати їй виправдань і на все заплющувати очі. Тепер полуда спала йому з очей, і все їхнє життя бачилося Миколі з іншого боку, бачилося дірватою підкладкою срібного театрального плаща. Пам'ять прискіпливо вибирала з минулого те, що розвіювало його останні сумніви: постійні якісь телефонні дзвінки, мовчання у трубку, Софіїні походеньки до подружок, кравчинь, вічні її затримання на роботі, зрештою подружнє розхолодження й апатія до того, що колись так хвилювало і збурювало кров.

Де, хто і коли проорав межу між тим щасливим «колись» і гірким «тепер»? Чия тут вина? Його? Її? Обох? Чого їм не вистачало? Мали любов, мали дитину з любові, мали своє гніздо.

Тоді не дійшло до суду, квартиру лишили за ними. Софія, мабуть, і досі не знає, якого приниження це йому коштувало. Ніхто не знає.

Як це не дивно, а найкраще його розумів у тій скруті чоловік, котрий мав би довести діло до суду. Слідчий. І річ не в тому, що він був Миколиним земляком, ні, просто цей поліщук добре знав юридичні закони і йшов на ризик там, де був з ними не згоден. Він сказав, що закриє справу, але попросив, щоб Микола приніс клопотання з роботи, мовляв, просимо не порушувати справу проти такого-то, оскільки це чесний працівник, сумлінний, порядний і т. п. — такий папірець, казав слідчий, потрібен йому для підстраховки в разі, якщо знов прийде анонімка, отож поговори із шефом, нехай підпише клопотання, думаю, він усе зрозуміє, у вас там люди мудрі, психологи, пишуть книжки, а не доноси.

Виходу не було, мусив іти до Луки Лукича, і той, на диво, вислухав Миколу доброзичливо, поспівчував, позітхав, почухав потилицю і сказав, що такий папірець написати

не штука, але це ж тобі не простенька характеристика, це діло серйозне, і тут треба зібрати всіх членів профкому, провести збори, з протоколом, як і годиться, пожурити винуватця, потім прийняти постанову, а як же ти думав, це тобі офіційний документ, а не супліка.

— Слідчий каже, що досить і вашого підпису.

— Та ні, це буде ще один підлог, — зморщився Лука Лукич, і Микола здивувався: а він звідки знає це слово? Тут перерив усі словники і не знайшов, а Лука Лукич видав одразу.

І почалося. Збори. Дебати. Докори.

Лукаві усмішечки. Співчуття.

Журили, перепитували, смакували.

Виправдовували, застерігали, попереджали.

Все як у тумані. Договорились до синього пороху.

Хтось зауважив, що винуватець прийшов з повинною у джинсах.

Комусь видався задовгим його чуб.

Каламуть.

І з цієї каламуті раптом впливало обличчя поета, того-таки відомого поета, котрому Микола колись носив свої вірші до журналу і який потім перейшов працювати у видавництво.

— Я не розумію лише одного, — сказав поет. — Чому людина не має права на власне житло, коли це право їй дає наша Конституція? Чому вона мусить іти у приймаки? Чи не досить того, що ми й так усі почувемося на своїй землі приймаками?

— Я себе так не відчуваю, — сказав Лука Лукич.

— Перепрошую, не всі.

Запала незручна мовчанка.

Хтось кашлянув. І закашляли всі.

Хтось заскрипів стільцем. І заскрипіли решта.

— Ми відхилились від теми, — буркнув Лука Лукич. — Навіщо ці, вибачте, зайві розмови?

— Правильно, — сказав поет. — Навіщо зайві розмови? Даймо хлопцеві цей папір, і хай він спокійно працює. Навіщо сипати сіль на рану?

— Правильно. Так. Звичайно. Безперечно. Обов'язково. — Усі пристали на цю пропозицію.

— А я хіба про що? — здивувався Лука Лукич.

Отак тоді все минулося, та чи ж минулось? Гора йому з пліч не спала. Щось лишилося недомовленим у цій історії.

Що? Біль? Від чого? Падіння, приниження, вини? Збагнути не міг. Знав тільки, що в ньому розбилося щось назавжди.

Того дня нікого не хотілося бачити, ні з ким не міг розмовляти, довго не йшов додому, не йшов до квартири, даної йому за фальшивою формою № 3.

До ночі блукав вулицями, осінь стелила йому дорогу кленовим листям, і сам незчувся, як та дорога привела його у Голосіїв. Ближче до ліхтарів жовто світилися дерева, антрацитово блищав темний ставок, а там, де круто спинались угору сходи, загула осіння темрява.

Микола перейшов греблю, ступив на першу сходинку, пристояв. Потім рушив угору, вслухаючись у своє єство, вслухаючись у пітьму, яка обступала його дедалі щільніше й ховала навіть від самого себе. Східців не бачив, ступав навпомацки, та, виявляється, пам'ять закарбувала тут кожну сходинку, і він ішов рівно, не спотикаючись. Зупинився на півдорозі.

І почув важке дихання.

А потім приглушений елегійний голос:

— Давно тебе тут не було, синку.

— Давно.

— Чому не приходив?

— Справи.

— Як вони, твої справи?

— Ех...

— Що, уже розбився твій білий острів?

— Розбився.

— Не журися, рано чи пізно це чекає на кожного.

Від Його постаті сходило біле світло, воно розсичувало темряву, і Микола бачив зосереджено-спокійне обличчя, яке не видавало ні смутку, ні радості, ні збудження, ні байдужості. Мабуть, таким і мусить бути обличчя мудреця, звільненого від хвилильних марнот. Тільки втоми не міг приховати цей чоловік, і вона відчувалася в усій Його розслабленій поставі, в розстебнутому на всі гудзики макінтоші (видно ґаптовану хрестиком вишиванку), в капелюсі з провислими крисами, в неприпаленій цигарці, яку він розминав у пальцях, розсипаючи тютюн.

— Це чекає на кожного, — сказав Він. — З юністю відпливають за обрій наші білі острови. А як твої вірші — пишуться?

— Під настроїв.

— Як це — під настроїв? У поета завжди є настроїв: поганий чи добрий, а є. Навіть у часи злих вітрів і тривог треба писати.

— А коли пишеш про жовті лілеї у синьому озері, а в цьому бачать жовто-блакитний прапор, — хіба не опустяться руки?

Він схилив важку білу голову на груди, м'яв цигарку, і тютюн сипався на поли макінтоша.

— Ні, — сказав. — Ти ж пишеш не для тих, хто так каже. І не маєш права опускати руки. Думаєш, мене не їла зневіра? Що лілеї на озері?.. Колись я написав: «Я — син Країни Рад», а мене спитали: яких рад? Мовляв, була ж

і Центральна Рада. Пришили націоналізм. Ось так. А що, і досі недовірки хапаються за це слово?

— Буває.

— Це словечко дає їм безвідмовну гарантію в наступі. З чим би вони не боролися — з розумом, честю, красою... Я думав, тепер у видавництві тобі легше. Не видаєш книжки?

Миколі захотілося Його розвеселити.

— Подав був збірочку. Мене підтримав один відомий поет.

— Я знаю цього поета. Давав йому рекомендацію для вступу до Спілки письменників.

— Це ж він і на роботу мене взяв, коли прийшов у видавництво. А потім попросив рукопис. І сам підготував його до друку. Все було добре, поки вірші не потрапили до Луки Лукича.

— Хто це такий? Я не чув такого письменника. Хтось із молодих?

— Та ні, він не письменник, це шеф.

— Ага, вчить жаба щуку плавати. Це по-нашому.

— Прочитав він рукопис, викликає мене і тицяє пальцем на назву. Я назвав книжку «Око». У нас на Поліссі є таке озеро.

— І взагалі гарно. Око — це ж погляд, це світ, світогляд врешті-решт.

— А Лука Лукич питає мене: яке око, що за око? А чому не ніс? Тому, кажу йому, що «Ніс» уже був. У Гоголя.

— Молодець.

Він засміявся, і сміх Його теж був приглушено-стриманий, не радісний і не злий, а глибокий, замислений сміх.

6

Микола кинувсь зі сну раптово, якась стиснута сила, що дрімала у ньому, звільнилась, наче пружина, і струснула усім еством. Він розплющив очі й побачив, що лежить у Стаха на розкладайці, і все, що сталося, теж відразу прокинулось у його свідомості, воно зворухнулося ще уві сні й розбудило Миколу наглим поштовхом.

Вони зі Стахом проговорили цілісіньку ніч, лягли уже перед світом, і тепер Стах, згорнувшись калачиком, підібгавши коліна майже до підборіддя, солодко спав на канані, злегенька всміхався у вуса, а Микола схопився на рівні, схопився від думки, що зблиснула в ньому кволим вогником. Він роздмухував її, як роздмухує перемерзлий блукалець останню жарину у вичахлому попелі, блукалець, котрий опинився у голім степу і не має ні прихистку, ні сірничини.

Ця думка підганяла його, і Микола, стримуючи в собі нервовий поспіх, нищечком зодягнувся і вислизнув із квартири, зачинивши двері на замок-автомат.

Ще тільки розвиднилось, людей на зупинці було мало, і він ускочив в автобус, який ішов на Поділ, до метро. Ганив себе на всі заставки за ці нічні посиденьки — базикав за чаркою до самого ранку і жодного разу не подзвонив додому, щадив свій гонор, боявся, що Стах усе зрозуміє. А Софія тим часом могла давно повернутись, вона просто у когось затрималася, хіба в неї одна Лідуся на Київ, хіба мало клопотів, крім роботи та дому, щоб отак відразу на всьому ставити хрест? Та що завгодно могло трапитись...

Трапитись? Дурень, на цвіту прибитий, як же він зразу не подумав, що її могло спіткати лихо, стільки нечисті вештається по темних кутках та під'їздах, щодня когось убивають, грабують, наїжджають автомобілями, гвалтують... Ні-ні, тільки не це, він знову кинувся в крайність; мов сліпець, б'ється об стіни там, де відчинені двері. А все виявиться простим до смішного. Ще й влетить йому від Софії за ці нічні гульки, спробуй довести, що ти ночував у Стаха, а коли й так, то якого, питається, біса?

Правда, він має чималий козир. Мадам, — стукне об стіл пакою грошей, — будьте чемні, не забувайте, чия ви дружина. Вашими пухкенькими губками їсти малину, а не сваритися, де ми сьогодні обідаємо? На честь нашої зустрічі я волів би почастивати вас омарами та перепілчиними яйцями у найдорожчому ресторані. Чи ви надаєте перевагу солов'їним язичкам? Будь ласка, а що питимете? Сухий мартіні? Чинзано? Прошу дуже.

Ти що, питає Софія, пишеш сценарій для Голлівуду? О ні, мадам, для нашого рідного українського кінематографа. Ну, любий, тоді давай сюди гроші, а я краще наварю тобі вареників. З чим бажаєш — з картоплею, сиром, капустою? Прошу дуже.

Микола зійшов з автобуса і рушив у бік Поштової площі, щоб пересісти на метро. Так-так, любий, годі роз'їжджати на таксі, аванс у кишені, а сценарію ще немає, так що катайся «на метрі», як казав той таксист Борсучок. Теж немовби плів нісенітниці, але, здається, мав рацію, як і його колега, котрий віз Миколу з вокзалу («У того жінка поїхала з дітьми, а в тої чоловік»). Ні, ці хлопці не дурні, не виміряєш такої халепи тільки рентгенами й берами, немає на неї дозиметра. Нема.

А ти, Подоле, як тепер поживаєш? Будуєшся-реставруєшся? Правильно, треба жити. Будемо жити, Подоле.

Будемо пам'ятати. Чи не забув, як ми ходили тут з Костем Гнатовичем, чоловіком, котрий тебе так любив, переглядив усі твої камінчики, перелашив очима кожну церкoviцю, хоч ти, Подоле, й завдавав йому туги, завдавав гіркоти онімілими стінами Києво-Могилянської академії, могилою Сагайдачного, похованою під залізничним трансформатором (оце такий пам'ятник?), допікав кожним знесеним будиночком. Але ти не винен, прости нас, грішних, прости і мені за те, що колю тобі очі твоїми ж ранами.

Нема вже й того будиночка, де жив старий книжник, у котрого Кость Гнатович роздобув збірочку Тодося Осьмачки.

Нема вже й професора Христича...

Знаєш, як він помирав?

Пам'ять болить дужче за тіло. Хвороба, щоб змилюватись над чоловіком, намагалась одібрати у нього пам'ять. І не могла.

Востаннє я бачив його зимового дня. Пригадую, з усіх сил світило сонце і закипав мороз. Скипень був. У повітрі стояв срібний дим.

Я зайшов у його кімнату, і після сліпучого сонця вона видалася мені зовсім сутінною.

Тітка Явдоха шепнула мені, що брат уже нікого не впізнає і називає її Ганнусею — так звали його дружину.

Професор Христич лежав у ліжку і порожніми очима дивився у стелю. Певніше, дивився у безвість, він нічого не бачив. Почувши, що хтось зайшов, він спитав:

— Це ти, Ганнусю?

— Я, — сказала тітка Явдоха.

— Ти наготувала мішки? Сьогодні ж поїдемо копати картоплю.

— Наготувала.

— Ну й добре, а то всі вже обпорали свої городи, а в нас картопля стоїть невикопана, куди це годиться?

— Ось Микола прийшов, — сказала тітка Явдоха.

— Який Микола — Лисович? Його ж давно розстріляли... Миколу, Валеріана, Петра, Андрія... А Тодось збожеволів і побіг на Львів. Нема вже нікого. Ніхто вже не прийде, Ганнусю, не підманюй мене, бо звідти не приходять. Та і як це до мене можуть прийти, коли я вже помер? Ти ж мене поховала, Ганнусю?.. Розкажи, де мене поховали. На Берковцях? Ну, це пусте. А людей багато було на похороні?

— Багато, — сказала тітка Явдоха.

— Пом'янули?

— Пом'янули.

— Дивись же мені, щоб ніхто не був ображений. Це таке діло, що скупитись негоже.

Здається, він усміхнувся. І прикрив повіки. І мовив уже потойбічним голосом:

— От камень, егоже не берегоша зиждущі, той бисть во главу угла.

Це були його останні слова.

Що казати про двох, коли людина й сама так часто себе ошукує? Микола зайшов у квартиру й відразу зрозумів, що дурих себе марно, після нього ніхто сюди не заходив, кругом стояла важка глухота, навіть кицька уже знемогла й зацімліла: навіщо кричати, коли всі оглухли?

На прим'ятій подушці у спальні так само лежала розгорнута книжка, і ця розібрана постіль ще дужче розбурхувала в ньому уяву, будила те, що намагався в собі приспати і що було вже понад його волею.

Він знов узяв ту книжку, узяв мимоволі, без думки, може, підсвідомо шукаючи в ній якогось знаку, потім згорнув і прочитав назву: «Добра людина із Сезуана». Цю Брехтову п'єсу він читав, ще навчаючись в університеті,

майже забув її і пам'ятав тільки, що Бог, зійшовши на землю, побачив найдобрішу людину в повії, як побачив те ж саме і Мопассан у своїй знаменитій «Пампушці». «Але навіщо йому, добросердому і всевидящому християнському Богові, було спускатись на землю, коли він і так мусить усе бачити із-за хмар? — злостиво подумав Микола, не приймаючи театральних умовностей. — І якщо він такий щирий та зичливий, то навіщо допустив падіння доброї людини? Фальш. Лицемерство. Облуда. Бо якщо по правді, то добра людина із Сезуана першою ж ма-ла жбурнути у нього каменем».

Наш Бог — це пам'ять. Добра і зла, милосердна й жорстока. Вона, як ворожка, перетасовує карти нашої долі: що захоче, те й кине. Ось ти намагаєшся пригадати Брехтову п'єсу, а на думці вже інше: чому саме ця книжка опинилась на незастеленім ліжку? Адже Софія ніколи не любила читати п'єс. Що це — випадок? Буває, що кілька літ не бачив когось із знайомих, і от ідеш у хрещатиківському натовпі й ні сіло ні впало його пригадаєш, а потім глядь — іде ця людина назустріч. Чому? Щось літає в повітрі? Що?

«Добра людина із Сезуана». Чому? Може, Софія разом із Лідєю взялася робити ту передачу для телебачення? І почала з Брехта?

Лідуса розповідала, аж захлиналася: уявляєш, мені замовили підготувати передачу про повій. Наш оператор працюватиме прихованою камерою у валютному барі. Запросимо хлопців з театрального, чорнявих, звичайно, видамо їм долари, вони розмовлятимуть з акцентом, ти уявляєш, як це цікаво? Я вже й заставочку для початку придумала: лежить віночок на тротуарі, із живих квітів, а по ньому топчуться, топчуться, і ніхто того не помічає. Усе це крупним планом, уявляєш? І абсолютна тиша.

А потім вривається музика валютного бару, і ці наквацьовані обличчя, склянки зі слідами помади, солоні горішки, долари... Може бути?

Авжеж, кивнув їй Микола, думаючи, що кому-кому, а Лідусі така передача вдасться, досвіду тут їй не позичати, і ще не вгадано, чи поталанить її «героїні» потрапити у фешенебельний номер «Інтуристу», а Лідуся точно підчепить когось із отих студентиків-театралів, можливо, навіть майбутнього виконавця ролі Господа Бога у виставі «Добра людина із Сезуана». Хоча навряд чи Лідуся сквапиться на студентика, від якого їй не перепаде і на солоні горішки. Швидше вже вона кине оком на бармена, той, по-перше, може прислужитися їй у телепередачі, а по-друге, Лідуся яка не є хороша, та все ж таки вона не із Сезуана, а з Києва, з найкрасивішого міста у світі, і сам Бог хай це зарубає собі на носі, перш ніж спускатись на землю. Цікаво, якби він справді навідався, то в кому побачив би більше доброти — в Лідусі чи в тій, кого вона обрала об'єктом своєї сенсаційної телепередачі?

Микола позирнув на годинник. Треба подзвонити на студію о дев'ятій, інакше Ліда встигне розказати Софії про його вчорашній дзвінок і тоді розмови не вийде. І так мало надії на те, що він натрапить на Софію до того, як вони перекинуться словом з Лідусею, але все-таки ліпше, щоб Софія не знала про його приїзд. Що ж вона скаже? І чи має це якесь значення — що вона скаже, — коли віри в тобі кіт наплакав? То чого ж він чекає, на що сподівається? Здається ж, минула та сліпа пристрасть, коли йдеш на приниження, самооману і посміховисько. Пам'ятаєш, як усе твоє село сміялось над Веприком? Щастячко привалило сироті. Жив самотою в батьківській хаті, а одного дня привіз із району собі таку жіночку, що недовго й шукали їй прізвисько. Принцеса! Павою хо-

дить, лисичкою дивиться, голубкою воркує, пір'ячко чистить, ну як же тут не позаздрити? Принцеса, та й годі, а Веприк, дарма що такий собі глевтячок, а теж, бачся, Принцом став на людських язичках, зла вона, заздрість. Спершу прізвиська причепили, а далі вже й слава покоїлася: то там бачили Принцесу, то з тим, то з п'ятим, десятим, і виходило, що на Веприковому городі нічого не росло, окрім гречки, і посипались у той городик камінчики. Усі все бачать, один Веприк сліпий, ніколи бідному вгору глянути, бо день і ніч працює в лісництві, таку жіночку треба ж сокотити, медком поїти, в шовки зодягати — а що, куфайку їй натягати на тіло біленьке, на груди-горнята? Дурні вони всі, дурні й балачки їхні, Веприк мільйони віддав би своїй голубці, якби вони в нього були. І коли в рідних лісах заробітки упали, подався сіромаха в далекі краї, туди, де вищі дерева, а копійка кругліша. Принцеса геть утратила встид, не хата — корчма. І заздрість людська перейшла у жалість, навіть ті, хто навідувався до корчми, почали слати Веприкові співчутливі листи, мовляв, Веприку наш дорогенький, та плюнь ти на гроші й на все і мерщій приїжджай, догоріла свічка до полички, з твоїх любих горняток п'ють усі кому заманеться, отямся, чоловіче, поки не пізно, та візьми курву за чемер і викинь із хати, хай іде, звідки прийшла, а ні, то ми самі це зробимо.

Вірив чи не вірив Веприк отим посланням, але одного дня з'явився в селі, приїхав тихенько, нікого не попереджаючи, затемна підкрався до своєї хати з важезним чемоданом-скринєю, оперезаним пасами (що там було в тому чемодані — паки грошви? шовки-крепдешини? золоті черевички? кулемет?), підступив до освітленого вікна й, затамувавши подих, заглянув. Ніякої тобі корчми, нічого такого й близько немає, а лежить його жіночка,

мов янголятко, на ліжку, лежить сама-самісінька й читає книжку. І груди-горнятка під рожевою комбінацією отак — вгору-вниз, вгору-вниз, і два жолуді на них теж отак — вгору-вниз, і Веприк трохи не заплакав од щастя. Брехуни, ненависники, падлюки, сволота, бидло! — кричала його душа, і з цієї миті усе село стало йому найлютішим ворогом, а ВОНА линула, линула, линула до небес, і знетямлений Веприк здіймав свої вироблені руки до тих-таки небес і питався у них: за що? за що мені, нікчемі, таке щастя? Та я негідний услід ЇЙ ступити!

Цікаво, яку книжку читала тоді Принцеса? Мопассанову «Пампушку»? У кожному разі не Брехта, цей автор потребує університетської освіти, — посміхнувся Микола і тою посмішкою відчув, начебто його обличчям лаяють мурахи. Він згадав, що вже два дні не голився. Не любив цієї нудної процедури, але не любив і бороди, тому відбував таку повинність — у селі через день, через два, а тут, у найкрасивішому місті світу, мусив тримати марку, особливо після такої ночі, яку він провів у Стаха.

Зайшов у ванну, прихилився перед дзеркалом і подивився собі в лице, і дивився незвикле довго, до моторошного усвідомлення (чи радше до незбагненності) власної істоти: це я? хто я? що я? чому я? Зрідка він упадав у таке самозаглиблення, у таке відчуття свого невловного «я», що, здавалось, міг зсунутися з глузду, — може, тому й не любив дивитися в дзеркало, навіть боявся його.

Звичайне обличчя, трохи прим'яте, трохи колюче, тому що неголене, трохи розгублене і сумне. За що тебе, власне, любити? Усе закономірно. Дякуй долі, що тебе й так десять років любили, і не тільки Софія. Дякуй долі, що ти й досі живеш на світі, он скільки геніїв пішло з життя молодшими за тебе, а ти ж не геній, скажи спасибі, що взагалі народився.

Він узяв на скляній полиці «жіллет» і помітив у засохлій піні під лезом чорні волосинки: Софія підголювала попід пахвами і, як завжди, не встигла промити після себе бритву. Йому подобалась її бездоганна гігієнічність, подобалось її доглянуте тіло, і навіть під пахвами шкіра у Софії була ніжна й гладенька, як абрикосовий плід.

Микола відкрутив кран і довго тримав лезо під пружним струменем. Треба тримати марку, щетина завжди видає на обличчі мужчини нещастя. Особливо якщо ти справді нещасний.

Так казав (іронічно?) Майстер, великий письменник, із яким Миколі поталанило спілкуватися. Усі його називали Майстром, навіть вороги, хоч сам він не визнавав такого означення щодо митця. Писати — це любити, казав він, а хіба можна любити майстерно? Ви, шановний, майстерно любите свою матір? Чи, може, майстерно любите свою землю, Батьківщину? Йому згідливо кивали, мовляв, так, ваша правда, але продовжували називати Майстром, щиро вкладаючи у це поняття визнання великого таланту. Компліментів йому не жаліли, ніби відшкодовували ними удари долі, брак офіційної слави і звичайнісіньке безгрош'я. Якщо й перепадала якась копійка, то намагався чимшвидше її позбутися: «Щоб не бути схожим на них». На кого «на них» — не казав.

Так було й того разу, коли Микола бачив його востаннє. Живого. Майстер зайшов до редакції. Високий, красивий, твердий. І неголений. Подививсь на Миколу, сумно всміхнувся, сказав:

— Я не поголився, бо в мене немає гарячої води. А ти? З жінкою погарикався?

Микола знизав плечима: пусте, немає про що розмовляти. А Майстер як у воду дивився. Він усе бачив, усе чув.

— Ходімо, — сказав. — Походимо.

Зима була. Холод. А від Майстра йшло тепло. Він високо тримав свою красиву голову, і неможливо було уявити, щоб він горбився, чи їжачився, чи щулився від морозу. Звідки в людині стільки тепла? Чи, може, то вроджене — ніколи ні перед чим не гнутися? Казав же: один раз варто зігнути, і все — більше не розігнешся.

Затишно було біля Майстра. На роботу можна не поспішати, бо головний бачив, з ким ти пішов, і не скаже ні слова. Хіба у душі скипить, але змовчить, бо перед Майстром «усі вони» грішні. Його можна не друкувати, можна не вихваляти в газетах, можна не давати йому премій і звань, але треба бути останнім невігласом, щоб одверто дивитись на нього чортом. А раптом настане час розплати і справедливості? Майстер залишиться Майстром. А вони? Полопають, як мильні бульбашки.

Тепло було біля нього. Ходили Житомирською, Володимирською, говорили, мовчали. Майстер умів говорити. І мовчати умів. Того дня він більше мовчав.

На бульварі Шевченка зайшли в «Українські страви». Були колись і такі. Майстер підійшов до шинкваса і спитав у буфетниці:

— Майю, по нас видно, що ми перемерзли?

— Видно, видно, — несподівано для Миколи сказала повновида Майя. Йому здавалося, що Майстер пашисть теплом.

— Тоді налий нам чогось погрітися.

Майя налила дві склянки і шанобливо підсунула Майстрові. Вона не прочитала жодної його книжки, але пишалася тим, що Майстер заходив в «Українські страви» і кликав її на ім'я.

Вони так і стояли біля шинкваса.

— Ти ким хотів стати, коли був маленьким? — раптом запитав Майстер.

— Шофером, — сказав Микола.

— Чому? — Він іронічно примружився.

— У нашому селі була тільки трирічна школа. У четвертий клас я ходив уже в сусіднє село за сім кілометрів. Два кілометри болотами, а п'ять, слава Богу, бруківкою. І от, бувало, ідеш тією бруківкою, а повз тебе пролітають машини. Переганяють, переганяють, і ніхто не зупиниться, щоб підвезти. Тоді я думав собі: от виросту, й неодмінно стану шофером, і буду зупинятися біля кожного подорожнього, щоб підвезти його.

— Наше миле наївне дитинство, — задумливо мовив Майстер. — Напиши про це. Напиши, як ти мріяв стати шофером.

— Я не прозаїк.

— Втім, це оповідання не про дитинство, — сказав він. — Ти ж знаєш Товстосума? Ну, цього, що строчить усе підряд, аби лиш побільше загребти.

— Знаю.

— Так от, я пам'ятаю його ще тоді, коли він приїхав до Києва в солдатському бушлаті, без копійки, без прописки, ну, як усі путні люди приїжджають брати столицю. Голіруч. Не можна сказати, що він був без кебети у голові, ні, писати умів. І от тоді він любив розповідати на кожному кроці, що як був солдатом, то мріяв коли-небудь мати купу грошей, щоб частувати кожного зустрічного солдатика. А нам, його благодійникам, казав, що й небо прихилить. — Майстер озирнувся на Майю. — Ти що, серденько, забула про нас? Дякую. Так от, — вів він далі, — казав пан, кожух дам. Тепер у Товстосума грошей як гною, а чоловіка нема. Був — і нема... То що, рушили?

Він гречно попрощався з Майєю, приклавши до серця долоню, і пішов до дверей. Надворі сказав:

— А тепер ходімо на базар та послухаєм нашої мови.

Спустилися на Бессарабку. Майстер підходив до тіток, що торгували картоплею, до дядьків — ці здебільша спродували сало, заводив з ними балачку і приголомшував тим, що вгадував, з якої вони області. Базарувальники не здогадувалися, що Майстер впізнає все з говірки, думали, не дай бо' якась міліція чи ще щось, і примовкали, а Майстер ішов далі і питав у Миколи:

— Бачив, яка у того дядька верхня губа?

— Яка?

— А така, що тільки чай із блюдечка сьорбати.

Насамкінець Майстер підійшов до квіткарів і попросив розкішний букет гвоздик. А коли вийшли на повітря, несподівано простяг той букет Миколі.

— Тепер їдь додому і помирися з жінкою, — сказав він. — У нас без того є над чим голови сушити. І не забудь поголитися, чув? — додав уже веселіше.

І пішов.

Він віддалявся, віддалявся, а Микола стояв на морозі і чув, як його огортає гаряча хвиля, той вогонь йшов од Майстра, і здавалося, що він, вогонь, не погасне ніколи, ніякі кривди, неправди і бурі його не погасять, смерті йому немає.

А коли Майстра не стало, коли Микола торкнувся губами його руки і відчув, що вона холодна, його обсіпало морозом, і привиділось, що весь світ скувала мерзлота, яку ніхто не розтопить, і вона не скресне уже ніколи.

7

Рівно о дев'ятій він набрав номер, у трубці озвався вчорашній чоловічий голос, і Микола попросив покликати Софію Погорілу.

— Зараз, хвилинку, Софія Костівна уже на роботі, але вийшла з кімнати, — заподажливо мовив учорашній голос.

Чути було якісь гуки, шум, сміх, стукіт друкарської машинки, і вся та метушня вміщалася в маленькій рурочці, яку він стискав у долоні.

— Алло!

Таке знайоме, закличне, таке невинне «алло», що Микола затамував подих.

— Алло, вас не чути, — сказала Софія.

— Привіт, — видихнув він.

— Це ти?..

— Ні, не я.

— Ти звідки? — засміялася Софія. — Тебе так погано чути.

— З льоху, — сказав він.

— З райцентру?

— Еге.

Вона не чула дзвінка і думає, що він говорить по міжміській. Що ж, хай так і думає, розмова телефонна, не треба позичати очей у пса.

— Як малий?

— Добре.

— Чому ти мовчиш, говори.

— Я дзвонив тобі вчора й сьогодні додому. Але тебе не було.

— Як не було?.. Мабуть, щось із телефоном.

— Ти впевнена?

— Навіщо мене ображаєш?

— Я не з льоху дзвоню, Софіє.

— А звідки?

— Із Сезуана.

— Що-що? — перепитала вона.

— Я...

Що ти? Не треба, навіщо? Ні в'їдливості не треба, ні вдаваного спокою, ніякої гри. День у день зодягаємо на себе маски, а потім боїмося вдивлятися у своє віддзеркалення, за яким прозирають темні глибини отого непізнаного, але справжнього «я».

— Не чую, передзвони, — попросила Софія хвилинку для обдумування і передиху, як просять її, потрапивши в скругту, спортсмени. Спорт — це також здебільшого гра. І слово «майстерність» якраз тут на місці. Невже вона кохала його майстерно?

Микола поволі поклав трубку, і в ній зааніміли вигуки, шум, стукіт машинки, і обірвався Софіїн голос: даруйте, мадам, за таку непоштивість, але навіщо ходити в ліс по суніці, коли наше літо минуло? Даруйте і прощайте. Підем по опеньки, як будем старенькі. Цілую ручку, мені час у дорогу.

До відходу поїзда було ще ген-ген, проте він зібрався і пішов з дому, щоб сьогодні більше сюди не вертатися.

Внизу машинально відчинив поштову скриньку, в яку не заглядав ні вчора, ні сьогодні, й побачив маленький аркушик, вирваний із записника. Хто це?

«Дорогі мої Софіє або Миколо! Я проїздом у Києві. До вас ні достукатись, ні додзвонитись. Обізвіться, я у готелі «Москва», кімната № 406, телефон 224-53-75. Говік».

Говік? Яким вітром? Хто з Києва, а хто до Києва, — відсторонено подумав Микола, не відчуваючи особливої радості від можливої зустрічі з давнім товаришем. Нікого не хотілося бачити. Але ж це Говік, схаменися, зневірцю, візьми себе в руки, це ж не Ашот, а Говік, вважай, твій брат, котрий ловив націлені в тебе удари собою, котрий готовий викрасти в тебе сина, аби зменшити біль — цавид танем. Мерщій до телефону, бо можеш його не застати, може, він уже і поїхав, хтозна, коли Говік укинув записку, числа ж не поставив, а написав, що проїздом. Звідки, куди?

Микола подзвонив з автомата. Ця телефонна гарячка. Цей світ, обснований дротом, що ніде уже копнуть землі, щоб не натрапить на нього, і ніде розгулятися пташці в повітрі. Може, тому він такий тісний?

Глитай-автомат проковтнув три монетки, перш ніж намацав контакт, та нарешті в його ненаситному череві щось булькнуло, і потяглися довгі гудки.

— Алло!

— Говік? Барев дзес, — привітався Микола.

— Де ти пропадаєш, блудний мій сину? — закричав Говік.

— Я — зрозуміло, а ти яким вітром тут опинився?

— Не вгадаєш ніколи. Ти з дому?

— Не зовсім, — сказав Микола і подумав, що годилося б запросити Говіка до себе, як то водиться в путніх людей, але де його дім? Хіба можна тепер назвати його квартиру домівкою — так, житлоплоща, видана за формою № 3.

— Як це — не зовсім? — не зрозумів Говік.

— Я теж у Києві тільки проїздом.

— Але, сподіваюсь, ти не з вокзалу дзвониш?

— Ні, їду увечері.

— Тоді негайно до мене, — виручив його Говік.

Микола вийшов з метро на Хрещатику. Свіжий, вра-нішній, ще чепурний Хрещатик. Зелений, вимитий, ніби допіру прошелестів дощ. Усе, як і раніше. Краса. І чогось бракує. Не тільки Хрещатику, Микола ще вчора завва-жив, що київським вулицям чогось не стає, щось тут не те, однак ніяк не міг вловити, у чому ж річ.

А ген і Софіїна робота. Хоча б не зустрівся, вони з Лі-дусею часто вибігають на каву в «Хрещатик». Хлопці за-водять з ними розмови про Кафку, Джойса, Фелліні, Фрейда і... Брехта. У того жінка поїхала з дітьми, а в тої чоловік... Стривай, нарешті дійшло: на київських вули-цях майже немає дітей. Не чути їхнього сміху, плачу, га-мору, через те все таке сирітське. Бездітне місто. Який жах, найкрасивіше місто у світі бездітне.

Микола побачив Говіка здалеку, той стояв біля входу в готель, поглядав на всі боки і, помітивши Миколу, ки-нувся йому назустріч, обняв, поцілував, зрадів, аж ні-яково стало від його нестримної радості, і так, обнявши Миколу за плечі, маленький, вутленький Говік повів йо-го до себе у номер без всяких там перепусток і посвід-чень, повів, як до себе додому, і швейцар біля ліфта май-же виструнчився перед ними, трохи не кинув руки до околиша форменого картуза. Усе це виглядало трохи ку-медно, бо Говік геть не скидався на генерала, навпаки, швидше був схожий на щупленького солдатика, і літній костюмчик «сафарі» кольору хакі, з погончиками, мідни-ми гудзиками, кишеньками (сидів на ньому як влитий) теж нагадував військову форму, хоча й був останнім кри-ком моди.

— Може, десь вийдем поснідаємо? — запропонував Микола, та Говік, поблискуючи очима, уже викладав на журнальний столик бастурму, лаваш, сир, зелену тра-

вичку, пляшку «Ахтамару», фундук, і здавалось, якби міг, то дістав би з грудей своє серце й поклав би перед Миколю.

— Нема коли бігати, нема коли заглядати й чекати, дай надивитись на тебе, ахпер¹, дай наговоритися, сто літ не бачилися, — з веселим докором примовляв Говік. — Сядь, нехай поли не висять. — Підсував крісло і знов легенько стискав Миколу за плечі, садив його, переконувався, що це не привид, а той-таки Микола, з котрим вони з'їли пуд студентської солі. — Чого мовчиш? Як ви тут? Де син?

— У селі.

— Ара, чого до нас не привіз? У мене вже троє, хай би бігали разом, за місяць і мову вивчив би. Однаково глядіти що трьох, що п'ятьох.

— Не вийшло.

— Й-а-а! Гріш нам ціна, якщо від Єревана до Києва дві години летіти, а бачимось раз на сто літ. Не вийшло, не вийшло... Це тобі що — блоху підкувати? Сідай та й лети.

— То як же ти все-таки втрапив до нас? — спитав Микола.

— Ще не втрапив...

— Тобто?

— Через наші порядки. Я хочу поїхати в Чорнобиль.

— Писатимеш?

— Ні, спершу думаю попрацювати. Ти ж знаєш, що я і слюсар, і електрик, і бетонярем був на Арпа-Севані. Вір не вір, а ось цей костюмчик, ара, теж пошив своїми руками. — Говік погладив себе по грудях. — Ти думав, «фірма»?

— Я знав, що ти на всі руки майстер, а от що з тебе такий кравець — ні. Карден!

¹ Ахпер — брате, поширене вірменське звертання.

— Що зробиш, віршами таку сімейку, як у мене, не про-
годуєш. Тільки не подумай, що я рвуся в Чорнобиль на
заробітки. Я написав у заяві: працюватиму де скажуть
і платню переказую у фонд потерпілим. І знаєш, що з то-
го вийшло? Де я не носився з тією заявою, ніхто мені не
дав ніякого направлення в Чорнобиль. Ніхто не може
зрозуміти, що мене штовхає у зону.

— Зараз туди кинулось чимало нашого брата, але все
те наскоком. Журналістика є журналістика. А тобі може
вдатися чесна книжка.

— Та при чому тут книжка? — розсердився Говік. —
Може, й тобі дати розписку, що я не збираюся про це
писати?

— Вибач, але хтось же мусить це робити?

— Так, звичайно. Але не гріти руки.

— Даремно ти, — сказав Микола. — За всяку роботу
людина має отримувати гроші. Їсти ж треба. І потім —
не кожен же вміє пошити собі «сафарі».

— Я не про те. — Говік стомлено махнув рукою, при-
тих, блиск у його очах пригас.

Навіщо я вколов його цим «сафарі», подумав Микола,
хіба це Говікова вина, що він цілий день робить свою ро-
боту, а вночі сідає за швейну машинку? Навпаки, честь
і хвала, а в мені раптом прокидається інстинктивний про-
тест — проти кого, чого? Демон заперечення часто все-
лявся і в Майстра, але в ньому він викрешував істину,
а що може викресати заперечення, що йде від безсилля?
Звук. І не порожній, а злий.

— Вибач, — сказав Микола. — Ми просто говоримо
про різні речі. А думаємо про одне. Я тебе розумію.

— За це й вип'ємо. — Говік узяв склянку. — У нас ста-
рі люди кажуть: де люди добрі, там і земля добра. Тому
я й приїхав до вас. І досить про це. Вже баки забили ци-

ми єлейними словами про дружбу: сонячна Вірменія, вишнева Україна... Ювілейна жуйка. Усе з парадного ходу. А ти жив у нас, знаєш... В «очко» сівав грати, щоб повести Анагіт до кав'ярні. — Говік знов заблискав очицями.

— Ну, не тільки тому. Ніякий підручник не дасть тобі і за місяць стільки знань з мови, як одна ніч за картами. Твоя взяла, не твоя, а все одно у виграші.

— Цумбуша пам'ятаєш?

— Чого ж би не пам'ятав, тбіліський вірменин, найзапекліший картяр. Чуба на собі рвав, коли прогоряв. Може, того й полисів зарані. Я переважно йшов на дріб'язок, а одного разу ризикнув і зірвав чималий банк. Цумбуш тоді трохи не луснув од злості.

— І я про те. Саме тоді стояв у нього за спиною. Дивлюся, Цумбушу прийшов туз, потім дев'ятка. А він каже: ще. Я отетерів.

— Ти хочеш сказати, що він навмисне програв? — здивувався Микола. — Чого ж він так казився?

— Щоб ти не здогадався.

— Снайпер Хосік, — сказав Микола. — А я так і не зміг полюбити Цумбуша.

— Який Хосік?

— Був такий мисливець у вас. То інша історія.

— Не зміг полюбити, — похитав головою Говік. — А я й досі не знаю, чи зіграв би так Цумбуш, якби ніхто не стояв у нього за спиною.

— Думаєш, показуха?

— Не знаю. Але люди не люблять робити добро без свідків. Як кажуть росіяни, на миру і смерть красна.

— Ти ніколи не зустрічав Анагіт? — спитав Микола.

— Ні, поняття не маю, де вона. А що, згадуєш?

— Часом мені здається, що в мене взагалі пропадає пам'ять.

— З цього й починається письменник, — сказав Говік.

— Як це?

— А так. Усе зайве відсіюється, над тобою не тяжіє сутність. Зате збережене світиться дивним світлом, хіба ні?

— Якщо мова про Анагіт, то саме так воно і є. Лишилися тільки дивне світло.

Микола взяв сигарету «Єребуні» (у Єревані вони продавалися тільки з-під поли чи, як кажуть вірмени, «такіц» — знизу, з-під чогось), і Говік підніс йому сірника, затуляючи вогник долонею, наче од вітру. Здається, саме так подавав йому вогню і парижанин Каренц, хоч замість сірника підносив манюсіньку, як наперсток, запальничку, потім він на прощання подарував її Миколі, а ще пізніше у гуртожитку ту запальничку хтось поцупив.

— Віриш, — сказав Микола, — я зовсім не пригадую, як ми з нею розлучилися. Ну, вбий мене — не скажу. Якесь затьмарення. Ніч, провалля. А перша зустріч світиться. Тоді в кінотеатрі «Наїрі» показували наш фільм «Тіні забутих предків». Ох і повалив же народ: Параджанов, Сергій Параджанов, це ж наш Сурен Параджанян! Ажіотаж, штовханина, до кас не пробитися. Але я таки вистояв, хоча й бачив цей фільм у Києві двічі. Геніальний фільм! Геніальний Параджанов, геніальний Миколайчук, геніальний Ілленко і прекрасна Лариса Кадочникова...

— Ти забув Коцюбинського, — сказав Говік. — Ти забув Михайла Коцюбинського, у якого весь західний імпресіонізм за поясом.

— Ну, то само собою. Але що ж вийшло... Уже через хвилину десять люди стали покидати кінозал. Фільм настільки вершинний, що його навіть ніде не дублювали, ні в нас, ні за кордоном, де він зібрав рекордну кількість призів. А люди звикли до сюжетиків, до карамельок, ти,

Говіку, не сердься, у нас у Києві «Тіні» також ішли в напівпорожніх залах, у найзадріпаніших кінотеатрах. І в «Наїрі», дивлюся, встають, виходять, плюються, уже й не згадують Сурена Параджаняна. Мені боляче й соромно, кричати хочеться. Жменька глядачів лишилася. Коли чую, хтось плаче. Дівчина плаче збоку. Екран погас, у залі за світилося світло, а вона сидить і плаче. Кінчик носа червоний, очі фіолетові, коси довгі і золотаво-жовті, тоді у ваших дівчат була мода фарбувати волосся у світле. Став я й ні з місця, не можу відірвати від неї очей. Я — Іван, а вона — Марічка, я їду в найми, а її лишаю саму. Відчула мій погляд, повернула голову і теж дивиться, дивиться... У вас же всі горді такі, очі ховають, а ця ні. Її озвалася першою. Ти звідти? — спитала. А мені заціпило.

Микола видихнув цівочку диму, дивився на неї примруженими очима (у них теж курів сивий димок), ніби чекав, поки розвіється.

— А далі знов провалля, — сказав він. — Далі тільки пам'ятаю, що ми сидимо з нею на якихось східцях, тепер мені здається, що ті сходи вели до Матенадарану, сидимо, довкола смоляна ніч, і тільки світиться її золотаво-жовте волосся, обличчя, воно в неї теж було якимось золотаво-блідим; може, на його золотавому тлі темні очі здавалися фіолетовими. Тоді я знав зо два десятки вірменських слів, але цього мені вистачало, щоб розуміти її сповна, принаймні так тоді думалось. Анагіт довго розповідала мені про Матенадаран, найбільшу вашу скарбницю, і я зрозумів тільки, що за всіх лихоліть вірмени виносили з палаючих осель у першу чергу дітей і книги. Дітей і книги. Я слухав її голос, не слова, а голос, і полум'я охоплювало мої руки, лице, серце, десь у глибині віків палало наше житло, і ми з Анагіт виносили з нього своїх дітей і книги. Дітей і книги.

Я боявся до неї торкнутися. Коли Анагіт дивилася на мене своїми фіолетовими очима, то ввижалося, що від її погляду позад мене лягає тінь, моя тінь, хоч довкола стояла ніч. А потім, уже через місяць, коли я прихилився до неї, то відчув кінчик її холодного носа, і губи теж у неї були невмілі й холодні, ми обоє були невмілі, мов Дафніс і Хлоя до того, як пройшли науку тілесного кохання... Що я ще пам'ятаю? Нічого. Навіть не можу собі пояснити, що нас розвело. Відстані, час? Усе це абстракції.

Ні, пригадую ще одне наше прощання. Тоді я не полетів до Києва літаком, а поїхав поїздом, з пересадкою у Тбілісі. Хотів подивитись Тбілісі. Анагіт мене проводжала. І от уже поїзд рушає, а вона вчепилася холодним кулачком мені в груди й не відпускає, не може його розтиснути. Тоді провідник, веселий такий грузин, як закричить до мене: «Та що ти вуха розвісив, бери її із собою, я таку й без квитка візьму!» Ухопив Анагіт на руки й заніс у тамбур. Скажи я тоді бодай слово, і вона поїхала б зі мною на край світу, пішки пішла б. Але я змовчав. Я мовчав, як бовван, і Анагіт уже на ходу скочила з поїзда й побігла, побігла, побігла. То що ж нас розвело? Нерішучість? І що таке нерішучість? Лінь душі, ось що це таке. Лінь душі, яка уводить нас в оману. Ми шукаємо тепла, затишку і забуваємо, що передовсім мусимо давати його самі. В жінці ми шукаємо гарячої піддатливої пристрасті, і коли знаходимо, то нам більше нічого не треба. А правда знаєш у чому? У тому, що коли любиш, то стаєш беззахисним, згоряєш всередині, віддаєш усе своє тепло, і холодними стають навіть твої губи.

Микола підвівся, підійшов до вікна і довго дивився вниз, на площу Жовтневої революції. Вона була залита сонцем і сяjala всіма своїми водограями. Він любив там гратися з Петрусем.

«Дітей і книги, — подумав Микола. — Дітей і книги». Серце його заскімлило.

Деся у глибині часу палала його домівка, а він, зади-хаючись, біг світ за очі, біг з обпеченою, обвугленою ду-шею, притискаючи до грудей Петруся й останній примір-ник збірочки Тодося Осьмачки. Сльози застидали йому зір, він не бачив дороги, але біг, біг, біг, щоб віднині ста-ти блукальцем на рідній землі, і його обпалені губи ше-потіли: «От камінь, егоже не брегоша зиждущі, той бисть во главу угла». Він повернеться, він сюди ще повернеть-ся, і візьме обвуглений камінь, який не згоряє в огні, і по-кладе його на ріг свого нового дому.

Станція «Вокзальна». Будь ласка, швидше робіть посад-ку і висадку. Бігати по ескалатору забороняється, дивитись одне на одного можна: ніде люди так одверто не див-ляться одне на одного, як на ескалаторах у метро, — не пропускають жодного обличчя, ніби загубили когось у цьому тримільйонному місті й ніяк не можуть знайти. Дивний інстинкт. Але чому дивний? Природний. Не раз і тобі стрічалось обличчя, за яким хотілося повернутись і йти. Та як повернешся, коли одна й та сама сила піді-ймає тебе угору, а її опускає вниз; тому й погляди такі неприховані та одверті, що ні до чого не змушують, мож-на не соромитись короткої миті щирості, бо її все одно зараз поглине відстань. Здрастуй і прощай. Здрастуй і прощавай назавжди...

Здрастуй, Вокзалє! Чолом тобі, серце доріг наших не-сповідимих. Як ся маєш — гудеш, вируєш, смієшся, пла-чеш? І ласкаво просиш усіх до себе? А за мною тобі не гикається? Ну, звісно ж, тільки-но вчора бачилися. А та-ке, як бозна-коли. Бо за день, Вокзалє, можна прожити ба-гато, а пережити ще більше, і ти це знаєш краще за мене.

Один день, одна мить можуть змінити життя. А людину? Людину мабуть що ні, чи як ти гадаєш?

Он їх скільки у тебе, людей, як мурах у мурашнику, спробуй заглянути кожному в душу. Рядові, генерали, порядні, безсовісні, прокурори, злочинці, хатні, безхатні, щасливі, нещасні, кохані і зражені — всі проходять через твої ворота, Вокзале, і щасливих квитків на всіх не настачиш. Є каси для депутатів, Героїв, військових, інвалідів, кавалерів, учасників, але немає кас для щасливих людей. Так уже вийшло, Вокзале, що рідко до тебе мене приводила радість. Але я не маю серця на тебе, не думай, не твоя це вина, бо й до найближчого друга частіше приходиш ділитися лихом, ніж радістю.

Я не забув, як ти прийняв мене, прихистив, коли я опинився серед ночі просто неба, без даху над головою. Сидів тоді, розумієш, на квартирі в скупого господаря, а світло палив довгенько, любив почитати, і от він вдирається у кімнату, пащеку чорну роззявив і поїм мені на голову. Не стримався я, зібрав свої речі у чемоданчик, ще студентський, з нікельованими ріжками, і — до тебе. Які речі? Книжки... ще будильничок, правда, був маленький, я на роботу по ньому вставляв і часом запізнювався, бо він уже бараклив. І от прийшов я до тебе, примостився на лаві, аж міліціонер тут як вродився, підозріло на мене дивиться, зараз квитка питає, а не маєш квитка, то йди собі, чоловіче, куди хоч, ще добре, коли не «слідуйте за мною». Та тількино той міліціонер розтулив рота, аж тут будильничок в чемоданчику дз-з-з-з-з... Це ж треба, ніби й він, бідолаха, відчув біду. Міліціонер аж здригнувся. Спершу подумав, що міна, чи що, а потім побачив, яке в мене лице, і, мабуть, усе зрозумів. Усміхнувся, крутнув головою і пішов собі далі.

Я вранці вмився у громадській вбиральні, чемоданчик заправив у камеру схову і пішов у музей на роботу. Прийшов зарані, раніше за всіх, ніхто не свариться, життя прекрасне! А то ж, бувало, спізнюсь на хвилину, відразу викликає наш директор Лука Лукич (еґе, також Лука Лукич, хоча й інший, мені чомусь везло на цих Лукичів — від лукавого, чи що), так от, викликають вони мене до себе і годину торочать про дисципліну. Я припізнався на хвилину, а Лука Лукич півдня міг говорити, як це ганебно — запізнюватись, коли весь наш народ максимально мобілізується, ідучи назустріч... Лука Лукич трусив товстим коротеньким пальцем, як школяр дзвіночком, і мені так образливо ставало: усі в ногу, а я кульгавий.

А потім, Вокзалі, я прийшов до тебе уже з Майстром.

І досі не можу простити собі — дурний був, зелений. Спершу зустрів на вулиці свого однокласника Вітьку Круглика — щира душа, роботяга, казав, що в майстерні річкового порту кувалдою махає. Круглик справді кругленький, маленький, але міцний, як ота його кувалда, запряжи у гарбу — тягтимає.

Ідемо бульваром Лесі, а назустріч Майстер. Високий, красивий, сумний. Похилив свою голову, а тоді, ніби враз щось пригадавши, закинув її назад і поправив чорно-сівого чуба. Побачив нас, підійшов, Вітька одразу йому сподобався — любив отаких простих хлопців, щирих, прямих, без червинки.

— Я зараз сам на хазяйстві, — сказав Майстер. — Ходімо, почастую вас борщем.

Пішли. Жив він у будинку без ліфта, в маленькій квартирі, яка приголомшила Круглика: Вітька думав, що письменники живуть у золотих палатах, у замках, хоромах, палацах, ну, принаймні у просторих світлих квартирах, а тут на цілу сім'ю дві комірчини, старенькі меблі,

портрет якогось неголеного дядька в куфайці, пучечок сухого зілля, тісна кухня і... звичайнісінький пісний борщ, який Майстер зварив сам.

Вітька мовчав, мовчав, приголомшений, а потім, мовби чомусь не вірячи, випалив з усією своєю простотою:

— А скіки год ви робите письменником?

Я подумав, що Майстер образиться. Образиться і скаже Вітьці, як сказав би кожен, що письменником не роблять, не працюють, це, голубчику, творчість, натхнення, екстаз, посади такої немає, письменниками народжуються і т. д., — але ні, Майстер зосереджено помовчав, щось прикинув у голові і відповів:

— Сімнадцять років.

І щоб відволікти Вітьку від наївних думок, почав розповідати про кравця першої гільдії, який не вгодив прокуроровій дочці, шиючи їй штани, і став конюхом, потім ще розповідав веселі історії про своїх односельців, і Вітька заливався сміхом, показував великого пальця й вигукував:

— От дає, от дає! Завал.

І Майстер теж сміявся, сміявся безгучно, але до сліз.

А потім подзвонили у двері. Принесли телеграму. У ній було три слова: «Спасали. Приезжай. Митя». Дивна була телеграма, Майстер спершу не міг збагнути, про що мова, хоча відчув щось страшне.

— Мати... — сказав самими губами. — Це наш сусіда Митя вдарив... Спасали... Мати...

Він швидко зібрався (рятували — отже, не рятували?) і поїхав в аеропорт «Жуляни», власне, в аеропорт поїхали ми вдвох, він попросив побути з ним. Вітька позичив Майстрові тридцять карбованців, які мав при собі, і ми сіли в таксі. В «Жулянах» спіткала невдача, у касі просили паспорт, а Майстер ніяк не міг второ-

пати, для чого ж він, паспорт, коли ось телеграма, ось же, подивись, сестро, що тут написано, хіба не ясно? Ні, є тверде правило, не смішіть людей, чоловіче, і не затримуйте черги. Майстер, котрий умів зазирнути в найглибшу таїну людської душі, тут був безпорадний, стояв з опущеними руками й не знав, що робити. Вертатись по паспорт пізно, закінчується посадка на останній рейс.

— Поїзд! — раптом сказав він, ніби тепер лиш згадав, що на світі є поїзди. — Поїду поїздом.

І тоді ми приїхали до тебе, Вокзале. І досі не можу собі простити. Ти свідок, Вокзале, Майстер тоді, битий горем, спитав у мене:

— Може, разом поїдемо?

А я, останній дурень, подумав про Луку Лукича й про-
мимрив:

— Як же я?.. Завтра на роботу...

— А, так-так, — погодився він.

І поїхав сам. Правда, усе обійшлося несподівано. Майстер добрався додому, заходить на подвір'я, серце йому розривається, дивиться, а мати на городі картоплю садить. Кого ж рятували? Тут і Митя, сусіда, біжить. Дійшла моя телеграма? — сміється. Що за жарти дурні? А розв'язка ще дурніша. Виявляється, що Майстер ще взимку попросив Митю дати телеграму, коли мамі виорють город, щоб приїхати садити картоплю (він щовесни їздив садити картоплю), ну, виорали, Митя, раденький, на пошту і вдарив: «Зорали. Приїжджай». А там, на пошті, сиділа якась дуже грамотна, взяла й переклала: «Спахали...» — а потім хтозна і звідки замість «х» взялося «с», мабуть, телеграф не часто турбують оранкою городу, частіше когось рятують, ото ж і «вкралася», як пишуть у газетах, така прикра помилка.

Все обійшлося добре, Майстер посадив город і вернувся до Києва, тільки тепер, коли його вже немає, часом зачне: чому? чому я тоді не поїхав із ним? І нема мені ані відповіді, ні виправдання.

— На п'ятій колії провадиться посадка...

— На першу колію прибуває...

— Запізнюється поїзд...

Вокзал жив своїм життям. Вокзал вирував, сміявся і плакав.

Микола зайшов у вагон. От і все. Зараз поїзд відійде. Що його жде там, попереду?

Найдорожче. Петрусь, робота, чисті аркуші паперу. Поки що чисті.

А тут? Щось лишилось гнітюче і недомовлене, зняти б його із себе, мов гадючу шкуру, та ні, не знімеш, не збудешся, помандрує за тобою вслід, потягнеться, як пуповина, і нічим ти його не відріжеш, поки само не відсохне. Звикай.

До зустрічі, мій друже Вокзалє!

— До зустрічі, — зітхнув Вокзал. — Тримайся. Життя триває. Жорстоке, але прекрасне життя. Подивись у вікно.

Там, за вікном вагона, хтось щось вигукував, хтось прощально махав рукою, хтось посилав навздогін повітряні цілунки, кудись бігли рожевощокі спортсмени, сміх, квіти, гамір, а серед усього того шарварку, як і колись, плакала жінка, красива, дуже красива жінка, але цього разу плакала не за ним.

Поїзд набирив ходу, стукотіли колеса, і стугоніло у грудях: не за ним, не за ним, не за ним...

Частина друга

1

Ще великий росіянин і природолюб Леонід Павлович Сабанєєв казав (мабуть, з добрим усміхом), що ні в кого немає стільки ворогів, як у рибалки. Де не примостись, у який куток не забийся з вудкою, а неодмінно хтось прийде і стане над твоєю душею: «Ну шо, рибка плаває по дну?» І бубонітиме, дзьобатиме тебе в тім'я, ворохобитиме, поки не змотаєшся і не підеш чи додому, чи шукати глухішої місцини. А спробуй його пересидіти, то воно тобі ще роздягнеться й почне купатися серед твоїх поплавців.

Микола шукав самоти. Тут були добрі люди, ні від кого не чув поганого слова, ніхто не бовтався на приналежних місцях, але його тягло туди, де зарості водяного зела, де тихі і темні плеса, де тиша, яку потривожить хіба писк очеретянки, кахкання крижня або риб'ячий сплеск.

Він очам своїм не повірив, коли, осідлавши Стахову гумову «Юрюзань» і відпливши за якийсь кілометр від села, натрапив на острів, невеличкий такий острівець метрів сто завдовжки і п'ятдесят завширшки, порослий вільхою, травами, кугою, оточений щільною стіною очеретів. Не можна було сказати, що цей острівець зовсім дикий, Микола помітив, що недавно хтось укусив тут собі сіна, проте він зеленів чисто, незаймано, якщо й ступала сюди людська нога, то не варварська.

Заплутуючись у травах, Микола десь зачепив лугову м'яту, і вона так запахла, так дихнула на нього холодною духмяністю, що захотілося впасти лицем до землі і вбирати у себе її цілющий крутий дух.

Але найбільше вабили «вікна» — невеличкі темні пле-са поміж очеретами довкола острова, передчуття підка-зувало, що на дні тих «вікон» стоїть сита риба, і часом навіть чулося соковите цмокання — вона присмокува-лася до водоростей, до молодих пагонів очерету, його со-лодких і м'ясистих прикоренів.

Не треба було якоритись, човен добре стояв у прибе-режних заростях, і Микола, вкоротивши волосінь, щоб зручніше ціляти у «вікно» (зачепиш гачком за кугу або латаття — вважай, пропав), наживив лугового синюва-того черв'яка, лінивого, але тугого, й закинув вудку. Вда-ло, якраз на ту чорну місцину, куди й хотів, — дно тут було з чорного, мов сажа, мулу, через те й прозора вода здавалась такою.

Ранок видався теплий, повитий серпанком, який деда-лі густішав, і вгорі збиралися м'які хмари — ось-ось мав піти дощ, але Микола не втікав, знав, що це ненадовго, дощик буде ріденький і лагідний. Ще мама колись каза-ла: якщо дощ зранку, то бери дранку та їдь у поле. А ко-ли дощ з півдня, то це аж до рання, сиди вдома. Як там вона, його мама? Так і не зміг поїхати. Їхні краї зачепило добре, проте люди живуть своїми одвічними клопота-ми — порають городи, пасуть і доять корів, радіють, що пишно цвітуть сади, журяться, що немає дощів... І яке їм діло до прогнозів, що теперішнє бездощів'я буцім на користь, бо тоді земля не вбирає радіаційний пил; що їм до цих гадань і втішань, якщо вони тисячоліттями звик-ли ждати дощу тоді, коли просить земля, їхня земля-го-дувальниця, яку і вони не проміняють на жоден обіця-ний рай.

Микола напнув на голову брезентового лейбика, до-щові краплі зашаруділи об нього, зашелестіли в очере-тах, забрунькали об воду, і «вікно» стало рябим. У губах

погасла сигарета, кажуть, коли сигарета гасне сама, то про тебе хтось згадує. Хто?..

Дощик, як і гадалося, виявився курячим, освіжив повітря і втомився, однак, мабуть, ще збирався на силі, щоб згодом пролитися знов. «Вікно» стало чистим, і тут червона гусяча пір'їна дрібно затремтіла, затанцювала на місці, потім поволі схилилася навкосо і так само поволі пішла у зарості. Микола підсік, відчув пружну вагу, і тепер треба було не пустити риби у очерет (заплута й порве), проте й не брати нахрапом, бо зірветься. Він поморив її і став підводити до човна, ще трохи, ще, і нарешті підхопив у підсаку, — мабуть, правильніше казав Сергій: підхватець, — підхопив темно-зеленого красеня. Це був чималий лин, Миколі здавалося, що затягне до кіла (хоч ваги завжди показують менше), але справа не в грамах — красивішої риби він ще не бачив. Золоті, фіолетові, оливкові кольори вигравали на линові, лусочка дрібненька, непомітна, тіло округле, в'юнке, пружинисте, і незрозуміло, чому цю рибу називають лінивою, коли вона така дужа. Вірмени, здається, кажуть на неї «тсугна», але що таке «тсугна»? Лин — бо линяє, ось на долоні синюватий слиз, хоча й це ще не вгадано, мабуть, щось глибше й мудріше заховане у ядрі цього чарівного слова. Тсугна. Стугна. Наша річка, лиш переставлено місцями дві літери. Може, ще київські князі частували вірменських гостей линами зі Стугни і ті назвали рибу таємничим іменем річки?

Мабуть, так воно і було, хоч нині у Стугні немає ливів. І в Дніпрі не попадаються, і в Ірпені. Хоча той-таки Леонід Павлович Сабанєєв згадує, що, за свідченням професора Кесслера, на річці Ірпінь, неподалік Києва, 1857 року спіймано рекордного лина — близько аршина завдовжки і вагою вісімнадцять з половиною фунтів. Майже вісім кілограмів затяг цей порослий мохом гігант!

А тут, у цій річці, бач, збереглися, що то воно, коли дали від цивілізації і науково-технічного прогресу. До одинадцятої години він упіймав ще сім линків, правда, трохи менших, але таких же оливково-золотих і впертих, був би узяв ще більше, та все-таки кілька разів зачіпав гачка за водорості, обривав волосінь, і доводилося заново ладнати снасть.

Саме тут, біля острова, і сталося те, неймовірне, про що потім Микола кому не розповідав, ніхто не йняв віри, все це скидалося на красиву вигадку і суперечило здоровому глуздові, однак воно було, насправді було ще більше і таємничіше, ніж він міг будь-кому розповісти.

Почалося з гучного сплеску, так ніби хтось щосили вдарив по воді праником, Микола глянув туди, звідки покотилися виляски, побачив на широкому, метрів за тридцять від острова, кола і здогадався, що то гуляє короп, князь українських річок, сазан або САМ, як шанобливо його називають завзяті рибалки. Полювання на цього велета пробуджує у них солодкий, часом аж хворобливий дроз, й оскільки Микола і себе відносив до таких, то і в нього на короп'ячий сплеск тенькнуло серце, а коли за другим разом майже на тому самому місці викинулося щось ніби вилите з червоної міді, завдовжки з аршин, завбільшки з отого лина, виловленого в Ірпені майже сто тридцять років тому, то Микола взагалі втратив спокій.

Увечері розповідав про це Сергієві. З Сергієм вони здружилися душа в душу, Петрусь, той взагалі, можна сказати, жив у Сергія, цілими днями гасав з його дітлашками (однаково глядіти, що двох, що п'ятьох, як каже Говік), їв з ними, спав, Оля його обпирала, купала, причісувала, перевдягала, як і своїх, і Петрусь казав, що ніколи нікуди не поїде від Ванька і Наталі, житиме з ними, аж поки виросте, потім, звичайно, одружиться з Наталею й повезе її до

Киева в зоопарк. Про маму згадував рідко, але часом Микола помічав на його личку якусь недитячу задуму, і тоді йому здавалося, що думає Петрусь саме про матір, може, й не думає, а так собі журиться, навіть не усвідомлюючи свого смутку. Такої миті він нагадував Миколі маленьке левенятко, яке лежить у клітці, поклавши на лапки голівку (у Стаха є такий малюнок), лежить і сумує за волею, за роздоллям, хоч ніколи не знало, що таке воля й роздолля. Мабуть, то найкраща Стахова робота, принаймні досить однієї такої картини, щоб вважатись художником.

Отож увечері Микола розповідав Сергієві про короп'ячі сплески, сиділи вони, уже за традицією, біля багаття на Стаховому подвір'ї, Сергій прихопив з дому кошик, начебто збирався насмикати кролям трави (це про Олине око), насправді ж замаскував у тому кошикові дещо таке, щоб не знала жінка, і вони гомоніли собі по-чоловічому, Сергій, як завжди, викочував із себе слова поволі, звагом, здавалось, його нічим не зворушиш. Лицам не здивувався, казав, що юшка з них відгонить мулом, а короп — нічого, може бути, однак тепер його мало, перевівся, та й у сітку він не йде, хитрющий, зараза, ще можна спробувати на закидуху, але ж то треба сидіти біля неї хтозна-скільки, який же це дурень висидить, питається в задачі.

Добре, що нагодився дід Мурмишка, старий рибалка, з отих, кого б'є дрож, коли мова заходить про крупняка; своє вже одловив, заслаб на ноги, тільки й лишилося, що побалакати. І все про рибу: ех, було колись, поки, пля, ГЕСу оцього не загатили. Кишіло. А раків! Граблями тягали.

— Я, хло', на вогник до вас, пустіть погріцця, мона?

— Сідайте.

— Сяду, пля, бо ноги нікуди не годяться. — Знімав картуза, відкривав лисину, червону проти вогню. — Юшку їсте? А я, пля, не мо' вже йоржа піймати.

— Я ж бачив, що ви підлящиків ловили, — сказав Сергій.

— Хіба то риба? Фанера. Самі остюки.

— До пива акурат.

— Ке' пиво? Уже, пля, не до пива, голова болить, ноги крутить. — Мурмишка аж занадто перебільшував з болячками, бо недавно йому як інвалідові дали «Запорожця», боявся, що заберуть. Хтось, пля, напише, що він ходить і рибу ловить, прийдуть до хати і скажуть: ану, дїду, давайте назад «Запорожця». Он хоч би й Горобець, то такий, пля, що з-під стоячого підошви випоре.

— А зараз як нащот чарочки?

— Зара'? — почухав Мурмишка носа. — Зара', пля, мана. Бо шось мене трусить, коли б не грип.

— Під «Запорожцем», мабуть, полежали?

— Точно.

— Зігрійтесь та розкажіть ось Миколі, як воно колись ловилося, бо він упіймав вісім линочків і до неба скаче.

— Я великих линів не ловив, — скромно сказав Мурмишка. — Ну, бувало, на ракову шийку візьму такого, — показав руками, — кіла на чотири, а більшого не. Приніс раз додому та, щоб почистити його, ошпарив окропом — тоді луска краще злазить. Линув окропом, а він підстрибнув та в стелю бабах, тіки глина посипалась. Ну, то таке, їрунда. Я от судаків ловив, ото судацюри.

— На мурмишку? — легенько підкусив Сергій.

— Ку' мурмишку? На блешню, сам клепає. То раз був як залигав п'ятьох, що в мішок, пля, не влазили. Отакі! До пуда. Ну, не влазите, то я вас на шнур. Нанизав попід жабри і пустив у воду, хай плавають. Вони трохи пошарпались, потім, дивлюсь, повипливали наверх і стоять, як поросята. А тут саме літак наді мною пролітає, «драбинка». Льотчик побачив, пля, шо таке діло, ше й коло зро-

бив наді мною, ше й крилами отак похитав. — Мурмишка розкинув руки, поколивався. — Похитав і полетів далі. Ну, пля, думаю, полетів по інспекцію. Я за судаки та додому мерщій.

— Микола сьгодні бачив, шо навпроти острова короп кидався.

— Навпроти острова? Може бути, там проходить старе русло. Короп, він під руслом стоїть, якраз на бровці, — сказав Мурмишка. — Але вже нема того коропа, шо був. Колись, пам'ятаю, ідемо берегом з кумом Броньком, дивимось, а їх табун у заточці стоїть. І волочок же при нас. Затягли. Але ж і хитрий, пля. Не б'ється у волок, а тікає до самого берега, потім стане і дивиться. — Мурмишка зробив круглі очі, показав, як дивиться короп. — Отак роздивиться шо й до чого, а тоді, пля, набирає розгону і стриб через волок, стриб. Я тоді у куфайці був, осінь, холодно, то штани зняв, а куфайку надів і підперезався, щоб поли не ментилялися. І пазуха отако розхристана. То один з розгону шуг мені в пазуху з переляку! Він чи злякався, чи не, а я, пля, трохи не вмер од страху і волока випустив. Киш, киш! — кричу і руками махаю, поки той короп не булькнув у воду. Ні хрена не витягли!

— Але ж ви коропів ловили, — підсолодив йому Сергій.

— Чо' ж би не ловив! Тіки це робиться так, хло'. Загодується місце, потім береш вудлице з отакенним комелем, в'ялене, з ліщини, а замість жилки — капроновий шнур. Він тоненький, зате кріпкий, «Запорожця» можна з болота тягти. Тре його ше просмолити, щоб не білів у воді, короп цього не любить, він, пля, обережний. А гачка тре отакого! — Мурмишка показав зігнутого вказівного пальця. — Кованого. І ловить на картоплю найлучче. Тіки вгадать зварити, щоб і не сира, і не розлазилась. М-га. Й ото як потягне, то добре пильнуй: коли до чотирьох

кіл, то ше вимориш, а більшого не, зразу кидай вудлице, нехай плаває з ним, поки сам не замориться. Я одного був як пустив, то вудка, пля, пішла шо торпеда. Моторкою не догнав би, пішла і нема. Добре, шо в мого кума Бронька бінокиль є, він його з хронту привіз, то я позичив у кума бінокля й давай шукати. Знайшов, пля, аж там, де тепер ГЕС, їй-бо. Дивлюся, лежить моя вудка на воді й не ворухиться, думав, зійшов. Коли беру за комель, а воно, пля, тягнеться порося. Скіки ви думали? — Мурмишка зробив паузу перед урочистим моментом. — Шістнадцять кілограмів і треста п'ятдесят сім грам!

— В аптеку носили важити? — знов підкусив Сергій.

— Нашо в аптеку? — образився цього разу Мурмишка. — Спитай, пля, у кума Бронька, як не віриш. У нього кантер німецький був, усі позичали, поки не вкрали.

— Ото вже холодцю вийшло з того коропа!

— Та при чому тут холодець? — сердився Мурмишка. — Думаєш, я голодний на ту рибу? Риба проїдається швидко, діло не в тому. — Він узяв паличку, поворошив жар у багатті, зітхнув. — Було колись... Ще дід мене брав ночами на весла, коли рибалив острогою. На носі човна вогонь горить у «козі» — це така штука бляшана, щоб дерево не зайнялося, — світить нам. Кругом темрява, ні неба не видно, ні зірок, ні берега, тіки дно річки. А на тому дні, матінко ти моя... Кожну травинку видно, кожну козявочку. Куняють смугасті окунці над пісочком; там, де мул, лин ворухнувся, видно навіть його маленькі червоні очі; а ондечки водяний щур із пліточкою в зубах... І раптом аж мороз по спині — водяник! Тікаймо! Хух, не водяник, то корч розчепірів ослизлі сучки, наче хоче тебе вхопити. Дід шусь острогою — є! Біля корчів завжди крутиться велика риба. І знов я гребну веслами, човен іде тихо, як тїнь, а внизу — м-м-м... Ні, хло, цього я передать вам не могу.

Одне скажу: якби не річка, не вижити б нам у тридцять третьому. Нудило вже від риби, а більше ж нічо' не було. У людей і риби не було... Такий, значить, холодець. Піду я, спасибі.

Мурмишка підвівся, хрускаючи коліннями, надів картуза, постояв, сказав:

— А ти, Мико, якщо візьмеш охоту на коропа, то отам, де скидається, і пригодовуй. Поки не було ГЕСу, там берег проходив, а на ньому верби росли. Тепер під водою пеньки позоставались, корчі. То його місце, короп у корчах сидить, під старим руслом. Чув?

І подибав на прямих ногах, як на ходулях, до хвіртки.

А Микола нараз подумав, що всі Мурмищині розповіді, які спершу здавалися смішними побрехеньками, — то чистісінька правда: і про лина, і про судаків, про «бінокиль», про «козу» і «водяника»... Правда ж не в тому, скільки заважив короп і куди він вудку зтяг, правда, вона багато глибше, у неї треба вдивлятися, як вдивлявся малий Мурмишка у дно нічної річки, вірячи у водяника, якого немає і який є, бо хіба може корч бути схожим на те, чого взагалі не існує? Навіть якщо воно існує тільки в нашій уяві, і тоді воно часом правдивіше за те, чого можеш торкнутись рукою.

— А ти знаєш, — сказав Сергій, — Мурмишка був спалив бабі Марфі хату.

— Як це — спалив?

— А так, просто, підійшов уночі, черкнув сірником і спалив.

— За що? — зумівся Микола.

— Тиха вода глибока. Він полюбив Марфу ще до війни. А Марфа вийшла за Никодима. Никодим не вернувся з фронту, зосталася вона з маленькою дочкою. А Мурмишка вцілів, тіки в ноги поранило. Минув якийсь час, давай він знов до Марфи свататися: не можу без тебе,

і край. Марфа йому жартома: чи одна сорока білобока? Он скільки дівчат без пари, вибирай яку хоч, а він одне: нема мені життя без тебе, ждатиму, поки надумаєш, сто літ ждатиму. Чи то Марфа Никодима свого не могла за-бути, чи шо, але не вийшла вона ні за кого. І Мурмишка звікував свій вік бовкуном, ото тіки й радості мав, шо коропи, судаки, щуки, а це ше одну втіху має — «Запорожець». Але довго він жив надією. Спершу думав, що, може, Марфа дочки соромиться, через неї ні за кого не йде, а як уже й Валя віддалася заміж і в райцентр переїхала, то знов йому замлоїло: може, зійдемось, Марфо? Життя прожито, це вже так, аби було кому води подати. А вона ні: наше, каже, людей смішити, сивина до кіс, а в голову біс. Шо зробиш, — Мурмишка на те, — і в старій печі дідько топить. А таки затопив, — сказав Сергій. — Якось поїхала Марфа до Валі в район погостювати, а вночі зайнялась її хата. Хтось запалив, солом'яний верх геть згорів, хоч і дощило тої ночі. Хто, як, за шо? Та Марфа ж і мухи не зобидила, бідна вдова до того ж.

Сергій умовк, прислухався.

— Чуєш? — спитав. — Ліс шумить. Вітру нема, а він шумить. Не підеш ти зватра на рибу, дощ буде.

— То як же дізналися, що то він запалив? — не вірилося Миколі.

— А ніхто й не дізнався. Я тоді школяриком був, побіг на згарище, інтересно ж. Приїхала і міліція, дивляться, розпитують у людей, а ніхто нічого не знає, і підозри ні в кого ніякої, думають, шо хата сама зайнялася, Марфа сажу давно не трусила, ото й загорілася з лежака. Приїхала й вона, голосить і теж нічого не може сказати, ні на кого не думає. Сама хата загорілася. На тому й порішили, з тим поїхала і міліція, і Марфа, бідна, подалася знов до дочки, без даху над головою.

А я щодня бігаю на згарище та длубаюсь там, копір-саюся, усе щось цікаве знаходжу. То цвяха, то коліщатко, то зливок розтопленого свинцю, що як срібло, от-от ви-гребу скарб. А одного разу надибав недалечко од згари-ща в бур'яні пляшку, не просту, не гладеньку півлітрову, а більшу, з темного зеленого скла й немов рубчики такі на ній. Підняв її, роздивляюсь: десь наче бачив таку. Де, в кого? Понюхав шийку, чую, гасом пахне. І тут у мені, малому, сищик прокинувся. Ага, думаю, це ж тої ночі йшов дощ, і, щоб запалити мокру стріху, тре було гасом її облили. Виходить... виходить, зосталося згадати, де бачив цю пляшку, і тоді, вважай, знайшов палія. Та де ж, у Мурмишки я її бачив, — аж затрусило мною, я уже наче й не я, а Павлик Морозов. Він з нею до нас приходив олії позичити, я ще тоді подумав, що де ж це Мурмишка узяв таку гарну пляшку? Все ясно. Це він. За що? Я ж тоді ще не знав, що Мурмишка все життя сватається до Марфи, а вона його не приймає. А може, думаю, це й не він, може, пляшку у нього вкрали або ще в когось така була, дай, думаю, віднесу її Мурмищі. Що він скаже? Приходжу, драстуйте вам у хаті, а він сидить за столом темний, як ніч, схилився на руку, дивиться крізь мене, нічого не бачить. Ось, кажу, пляшку знайшов, з гасом була коло Марфиної хати. Він дивиться, дивиться на ту пляшку, наче не впізнає, а потім як закричить: «Ти, каже, думаєш, що я зла її хотів? Та я сам себе, пля, спалю за неї, кому хоч горлянку за неї перегризу, хіба ж я гірше хотів? Я ж хотів, щоб вона жити до мене пішла, думав, хати не буде, то піде до мене, а воно бач, як виходить?» Мурмишка кричить, стогне, очі страшні, я тоді пляшку поставив на лаву і до дверей. Втік. Втік і нікому ні слова. Та й що я тоді міг кому пояснити? Набагато пізніше второпав, про що він казав...

Сергій помовчав, потім додав:

— Така, значить, любов. Такий от дідько топив у печі. Стиха шерехотів ліс, видно, дув легкий горішняк. Десь коло річки крикнула жаба, потім вони заскрекотили гуртом — не кумкали, а верещали. Таки натягувало на дощ.

— А потім? — спитав Микола. — Марфа поставила хату заново?

— Мурмишка сам усе і зробив. Викинув верх, ушив очеретом, підвалькували, помазали, та й живи. Він би й гору перевернув, аби тіки вона вернулася в село. Я ж кажу, така любов. І зараз би в прийоми пішов, якби прийняла.

— Сергію-у-у-у! — покотилося від його хати. — Сергійку-у-у-у!

І з лісу: у-у-у-у.

— Піду і я, — сказав Сергій. — А то перепаде на блики.

Він на ходу нагинався, смакав бур'ян, спориш, лопухи, все, що траплялось під руку, і кидав у кошик. Мабуть, думав не про кролів, а про Олю: якось воно підозріло — вертатись додому з порожнім кошиком.

Микола зайшов у хату. Увімкнув світло. Нічого зайвого: ліжко, стіл, стілець і навісна шафочка на стіні. Те, що йому й потрібно, — нічого зайвого, хоч, мабуть, набагато більше, ніж мали самітники-літописці. Десяток угорських кулькових ручок «ВІС» (разові, одну вже списав), кілька записників, бразильська розчинна кава, стосик фінського паперу, який ляжливо біліє на столі, нагадує про швидкоплинність часу, про те, що робота стоїть на місці. Ті аркуші, на яких він виписав одну ручку, пішли на розпал вечірніх багать; у паперу теж своя доля — на тому пишуться безсмертні рядки, на тому анонімки, на тому смертні вироки, а більшість, певно, зжирає вогонь, час, марнотність, забуття.

Ще на папері пишуться сценарії. Але Миколі робота не йшла. Заявку написав, як пісню проспівав, — виклав сю-

жет, окреслив характери, ідею, концепцію (тут він, звичайно, підспівував студійним снобам, які дихнути не могли без цього словечка), а головне, герої були молоді, красиві, особливо героїня — цвях усієї програми, бо який же режисер візьметься знімати фільм, у якому немає ролі для його дружини. Та й герой нічогенький, майже супермен з голлівудських стрічок, тільки що не стріляв, у всякому разі Микола таким хотів показати його в заявці, а там буде видно, потім можна виписати його по-своєму, цікавіше, глибше, головне на початку підкинути цукерочку на їхній, худардівський, смак. Він уже знав, що то за смак, уже раз був зв'язався зі сценарієм і зарікався більше до цього не повертатись, але часи міняються, повіяло свіжим вітерцем, навівся цікавий «кіношний» сюжет, і Микола вирішив ризикнути ще раз. Умовив його Білоножко.

Білоножко був єдиним, хто горою стояв і за його перший сценарій, він, студійний редактор, першим прочитав його «Трясовину», відразу зрадів, закричав: «десятка», «це те, що нам треба», розтрубив на всю кіностудію про свою знахідку, і «Трясовиною» справді зацікавилися, бо, як виявилось, у них був голод на сільську тематику, а згори вимагали, тут теж грав свою роль процент; село, товариші, гріх забувати, воно нас годує.

Згодом Миколу покликали на засідання художньої ради, і найперш його здивували люди, які там зібралися; він чомусь думав, що прийде Ілленко, Миколайчук, Мащенко, ну, хай не вони, а принаймні рядові сценаристи, актори, але таких не було і близько. Білоножко, впевнений в успіхові (ні, старий, звичайно, зауваження будуть, та ми доробимо разом — уже натякав на співавторство) і від тої впевненості трохи розхристаний і фамільярний, побонів Миколі на вухо: отой в окулярах, носатий — то Льюня Кожевник, головний редактор об'єднання, як скаже,

так і буде, ну не бійся, він свій хлопець; ота з копицею на голові — сувора дама, має свою думку, та врешті-решт каже те, що й Ляоня Кожевник; он той засушений — мультиплікатор; кирпата — дочка відомого кіноактора, за те й узяли на студію; чорнявенька — то взагалі непша, практикантка з театрального, вона навіть не має права голосу...

Виходило, що серед членів худради не було жодної людини, яка б конкретно займалась кіно, тільки Білоножко написав кілька сценаріїв, правда, усі в співавторстві, але ж як-не-як сценарист, художник, і Миколу навіть тішило те, що єдиний художник художньої ради обома руками за нього, і від того йому передалася Білоножкова впевненість, хвилювався, звичайно, проте чекав поздоровлень і доброзичливих побажань.

А потім почалося. Де він? Куди потрапив? Про що мова? Всі сходилися на думці, що тема потрібна, своєчасна, автор знає українську мову, вміє писати, АЛЕ:

— Невиразна канцепція, саціальна размитість, прерагати́ва... часава гіпатетичність... індивідум... фармалізм, — акала ота з копицею на голові перлами іншомовного походження.

— Я здесь фильма не вижу, вернее, я этот матерьял не так вижу, — дещо зрозуміліше сказав мультиплікатор.

— У «Трясовині» мова хороша, художня, але це не мова кіно. Кіно мислить не словами, а кадрами, кіно — це кадри, багато кадрів, і кожен із них художній образ, кіно — це колір, пластика, всі думають, що кіно легко робити, бери книжку й знімай, але ж книжка — не кіно, ах, кіно, кіно, — сказала дочка відомого актора.

— Фелліні, Хічкок, Бергман, Вісконті, Ренуар, — сипонула іменами практикантка з театрального, і Миколі здалося, що він її бачив на каві в «Хрещатику».

Білоножко верещав. Він кричав, що всі помиляються, «Трясовина» — це «десятка», тобто пряме влучення в ціль, це всім фора, «капець всьому», це вишка, — в екстазі відчаю вигукнув Білоножко замість «вершина», і всі засміялися, розуміючи, що він також виносить сценарію смертний вирок, бо що важили «десятка», «фора» проти «концепції» і рогатої «прерогативи» — все одно що йти в бій з бузиновою пухалкою та рогаткою проти важкої артилерії.

Але ще мав слово Льоня Кожевник, і слово його було останнім, вирішальним, через те він так скептично і знехотя вислуховував ревні дебати своїх колег. Кожевник не говорив, а топтався по сценарію кованими черевиками, плював і розтирав.

— Чому всі біжать на американське кіно? — поставив він риторичне запитання і зробив паузу, прочмихуючи нос-а-рушницю — зараз пальне з обох стволів разом. — Бо там герой завжди такий, що жінки пісяють від нього. Так, я завжди казав і казатиму, що головний герой у фільмі мусить бути таким, щоб йому хотілось віддатися, — сказав Льоня Кожевник і булькато всміхнувся з-за окулярів дочці відомого актора, потім практикантці з театрального, а на Копицю вже не дивився, знав, що вона завжди пристає на його думку. — А що ми маємо у «Трясовині»? Якийсь сухотний чоловічок хоче виростити сад на болоті. Та хто піде дивитися на цього чоловічка, який копошиться мурахою, проміняв на ідею-фікс жінок і все на світі, а потім сам же і гине у тій трясовині? Ніхто не піде. Прикро за автора. Прикро тому, що і в нашому сучасному селі можна знайти красивого, сильного героя, якому б хотілося...

Спершу Миколі здалося, що Кожевник жартує, що це в нього такий своєрідний хід перед тим, як говорити серйозно, та виявилось, що ні, це і було останнє слово Льоні

Кожевника. Лука Лукич у порівнянні з ним «геній дзюдо». Чому дзюдо? Колись показували такий фільм, щоправда, не американський, японський, однак усі бігли дивитися.

Розтоптаний, Микола ішов просторим подвір'ям кіностудії, немов трясовиною ішов (повз Довженків сад!), а збоку по тверденькому дріботів Білоножко, втішав, казав, що не все ще втрачено, сухотного можна одним абзацом зробити таким молодим та красивим, що всі пісятимуть, і легко підкинути йому вродливу коханку — це кілька абзаців, одне слово, все це робиться просто, він, Білоножко, третій і м'ятий, зробить усе це сам за тиждень, не хвилюйся, старий, ми їм утремо носа; а Микола нічого не розумів з тих втішань, він мов учадів і, слухаючи Білоножка, справді бачив великого, мов рушниця, носа, що був сам по собі, як у повісті Гоголя. Чому око, чому не ніс? На тобі, маєш і ніс.

— Молоко, — сказав Микола.

— Яке молоко? — не допетрав Білоножко.

— Ти стріляєш у молоко. Бувай.

І пішов, пішов трясовиною, на якій сивів весняним цвітом Довженків сад. Земля провалювалася під ногами, засмоктувала в себе з важким схлипом, ось він уже застряг по коліна, по пояс, по груди, по шию, та раптом відчув під собою твердий острівець. Зупинивсь на тій тверді і вражено дивився на Довженків сад.

Там, під яблунею, стояв сумноокий Іван Миколайчук, найкрасивіший чоловік у світі, стояв Іванко-наймит з ягням на руках, стояв молодий Шевченко, стояв філософ Фабіян, котрий, дивлячись в очі смерті, промовляв свої гнівні слова:

— Я прокляну вас... Я прокляну вас з того світу¹.

¹ Фільм Івана Миколайчука «Вавілон-XX».

2

Отже, все почалося з полювання на коропа.

Наступного дня йшов дощ, Микола на рибу не вибирався, взяв до себе малого, розповідав йому казки і Мурмищині пригоди, а тим часом готував примусію на САМОГО. Вирішив налаштувати спінінг на «закидуху», так само як і на ляща, тільки надійніше: гачки «дванадцятки» мав добрячі, саморобні, гартовані, з київського рибальського базару, що приліпився біля станції метрополітену «Дніпро» і торгував усякою всячиною — від японської жилки (з-під поли, «такіц», як кажуть вірмени), від ковзаючого поплавця Павловського (це ж треба, увійшов чоловік в історію завдяки конструкції поплавця) і до наймізернішого черв'ячка, якому, либонь, ніколи й не снилося, що його повезуть на базар, як путню худібку. Були там і цупкі капронові ниті, Микола не запасся ними, не думав, що ловитиме «поросят», але виручив Сергій — витяг йому повідки зі старої автобусної шини, міцні, прогумовані, під колір річкового дна, кращих і не придумаєш.

Удень зайшла Оля, кликала їх обідати.

Вдягнута була у Сергіїв плащ, гумові чобітки, од неї пахло дощем, нагідками (більшість квітів у дощ згортають пелюстки, а є такі, що розтуляють під ним свої ротики), усміхалася на Миколині клопоти, питала:

— І не надойсть ото вам?

Щось було у цій жінці, не міг зрозуміти що: просте обличчя, нічого особливого, а несила витримати її прямого карого погляду, здається, вона знає про тебе все, вгадує думки, співчуває і ставиться до тебе, як і до Петруся,

із серцем, але сам ти ніколи не прозирнеш у її душу. Знаєш, що вона добра, домашня, пече смачні коржі, готує борщі, вона проста, однак ти ніколи не розгадаєш таємниці її простоти, хоч вона і відкрита, розтулена, немов чашечка мальви, що п'є дощову вологу.

Взяла малого за руку й повела обідати, Микола не піддавсь на вмовляння, незручно, нічим не міг їм віддячити, спершу був натякнув, що заплатить, якщо вже Петрусь перебрався до них, Оля образилась, і коли Микола привіз їй із Києва (з гонорару) розкішну квітчасту хустку, українську хустку, яку зробили японці, — ох, ці японці, — Оля зраділа, дякувала, проте Сергій тут же дістав із «шафонера» шістдесят карбованців, убгав розгубленому Миколі в кишеню, ще й перепитав, чи брав по своїй ціні. Тільки й того, що Оля справді зраділа, хустка була їй до лиця, ти й сама в ній, як квітка, казала баба Марфа, яка нагодила-ся саме тоді, коли Оля крутилася перед дзеркальними дверцятами «шафонера», накидаючи обнову то на плечі, то знов на гладенькі коси. Здорова зноси, я, аби молодша, й сама не пошкодувала б таких грошей, казала Марфа, у мене якраз така пенсія, шістдесят рублів, чималенька, бо мені за Никодима доплачують, він офіцером був, а то. Никодима нема оно скіки, а не забува мене, гроші йдуть справно, офіцер. І поздоровлення йдуть з войкомату на всі празники, ось і на це Дев'яте мая прийшло. Пишуть пичатано, що поздравляємо вас, уважаїма Маргаріта Самойловна, з Дньом Победи і жилаємо успехов у воспитанії молодьожі, о. Не забувають, спасибі. Никодим офіцером був.

Тепер Микола, пригадавши ту розмову, підійшов до столу, взяв записник і помітив собі: «Баба Марфа. Маргаріта Самойловна. Никодим офіцер. Мурмишка. Спалена хата».

По столі біг павучок. Маленький, надутий і жвавий — чи на погоду ожив, чи, може, слід сподіватись гостей?

А може, і те і друге: розпогодиться й будуть гості. А може, ні те ні се: просто давно не брав записника, павучок нагрів біля нього собі місце, тепер злякався і втік.

Микола пообідав холодною вчорашньою юшкою: пив її нахильці прямо з казана, ніби кудись поспішав, хоч поспішати не було куди. На споді ще лишився ленок і підлящик, тонкий, кістлявий, зате тараня з нього будь-будь. Казав Мурмишка, що раніше ляща тут не було, а років десять тому розвівся — дикі качки занесли на лапках ікру. Тепер можна зачепити на манку або червінець (так називав мотиля) лящару, як тазик, тим більше що він покірний, тягнеш, мов мокрі штани.

Павучок ожив-таки на погоду, під вечір дощ перестав, і Микола, наваривши дрібної картоплі, посік її на принаду і поплив до острова підгодовувати коропа. Сергій кілька разів пропонував йому свою легеньку плоскодонку, що йшла, як стріла, та Микола не хотів його турбувати узайве, надував Стахову гумову «Юрюзань» і виходив на воду в ній, поволі, неквапом (весельця маленькі, як у Телесика), але куди йому поспішати? Хлюп- хлюп, хлюп-хлюп...

Синява розірвала хмари, півнеба уже було голубим, і на заході від обр'ю розсівалося срібне світло, наче там ось-ось могло зійти ще одне сонце, не золоте, а срібне.

Микола на око вплив туди, де скидався короп, для певності прив'язав до жилки тягарець, проміряв дно і знайшов різкий перепад глибини, намацав «бровку» — межу старого русла і тільки тоді віялом розкидав картоплю: призволяйся, дорогий князю. Прикинув, що русло проходить якраз посередині між островом і тим берегом, вибрав орієнтири — там вільху, а на березі стару сосну, що відійшла трохи од лісу, потім... побачила воду і зупинилася.

Вдосвіта він вплив точнісінько на те місце, надів на два гачки по дрібній картоплинці, перед тим обчистивши їх

(хіба ж князь їстиме в лушпайках?), зняв спінінгову катушку з гальма й обережно, щоб не заплутати повідки, опустив їх з грузилом на дно. Потім тихенько повеслував до острова, притримуючи коліньми коротке спінінгове вудлище, дивився, як розмотується катушка, і хвалив себе за кмітливість: якби закидав з берега, то, по-перше, не вцілив би точно під русло, на загодоване місце, а подруге, могла б злетіти картопля, і тоді жди-виглядай, чекай, собачко, поки здохне конячка.

До острова він підплив «коридором» між очерету, вийшов з човна зі спінінгом, застромив його комелем у землю, підтягнув жилку так, щоб трохи провисала, і поставив катушку на гальмо. Усе зробив так бездоганно, що в грудях одразу залоскотало передчуття великої здобичі, тепер слово було за САМИМ, сьогодні він мусить гуляти, усе провіщало гожий день: раділо острівне птаство, та найголоснішим цього ранку прокинувся деркач — усіх перекрикував, наче навмисне, наче хотів довести, що його ж таки зверху, і так деркотів у вільсі, буцім пиляв її, пиляв, сердега, гілляку, на якій і сидів, — не страшно, у нього є крила, не впаде, а полетить собі далі, сяде на іншу й пилятиме знов.

Микола змостив собі сідало з бережняку та сухого очерету, простелив куртку, приліг навпроти «коридора», щоб видно було річку, і можна б сказати, що почувався, як у раю, якби в раю також ворохобили тебе земні тривоги, доймали гріхи, з якими ти прослизнув туди випадково. Коли б насправді існував рай, то, пропускаючи до нього своїх обранців, Бог мусив би передовсім відбирати в них пам'ять. Втім, то вже був би не рай, а божевільня блаженних, може, тому і кажуть: блажен хто вірує.

Він часто напружував пам'ять, щоб згадати свого тата, але не міг, тато помер, коли Миколі було чотири ро-

ки, провалився в холодну осінню трясовину, виборсався з неї, але тяжко застудився, зліг, і його спалила гарячка. Часом Миколі здавалося, що в ньому от-от спалахне чіткий спогад, щось невловимо жило в ньому, ворушилося, однак що більше він силював уяву, то воно відходило все далі, глибше, втікало, як сон, коли раптом збагнеш, що це не ява, а сон; тато найчастіше приходив до нього з бабусиних розповідей, приходив худеньким хлопчиком, виснаженим, змарнілим хлопчиком, який прихилився до одвірка, тримає в руці липову гілочку, зриває з неї листочки і їсть. Потім він бачив тата вже парубком, від весни і до пізньої осені у нього до картуза була прикріплена квітка, це й мама згадувала не раз, мабуть, саме таким вона й покохала його — із вічною квіткою над чолом. Тато любив квіти, сади, книги і малювання. Він залишив багато чудових малюнків, а мама, обливаючись слізьми, однієї ночі спалила їх. Щоб не плакати над ними. Коли тато лежав хворий, мамі порадили викупати його у березовому відварі. Вона так і зробила, і йому наступного дня полегшало. Заходить вона у хату, а тато лежить на ліжку й усміхається. Котик сидить біля нього, він гладить того котика й усміхається. Божечку мій рідненький, — затрепетало мамине серце, і вона щодуху побігла у ліс. Набрала тої берези таку в'язку, що падала з ніг, а таки донесла. Заходить у хату... а тата уже нема.

І єдине він сам пам'ятає. Їде підвода з труною. Болото, багна по коліна. У коней вузлами хвосты зав'язані. Колеса до половини застрягають у тому багні. Мама сама іде за підводою. Насилу витягує ноги з болота і йде.

Люди ідуть попідтинню. З одного боку шляху і з другого. Багато людей, але всі вони йдуть, хапаючись за тини. А його малого хтось узяв на руки і боляче притискає

до себе. І одна-єдина думка у нього: чого ж це усі ідуть попід тином, а мама бреде болотом? За підводою. Чого? Тепер уже знає.

Втомився деркач, затих.

Вітру ще не було, але водою вже побігла хвиля.

Ніби й не хвиля бігла, а мчали річкою невидимі коні і залишали на воді виямки від копит.

Ранок розтанув. І тануло передчуття. Хитрий дуже, хотів отак з першого ж разу вхопити САМОГО, еге, сороку за хвіст. Та його тиждень треба годувати й принаджувати, і то ще не вгадано, чи сквапиться на твою бараболю, а чи внюхає щось підозріле й тільки всміхнеться своїм золотистим оком. А ти вже й сітку прихопив на нього, бо в садок же не влізе, то ось тобі, дороженький, сіточка, така, як ворок, троє відер картоплі влезить у неї, плигай, помістися. Помістився. Тільки спристрітив усе тою сіткою, наврочив, казано ж: ще де те теля, а він уже з довбнею бігає. Так забігався коло короп'ячої примусії, що навіть не взяв поплавчанку, це б хоч дріб'язку насмикав чи й лин, може, знов пішов би, а так ще й без юшки зостанеться. Тьху!

Ну от, тільки цього йому бракувало для повного щастя, таки ніде сховатися бідному рибалці: ген на тому березі, якраз навпроти, біля старої сосни, яку він вибрав за орієнтир, мов з-під землі виринула якась курортниця і вже роздягається. Точно, приїжджа, бо тутешня жінка ніколи не боблятиметься серед білого дня, у неї гори роботи, і хіба тільки пізнього вечора прийде попрайти, а тоді й сама сором'язливо зайде у воду, скупається, охолоне, зжене з себе денну втому.

Жінка (чи дівчина?) зняла халатик, кинула його під сосну і лишилася в купальничку тілесного кольору, від чого Миколі спершу здалося, що вона зовсім гола, того й так

далеко забігла, бо закортіло поплавати голяса, але ні, на ній таки був бежевий купальничок, і вона культурно зайшла у річку, зупинилася, набираючись духу перед тим, як шубовснуть у воду і попливти. Микола був певен, що вона попливе зараз прямисінько на загодоване місце, а там уже зупиниться й почне боблятися, бовтатъ ногами, плавають наввимашки, виухкуватъ від задоволення, а тоді ще, чого доброго, візьме та й почне пірнати.

Авжеж, не треба розуму, щоб про це здогадатися, куди ж їй пливти, як не до острова, і жінка попливла, що правда, майже без шуму, не викидаючи рук, не бовтаючи ногами, пливла вона, як гадюка, що тримає над водою тільки голівку. Якраз над повідками, якраз над двома картоплинками, над корчами, біля яких полюбляє стояти короп, вона зупинилася, перекинулася на спину і так горічерева стала відпочивати, ледь-ледь погойдуючись на хвилях, і лежала довго, немов загоряла на теплому пісочку, підставляючи обличчя сонцю.

Все, можна змотуватися.

І тоді сталося неймовірне. От цьому вже Микола б сам не повірив, якби хто розказував, куди там Мурманці!

Спершу з усіх сил вдарив деркач. Він так задеркотів, що аж на тому березі в сосні покотилась луна, а наступної миті Микола побачив, що провисла й ослаблена жилка натягнута, мов струна, і ще подумав, що це ж її зачепила купальниця, але жінка так само лежала на спині, лиш підвела голову на дивний звук, і тоді Миколі тенькнуло серце: не деркач, це ж тріщить його спінінгова котушка, тріскотить, мов кулет, бо її розмотує дужа рибина, короп, тільки він здатний вимотувати волосінь із загальмованої котушки.

Микола кинувся до спінінга, металевий кінчик якого вібрував і згинався від шарпанини, вихопив його із землі і вже в руках відчув тремтячу силу, що боролася десь

там під водою, смикала і звивалася, намагаючися сприснути з гачка, обірвати снасть, звільнитись будь-якою ціною. Жилка раптово провисла, і він подумав, що все, зійшов, але вона знов натяглася, знов затріщала катушка і спінінг затремтів у руках — то короп був поплив у бік острова, послаблюючи жилку, щоб спочити, набрати розгону і ще з більшою силою рвонутись на глибину.

Тепер усе залежало від Миколи. Снасть витримувала, поки що не підводила, тільки б самому не підкачати, не гарячкувати, не брати силком, дати коропові походити, поморитися, проте не дуже й попускать, бо як заведе у корчі, тоді точно обірве або захопить жилку пилкою-плавником, треба на ривки давати йому волю, а коли кидається у бік острова, негайно підмотувати волосінь до натяжки.

Микола зайшов по коліна у воду, не підкотивши штани (коли, як?), ботфорти зняв, лиш почало пригрівати сонце, у «коридор» зайшов босий, але зодягнутий, пусте, якщо треба, він забреде хоч і з головою, жаль тільки, що не сам, — краєм ока бачив жінку, що стояла уже на острові, стояла обіч нього, вважай, гола у своєму бежевому купальничку (не вірилося, що жінки задля засмаги так економлять на матерії), і злякано, — здалося чи справді злякано? — дивилася на його затяте борсання, наче не він підчепив рибину, а якесь підводне чудовисько залигало його, залигало і тягне у воду, на глибину, і якби жінка мала щось гостре, то, мабуть, кинулася б зараз перерубати напнуту жилу, якою чудовисько затягувало в річку цього нещасного чоловіка.

Ось він уже зайшов по пояс, дарма, зате рибина втомилася, іде за його волею до берега, ще злегенька посіпується, але йде, ближче, ближче, зараз він її — тьху-тьху! — підхопить... чим же він підхопить її, коли

підсака на березі, навіть забув про неї у лихоманці, ех, чорт, не подумав.

— Підсаку! — закричав Микола, простягаючи назад руку, і власний голос видався йому деренчливо-писклявим, неприємний був голос, та він закричав ще раз: — Підхватець! Швидше!

Жінка метнулась по березі, довго не могла знайти підхватець, нарешті знайшла, заляпотіла по воді до Миколи, і коли він узяв його тремтячою рукою, не озираючись, то метрів за три завирувала вода, потім у тому вирі зблиснуло темне золото.

Він поволі підняв спінінг угору, і з води показався круглий червоний рот, зовсім круглий, завбільшки з добру картоплину, губи були великі і неприродно червоні, як мідь на свіжому зрізі, гачок засікся за верхню, Микола дав коропові хапнути повітря, і він ослаб, важко перекинувся на бік, показуючи своє майже голе тіло — кілька великих лусок посередині, дзеркальний, і тоді Микола ступив уперед, простягнув підхватець і спритно, наче не вперше (тому що за ним стежили?), підхопив з голови риби, нагнувся, замочивши уже й сорочку, узяв підхватець обома руками за обідок і підняв над водою.

САМ!..

Мабуть, заважить з півпуда, довжиною на всю підсаку, навіть хвіст виглядає, темний широчезний хвіст, схожий на лапу якогось підводного чудовиська.

Тільки не стрибай на радощах аж до неба, вгамуй дроз, спокійно, не забувай, що на тебе дивляться. Спокійно.

Микола (спокійно?) вийшов на берег, з важкої одежі текла вода, він намагався не дивитись на жінку, відійшов про всяк випадок далі від берега і поклав коропа на траву, не знімаючи з гачка, не виймаючи з підхватця. Бежева жінка підійшла до нього, схилилася над рибиною, що

якийсь час лежала нерухомо, тільки зіпала червоним ротом, а потім загукала хвостом об землю, як праником, і бежева жінка сказала:

— Оце чу-у-удо! Королівський?

— Князь, — мовив Микола.

— Я ще такого не бачила... Князь.

І я ще такого не бачив, — мав би сказати Микола, але не сказав, повагом пішов до човна, узяв сітку, мотузка, потім вивільнив коропа з гачка (не відразу, губа була м'ясиста, але затверділа, міцна, інакше б його не витягнув), перекинув із підхватця в сітку, зверху зав'язав мотузком на три вузли і так само повагом пішов до води, кинув коропа у «вікно», прив'язав мотузка до міцної куги, наче робив це сто разів, ніби це був його сотий князь. САМ.

Короп бовтався у воді, здавалося, ось-ось вирве з корінням сніп куги і попливе, одчайка, з нею у своє князівство, в корчі, під старе русло, проте Микола (спокійно!) вернувся на острів, узяв спінінг і тільки тоді звів очі на жінку, що й досі стояла, вражена, у своєму кремовому купальничку, який зливався з її тілом, зливався з маленькими грудьми, і тільки дві цяточки, дві вишні темніли на вістрях її груденят.

Микола тепер лиш згадав, що сталося диво, коропа клюнув саме тоді, коли вона лежала якраз над ним, щось незбагненне, коропа, найобережніший і найобачніший з усіх риб, не боявся цієї жінки, стояв під нею, а тоді зненацька захопив картоплину, захланно ковтнув поживу, на яку цілий ранок не хотів і дивитися. Що це?

Він подивився жінці в обличчя, просте й карооке, не було в ньому ні кокетства, ні гри, тільки туга, кара печаль стояла в її очах, і Миколі навіть здалося, що він уже колись бачив ці очі, йому знайоме це тихе обличчя, знайомий цей смуток рівних гладеньких кіс, але де ж він міг

її бачити, де і коли? З якої далини припливла до нього ця жінка?

Холодні краплі тремтіли на її тілі, жінці було холодно, і ті дві краплини, що темніли на її грудях, теж, видно, були холодні.

Де він бачив її? З яких часів, відстаней припливла до острова ця кароока печаль?

— Ні пір'ячка вам, ні лусочки, — сказала вона грудним голосом — так вітер зітхає в сухих очеретах — і пішла до води, і ступила у річку, і попливла. Високо, щоб не замочити кіс, тримала голову на сумній лебединій шиї і пливла до старої сосни, де залишила халатик.

Вийшла на берег, узяла одяг і гола пішла у ліс, між сосон, які проти сонця також мали колір її тіла, і вона злилася з ними, розтанула, як туман.

Що це — привиділось?

Хіба ж ловиться короп, коли над ним плавають люди?

А може, і він приснився?

Микола зайшов у річку, заглянув у «вікно» і побачив темну округлу спину. Не привид. Мабуть, у них почався голод, що так жадібно і безстрашно кидаються на поживу. Чого ж він жде, треба негайно закинути знов, лови момент, може, більше такого не буде. Мерщій!

Він знов надів на гачки картоплю, завіз під русло, так само обережно закинув з човна й вернувся назад. Зняв з себе одяг, викрутив, розвісив на гілках сушитися, вирішив пройтися островом. Толочив траву, приминав м'яту, і вона дихала на нього чистим холодком. Так дихала та жінка.

Поставити б отут хату, посадити садок, скопати грядку, привести жінку і жити з нею на острові. Усе забути і жити. Вона пекла б духмяні коржі, підпалки, варила б борщі і дихала холодною м'ятою. Більше ніяких спокус, більше їм нічого не треба, лиш оця малесенька латочка

землі, яку не нанесеш на карту світу навіть кінчиком голки. Ще в них були б книги, хай навіть небагато, хоча б один-єдиний «Кобзар», а довгими зимовими вечорами вони б розповідали одне одному те, що прочитали раніше, і їм би вистачило. Були б як діти, яким можна сто разів розповідати одну й ту саму казку, й вона їм ніколи не набридає. І в них теж були б діти. Можливо, одного дня піднялася б велика повінь, залила цей острів, і тоді б вони винесли з хати «Кобзаря» і дітей, сіли б усі разом у ковчег і попливли. І навіть за тої лихої години він був би найщасливішою людиною в світі, бо ковчег умістив би все, що йому потрібно: жінку, дітей і священну книгу Тараса, яка увібрала у себе мудрість всього народу.

«Тойді, серце, як бралися,
Сі дерева садив я...
Щасливий я!» — «І я, друже,
З тобою щаслива!»¹

Перейшло за полудень. Високо в небі літали ластівки.

Мовчав деркач, і мовчав спінінг. На провислій жилці гойдалася синьокрила бабка, наче позичила собі в павука цупку ниточку, яку той виплів на ясний день, зробила гойдалку та й гойдається.

Гойдайся. Короп он жінки не злякався, а то тебе боятиметься. Дивись, бо впадеш із гойдалки і сама потрапиш в його пащеку, знатимеш тоді, як насміхатися. Дуже розумна.

Не злякався? А чому він мав боятись її? Лежить у воді красива жінка, нічого в руках, лежить обличчям до неба гола-голісінька, короп бувалий у бувальцях, знає, що вона йому зла не зробить, можна підпливати зовсім близько, май-

¹ Т. Шевченко, «Подражаніє Едуарду Сові».

же торкатись її чи бодай тієї води, що омиває її чисте тіло, можна вдихати м'ятний аромат, яким воно пахне, і розглядати, дивитись без страху й сорому, розглядати ноги, гладесенькі стегна, рівчачок на спині і темні родимочки...

Ось він підпливає до неї з одного боку, з другого, роздивляється своїм золотистим оком кожен вигин і складочку, задихається від пахоців тіла, сліпне від незбагненої вроди, шаліє, і кидається до дна, натрапляє на солодку картоплинку і ковтає її зопалу, зозла, не помічаючи ні свинцевого грузила, ні капронової ниті, що тягнеться до бараболі.

І що ж тут дивного і непоясного, що він, князь річок, клюнув саме тоді, коли над ним лежала жінка? Усе так просто і зрозуміло, й навпаки, важче було б його зрозуміти, якби він впіймався тепер, коли ніщо не відволікає його уваги, коли нюх його гострий, а око пильне.

Скажи спасибі тій жінці: якби не вона, вертався б додому ти впорожні. Годі сидіти, однак нічого не висидиш, то тільки чортові можна цілий день в очереті на дуду грати — одну зломить, другу виріже. А ти своє вже зіграв, рушай додому.

Поки зібрався, поки дохлюпав Телесиковими весельцями до села, вечоріло.

Микола прив'язав сітку з коропом до стовпчика Сергієвого містка, з якого вони колись ловили зі Стахом, склав човна і городом, через бур'яни пішов до хати. Він завжди лишав улов у воді, щоб риба зберігалась живою, а цього разу була ще й друга причина: покликати Сергія, Олю, Мурмишку, малечу, нехай подивуються разом з живого князя. Бачили ви такого?

Втім, Миколу чекало більше здивування, аніж будь-кого з тих, кого він хотів ошелешити своєю удачею.

Зайшов до Сергія, той сидів під горіхом біля літнього столика і чистив картоплю; почувши, що стукнула хвртка, підвів голову, всміхнувся своєю лінивою усмішкою:

— О, акурат на вечерю поспів. Заходь-заходь, бо вже, мабуть, оскому нагнав тою рибою, світишся од неї. Як фосфор, еге?

Всміхався трохи знічено, ніби соромився, що Микола застав його за жіночим заняттям, виправдовувався:

— Вечеря сьогодні у нас не проста, то я помагаю. Добре, що зайшов, бо думав гукати тебе.

— А що за подія?

— Хе, він ше й питає. Сам уловив і питає, комедіант. На живця взяв?

— Кого?

— Коропа! Кого-кого, розкогокався. Чи ти заспіртувать його надумав, що прийшов з пустими руками?

— А ти звідки знаєш? — втупився в нього Микола.

— Знаю, я все знаю. І трохи більше. — Всміхався під ніс і так спритно чистив картоплю, що тонесенька лушпаечка бігла з-під ножа, як серпантина.

— Ні, справді... Ти бачив, як я приставав до берега?

— Не-е-е.

— А хто ж тобі сказав?

З нього по слову треба було тягнути. Обчистив картоплину, обдивився її з усіх боків, дмухнув, сколупнув щось чорненьке ножем — і бульк у банячок з водою. Усміхається, ворухить бровами.

— Ти думаєш, шо тіки в Бронька є «бінокиль»? Еге, я теж маю. Добра штука. Сяду ото на містку та й дивлюся по всіх берегах, а шо ж. Я для того й містка робив, щоб сидіти та в бінокль видивлятись. Интер-р-р-ресно!

— Шуткуєш.

— Чого б це я шуткував? Як тіки ото якась дамочка роздягається, я зразу в бінокль. І сьогодні дивлюся — розшоруюється одна навпроти острова. Тоді поплавла на тебе. Ну, думаю, зараз клюне. І точно. Бачу, вже тягнеш.

— Ти правду кажеш? — розгубився Микола.

— А хіба не так було?

— Так, але...

— Чого ти почервонів одразу? Наче ж нічого такого... — І знов: бульк картоплиною в воду.

— Та я сам не свій і досі, — сказав Микола. — Ніяк не можу второпати, що воно за чудасія трапилась.

— Ти сідай, охолонь. Мабуть, і досі жижки трусяться? Сідай.

— Та хотів же показати... Він там, коло містка прив'язаний. Півпуда затягне, не менше.

— Еге, — сказав Сергій, — вісім кілограмів і триста п'ятдесят один грам.

— Нічого, сам побачиш. Королівський!

«Королівський», — озвався у ньому тихий грудний голос, наче вітер зітхнув у сухих очеретах.

— Містка мені не зірве? — спитав Сергій. — Бо ще будемо доганяти, як Мурмишка вудку. З біноклем.

— Та ну тебе.

— Ну добре-добре, вірю. Сідай, ще вспінемо наварити холодцю з твого коропа. Сідай та розкажуй, яка чудасія.

— Ключуєв якраз там, де вона купалася, — сказав Микола, сідаючи на коротку дубову колоду, поставлену на попа. — Таке й уві сні не присниться, скажи комусь — не повірять.

— Шо? — не втямив Сергій.

— Ну, щоб отак узяв короп. Химера якась.

— Яка там химера! Таке було не тіки з тобою. — Сергій ніби взяв отой банячок з водою і вилив Миколі на голову.

— Як це?

— Дуже просто. Спитай хоч би й того Мурмишку, він тобі скаже.

— Що скаже? Всі рибалки знають, що короп найхитріша й найобережніша риба, хіба ж не про це казав і Мурмишка?

— Правильно, — погодився Сергій. — Тому він і підходить туди, де купаються. Знає, що ніякий дурний Микита там його не ловитиме.

— Ти хочеш сказати, що я той Микита?

— Боже збав. Ти ж не знав, що туди хтось прийде купатися. А на пляжах короп гуляє того, що там завжди є чим поживитися. Чи якийсь харч хтось викине у воду, чи шо, ну, тут всяке говорять, кожен своє.

— Наприклад?

— Кажуть, приміром, що його притягує каламуть. Ти купаєшся, ходиш по дну, зриваєш ногами пісок, мул, а звідти піднімаються всякі там личинки, рачки, червячки. От він і вибирує їх у тій каламуті, щоб писком не рити. Це найбільш схоже на правду.

— А ще що?

— А ше я чув, що короп начебто любить запах мила, шампуні, того, мовляв, часто крутиться й там, де перуть. Кажуть ше, буцім він людський шум любить, там, де до нього звик, ну, то вже таке.

— Але ж там, біля острова, не пляж! — не приймав цих пояснень Микола, хоч і була у них певна логіка. — І там не перуть білизну, не розливають шампунь і не здіймають рейваха, що так лоскоче слух коропам! І по дну там ніхто не ходив, не зривав ніяких жучків, червячків, розумієш?

— Не знаю, — сказав Сергій. — Я тобі тіки одне хотів пояснити. Риба не завжди боїться людини. А секретів не знаю. За шо купував, за те й продаю. Ти ловиш, тобі й знати.

Я знаю, подумав Микола. Але ця таємниця моя, і я не скажу її нікому.

— А де малеча? — спитав він.

— Десь пасеться, Оля пішла займати додому. А ми куховаримо. — І далі чистив картоплю своїми великими кордубатими руками, але так зграбно, наче робив це щодня. Бульк! Мов жабка у воду стрибнула.

Микола ураз напружився, здалося, що від нього на землю упала тінь. Відчув на собі чийсь очі. Він озирнувся й побачив ту жінку. Була вже не в купальничку, а в легкому халатику, такого ж тілесного кольору, він упізнав би її тепер де завгодно — серед осені, серед зими, — вийшла з літньої кухні, хотіла щось поспитати та побачила Миколу, і десь в очеретах зашелестіло тихе зітхання:

— О-ох...

Те «ох» прикотилось до нього, дихнуло холодною м'ятою, і Микола, щоб приховати хвилювання, сказав ображено-весело:

— Бінокль, бінокль... Я не знав, що ти, Сергію, такий свистун.

Але усмішка, що мляво ворушилася на Сергійовому лиці, розгладилась, і він сказав якось насторожено, без тої упевненості, що завжди чулася в його загайному голосі:

— Це Настася... Олина молодша сестра. Вчора ввечері приїхала. Настасю, ти впізнаєш цього дядька? — спитав, як питають дитину.

— Ми знайомі, — дивилася на Миколу. — А де ж ваш князь?

— Зараз принесу, я ж не знав...

— То швидше давайте, бо в нас уже все готове. Картопля вкипить за хвилину, а рибу ще треба чистити, — сказала вона, підійшла, нагнулась і взяла банячок з картоплею, війнувши на Миколу вечірньою прохолодою. Бежевий

халатик напнувся на тонкій спині, і видно було округлі хребці, між лопатками проглядала жіноча защібочка.

— Удвох сходимо, — підвівся Сергій. — Я тобі не потрібний, Настасю?

— Ні, вертайтесь скоріше.

Вона пішла на літню кухню, а Микола з Сергієм городами рушили до містка. Он чого йому відразу здалося, щодесь її бачив: Настася була схожа на Олю, найбільше очима, тільки очі її доросліші, хоча вона й молодша за сестру.

— Якась вона не така, — мовив Сергій, ніби вгадуючи його думки. — Мовчить, нічого не хоче розказувати. Шось як пороблено з нею.

— Ти про що? — не зрозумів Микола.

— А, ти ж нічого не знаєш...

І знов набрав у рот води. Ніби з льоху дістає ті слова і викочує по одному. Та краще не підганяти, бо зіб'ється і м'ятиметься ще довше.

— Настася ж звідти, — сказав.

— Звідки?

— З Прип'яті.

— Як з Прип'яті? — холодно глянув на нього Микола.

— Як... А так, як ти з Києва. Після медичного туди направили. А це, каже, з курорту приїхала. У Ялті, каже, була. Тіки мені не віриться. Може, в санаторії? Може, в якійсь лікарні була? Не хоче лякати нас. Бадьориться, а воно не виходить. Я ж бачу. Курочку з собою привезла.

— Яку ще курочку?

— Ну таку, сіреньку. Курчатко, вважай. Чудернацьке. Звикло до рук, то тепер не хоче з курми ходити. До людей горнеться. Настася каже, що вигляділа його на балконі.

Настася... Настася... Настася... Палало місто, хижі відсвіти падали на чорну нічну ріку, а вони пливли у ковчезі, пливли без весел, наосліп, так, за течією, туди, куди

несла їх вода, і нічого не мали, окрім сірої курочки та сліпої надії. Настася...

Вони вийшли до річки, на містку сполохано кахкнула дика зеленоголова качка й полетіла в бік острова — видно, збирала тут розсіпану Миколою макуху, яку він завжди брав на принаду.

— Ну, виймай, показуй, — сказав Сергій. — Подивимось, чи ти справжній рибалка, чи просто хвалько.

Микола вийшов на місток, став навколішки, нагнувся, узяв мотузок, прив'язаний до стовпчика мертвим вузлом, і... легко витяг його з води. Щось обірвалося всередині, обірвалося, як той шнур, кінець якого тримав у руці. Він кліпав очима, нічого не міг зрозуміти, міг би подумати, що ніякого коропа й не було, то таки все приснилось, привиділося, на правду воно не схоже, але ж у руці теліпався обірваний шнур, відкіль же він взявся?

— Мабуть, мотузок був перетертий, от і обірвався, — розгублено мовив Микола. — Як же це я не побачив?

— Він же у тебе в сітці був? — спитав Сергій.

— У сітці. Зав'язаний на три вузли.

— Тоді шукай у воді, він далеко не втік.

Микола роздягнувся, забрів у річку і відчайдушно став промацувати руками й ногами дно біля стовпчиків, під містком, далі, далі, можна собі уявити, яким пришелепкуватим було його лице, коли він майже носом рив піщано-глинисте дно, здійсмав таку каламуть, що якби вірити Сергієві, то сюди б зараз кинулася згряя сазанів збирати жучків-черв'ячків, але ні, не було й одненього, не було навіть того, якого Микола так надійно тут прив'язав.

— Ти не бачив, качка його не понесла у дзьобі? — вкусив Сергій, однак Микола не міг уже навіть сердитись, він очамрив од досади.

— Але ж Настася бачила, що я зловив! — закричав він, немов хлопчак, якого хтось підманив і тепер насміхається.

Сергій присів на містку, підняв шнур, який так і висів прив'язаний до стовпчика, пильно оглянув обірваний кінець і сказав:

— Не трать, куме, сили, вилазь.

— А що?

— Ножем перерізано.

— Як?

— Так, чик — і нема. Якийсь гад поцупив.

— Не може бути, тут же нікого не було, ніхто не бачив, як я його прив'язував, — не міг повірити Микола. — А потім короп у сітці ліг на дно. Я завжди кидаю тут садок із рибою, ніхто не чіпає.

— Дріботи не чіпає. А це короп, — сказав Сергій. — Четвертак у районі, п'ять пляшок самогону. Якщо півпуда, то й більше. От і відрізали.

— Чорті-й-що. — Микола стояв, опустивши руки, в жабурині, в рясці, що поналипала йому аж на лоба, і не знав, що й думати. Якесь затяте невезіння, якась планида, що обкрадає його навіть у дрібному, відбирає найменшу втіху. «Ввесь світ, здавалось, зговорився, ввесь мир на його напустився, щоб розорить його вкінець»¹.

— Знайшов де сховати, — буркнув Сергій.

— Хто ж це забув восьму заповідь?

— Яку заповідь?

— Не кради.

— Ти шо — богомільний? Я б сам такого коропчука свиснув.

Сергій пройшовся берегом, приглядаючись, чи немає на піску слідів, щось помітив і нагинці почалапав у городи.

¹ «Енеїда» І. П. Котляревського.

— Ого! — гукнув звідти. — Не біг, а сажнями міряв. Ступаки від чобіт за два метри один від одного. Оце чухрав!

— Хто?

— Злодій, хто ж. Зараз побачимо, куди він побіг. Та-а-ак...

Сергій нагнувся ще нижче, розгортав якесь бадилля, принохувався майже по-собачому, і Микола подумав, що з нього вийшов би Шерлок Холмс: недарма ще маленьким розслідував справу з підпалом Марфиної хати, хоч, правда, злочинця тоді пощадив. Пішов і пішов городами, щез за ожередом, та поки Микола скупався, змив із себе налипле жабуриння, зодягся, Сергій вернувся похнюплено-злий.

— Думав, застану гада з полічним, а він дременує мопедом в район. Там у нього постійні клієнти, тепер уже все, пиши пропало. Зажене.

— Хто?

— Горобець. Сліди привели до нього, а там на дверях отакений замок. Та я зразу догадався, що це він.

— Йому що — своєї мало?

— Сука, — вилаявся Сергій. — Мало, бач. Ну нічо, він удавиться ним. Пішли!

Вечеряли під тим-таки листатим горіхом, якого боялися комарі — не летіли навіть на лампочку, що звисала з гілки, як мічурінська груша.

— Найкраща риба — це м'ясо, — казав Сергій і підкладав Миколі в тарілку ласі шматочки. — Не вішай носа.

Куди подівся короп, не міг зрозуміти тільки Петрусь і розгублено поглядав то на батька, то на тьотю Настасю, яка сама ж удень розповідала, що тато впіймав величезну золоту рибину, а тепер ще й посміхається, підманила, виходить, ці дорослі завжди підманюють.

— Короп відірвався і втік, — сказала вона. — Поплив до своїх короп'ят. Це ж добре, Петрусю?

— Хай би я спершу його погладив. Як кицю.

— Ти ж би його все 'дно відпустив?

— Трошки погрався б, тоді, — з жалем сказав малий.

— Він без води не живе. Хай пливе собі. Це добре, що він утік.

Микола слухав її голос і бачив, як пливе під водою короп, вертає туди, до острова, до старого русла, у корчі, між якими нишпорять малі жовтоокі коропа'ята, плавають врозбрід і ніяк не можуть зібратися в зграю, бо десь не стало САМОГО, котрий захищав їх від шук, спекотними днями водив на глибокі студені ями, а в прохолодні ночі — на теплі мілини, на дні яких копошилися такі смачні черв'ячки, слимачки, личинки. Та ось нарешті він повертається, вони САМОГО чують за версту, на радіощах їм аж сверблять маленькі вусики, і десь над водою лине солодка мелодія — то легіт-вітерець дмухає в очеретяну дудочку.

— Кури вже давно на сідалі, — сказав Сергій дітлашкам, і Оля повела їх вкладати спати, але тут, наче почувши його, із темноти виринула маленька зозуляста курочка, яка була сама по собі, підійшла до Настасі, злетіла і сіла їй на коліна. Настася гладила сіреньке пір'ячко, курочка щулилась, не від страху, від задоволення, мружила сонні очиці і засинала. Микола здогадався, що це та, про яку говорив Сергій, ця курочка також звідти, і наврояд чи виростили її на балконі, мабуть, Настася десь підбрала покинуте курча, воно звикло до неї, довірилося рукам, які винесли його звідти. Ці руки були тонкі і красиві, зараз вони жили немовби окремо від Настасі, бо вся вона застигла, дивилася кудись у порожнечу, і тільки руки перебирали тендітними пальцями, пестили, голубили зозулясту курочку.

— Розкажи нам, Настасю, — попросив Сергій.

Вона мовчала і так само дивилася в порожнечу.

— Чуєш?

— Що? — повела плечима, наче від холоду.

— Розкажи нам щось, — повторив Сергій.

— Що?

— Шо знаєш.

— Я нічого не знаю, — сказала вона, і тепер і її руки завмерли, нерухомо білили на крилах сірої курочки.

Сергій опустил голову, мовчав. На стіл лягла його гачконоса тінь. Сіпав ніздрями, ворушив губами, ніби хотів щось сказати, але мовчав. Потім, не підводячи очей, кинув:

— Давайте вип'ємо. За наше здор...

— Може, вже годі? — сказала Настася. — Навіщо?

— Не знаю, — приплющивши очі, похитав він головою. — Я теж нічого не знаю. — І, ні з ким не цокаючись, одним духом осушив свою чарку.

Настася підвелася й понесла сонну курочку на сідало. Сергій важко подивився їй вслід. Нараз мамулуватість спала з нього, немов попона: схопився з місця, заскочив у хату і швидко вийшов з рушницею, стареньким одноствольним дробовиком.

— На, — простягнув її Миколі, — і йди до річки. Швиденько, а я за тобою.

— Ти що надумав?

— Підстрелимо качку... на містку. Швидко йди, щоб Оля не бачила. Бо крику наробить. Давай, давай, а я за тобою. Підождеш на березі.

— Яке ж полювання?..

— Бігай, не мнися, — сказав Сергій і підштовхнув його за горіх, де раптово починалася темрява; після яскравого світла не видно було, куди йти. — Підождеш там, коло кручі... щоб не сполохати.

Микола, не розуміючи його забаганки, підкорився, попрошкував до осокорів, що височіли на крутому березі, майже над самісінькою кручею. Вдень навіть видно було міцне покручене коріння, що оголилося на піщаному зсуві.

Очі звикли до темноти, він уже бачив білясті стовбури, а там, далі, тьмяні полиски, що перебігали хвилями річки. Зупинився, прихилив до осокора рушницю, що неприємно холодила долоню, закурив. Яке полювання? Вони ще не вивели каченят... Треба зупинити Сергія, зараз він злий на весь світ і, щоб зігнати цю злість, може накоїти дурниць. Сидів, сидів і от вихопився, як шершень з дупла, а ти й собі — якась сила у ньому, рішучість, якої бракує тобі, тому й тюпаєш вслід, як сліпе теля.

Он, здається, іде. Не сам?.. Гомонить любенько до когось:

— Ходімо, ходім, вип'ємо по чарчині.

Вони підійшли зовсім близько, Микола впізнав розкарякувату постать Горобця і ще не встиг здивуватись, як Сергій ухопив рушницю і навів Горобцеві у груди.

— Я вас, дядьку, розстрілюватиме буду, — сказав він.

— Сірожа, Сірожа, — поточився Горобець, — ти не шуткуй, вона раз у год сама стріляє.

— Я не шуткую, — сунув на нього Сергій, притискаючи до обриву. — Ви ж не шуткували, коли поцупили...

— То не я! — прохрипів Горобець. — Йй-бо, то не я його вкрав.

— Знає свиня, що моркву порила, а ще божиться. Бог не допоможе вам, дядьку, ви забули його восьму заповідь: не крадь. Чули про таку? — згадав Сергій.

— Сірожа, Сірожа, схаменись, — затулявся долонями Горобець. — Я ж не знав, що то твій, я оддам гроші, я...

— Не мій! — ще дужче спаленів Сергій. — Ти його вкрав у людей, яких горе пригнало сюди, і замість того, щоб самому їм допомогти, щоб зловити і дати їм, ти протяг загребущу руку... Колись я тебе пожалів, а тепер ні, тепер пристрелю, паскуду! Амінь!

Сергій клацнув курком, і Горобець, уже на краю обриву, раптом упав навколішки, заломив руки й заголосив:

— Пощади, синку-у-у, рідненький, більше не буду, хай рука мені всохне, щоб мені ні втішищця, ні владуващця, щоб на мені хрест дубовий, бодай земля підо мною провалилася, бодай я додому не дійшов, прости мені, синку-у-у-у... Ось ди, землю їстиму, ось ди, ось ди, — грібся у березі і чи справді їв землю, чи бив поклони.

— Годі, Сергію, годі з нього, — підійшов Микола, відвів рушницю, і, поки вмовляв Сергія припинити комедію, Горобець пурхнув і полетів, тільки смуга за ним, а Сергій ураз обм'як, знов став незграбним, глевким, важко осів на землю й промовив тихо:

— Вона ж не заряджена... Чого ти?

— Я знаю. Все одно...

— Йому ще не так треба. Стерво собаче.

Сергій обхопив долонями скроні, сидів, думав, мовчав. Потім сказав:

— Втомився я. Ходімо спать.

Вночі Миколі приснився сон.

Веде він на високу кручу якихось людей, веде під конвоем, з дробовичком у руках. Темно, нікого не може впізнати, та ось, уже над крутим берегом, ті повертаються до нього лицем, і Микола їх впізнає: Лука Лукич, другий Лука Лукич, третій Лука Лукич, четвертий... А це хто такий? Десь ніби бачив його, зневажлива посмішка

просвічує заморські окуляри, він глузливо дивиться на Миколину допотопну одностволочку. А, це ж Кожевник, відомий йому продюсер, з київської кінофабрики. Бач, не боїться, ще й посміхається. Лука Лукич, той перепудивсь добряче, викинув уперед короткопалі руки, круглими долоньками до Миколи, забелькотів:

— Товаришу Погорілий, товаришу Погорілий, що ви надумали? Коли весь наш народ... Вдаєтеся до самосуду, коли весь наш народ...

— У вас є народ? — гостро спитав Микола. — Де він, ваш народ?

— Мій... але...

— Ні, не ваш. Ви його обкрадаєте, ви забули восьму заповідь. Ви навіть кодексу не пам'ятаєте. Замість хліба насущного, замість правдивого слова ви кидаєте народо-ві нудно-солодкі карамельки!

— Наше видавництво щороку випускає двісті...

— Ви трутень. Ті, що сторчкака стоять на буряках, не читають ваших книжок. Вони й без вашої нудоти засинають як убиті. А ми тішимо і виправдовуємо себе, що пишемо і видаємо для них. Не треба для них, спершу треба сказати слово ЗА НИХ! І на сторожі коло них поставлю слово. Ось так. А ви злодій!

— Я ніколи нічого не вкрав, — з гідністю сказав Лука Лукич.

— Ви обкрадали душі, я не знаю тяжчого злочину. У СЛОВА ви вкрали стільки паперу, що, будь це на якомусь заводі, вас би давно розстріляли за розтрату в особливо великих розмірах. Але папір — то пусте у порівнянні з моральними втратами. А хочете — я нагадаю, на чому ви особисто гріли руки?..

— Микольцю! — почувся з гурту, що тиснувсь над кручею, улесливо-солодкий голосок, і наперед вийшла Піко-

ва Дама — він її вперше помітив. — Микольцю, не будь дріб'язковим, кінчай з ним швидше.

Микола звів рушницю і раптом відчув у руках таку квалість, що не міг натиснути на спусковий гачок. Невже це присутність Пікової Дами так знесилила його? Присутність жінки.

— Не убий! — згадав заповідь і Лука Лукич.

— Убий! — сказала Пікова Дама. Спокійно так сказала, дістаючи з коробки «Пікова дама» коричневу цукерку і кладучи її між білі зубки. Аж млосно робилося від нудотного запаху шоколаду, і в тілі — ані крапельки сили.

— Ти не мужчина! Слинько! — кинула йому в обличчя Пікова Дама і, погойдуючи грудьми, вихляючи стегнами, підійшла до продюсера кінофабрики Лоні Кожевника, обняла його, обвила хмелем. — Ось мужчина, якому хочеться віддатися...

За скельцями окулярів булькаті очі розпливалися двома ситими плямами. Кожевник обхопив тонкий стан душою п'ятірнею, аж захрускали кісточки, — так Джеймс Бонд, агент 007, обхоплює чергову жертву кохання; Пікова Дама томливо зойкнула від жаги, високо здійнялись її груди, розтулились полунично-соковиті вуста, і Микола лиш тепер упізнав... Софію.

— Убий! — повторила вона.

І тоді Джеймс Бонд — Кожевник, агент 007, відтрутив Софію, звичним жестом вихопив кольт і, стискаючи рукоять обома руками, зігнувшись ледь-ледь у колінах, вистрілив Миколі прямо у серце.

Йому заболіло, такий гострий біль пронизав Миколині груди, що він прокинувся, розплющив очі, і привиддя пощезли, але в грудях, у самісінькім серці, так і лишилася свинцева куля.

3

Сон був з четверга на п'ятницю, а в суботу приїхала Софія. Приїхала вона зі Стахом (вирвався старенький на природу), то й добре, менше доведеться бути удвох, менше непотрібних розмов, з яких мало пуття, а більше гіркого шумовиння.

Втім, делікатний Стах відразу став шукати втечі, цього разу мався гостем у своєму «маєтку», а почувши, що Микола впіймав навпроти острова коропа, негайно наварив півпуда картоплі (сподівався і на рибку такої ж ваги), попросив уже налаштований спінінг, прихопив вудки, доброго «сидора» і, надувши «Юрюзань» та ще раз перепитавши що, де і як, надовго зник. Видно, зарікся не вертатися без сазана.

Микола нічого не питав у Софії, відмовчувався й сам — без гніву, без дорікань, без нагадувань, байдужість, і все, вдавана чи холодна, але байдужість.

Зате Петрусь щебетав за них обох, скучив, зрадив, не відпускав Софіїну руку, поспішав її скрізь обводити, усе показати — річку, бабиних Марфиних кіз, сунички у лісі, які ось-ось почервоніють, ручну зозулясту курочку, яка живе у Ванька і Наталі, та й він, Петрусь, там живе, ходімо, мамо, подивися, я тебе з усіма познайомлю.

Познайомилися, Оля запрошувала їх обідати, однак Софія чемно подякувала, сказала, що вони хочуть побути сім'єю, утрюх, давно ж не бачилися, скучили, вона сама щось приготує, Оля те зрозуміла: ну, певно ж, певно, — убгала Софії гаряченьких пампушечок і просила заходити, не гордувати.

— Може, ти нас поведеш десь позагоряти? — спитала по обіді Софія. — Сьогодні таке лагідне сонце.

— Тільки не в отому купальнику.

— Я так і знала, що ти це скажеш. Не бійся, я взяла інший.

Софія лежала на гарячому піску горілиць, заплющивши очі і всією собою приймаючи сонце, а він сидів і дивився, як Петрусь носить відерцем воду, поливає пісок і робить з нього мисочки та пиріжечки. Ох, ці діти, електронною машинкою, яку привезла Софія, хвилин десять погрався й закинув, а в землі копирсатиметься цілий день — і не набридне. В чомусь вони такі мудріші за нас.

Серце уже не боліло, але він чув у ньому шматочок холодного свинцю, чув кулю, яка там засіла і сама ж затуляла рану, щоб не линула кров; зроби різкий рух, і вона зворухнеться, у серці озветься щем.

— Чому ти тоді поїхав? — спитала Софія. — Не дочекався мене.

— Я поспішав.

— Ти подзвонив, і я відразу помчала додому. А тебе вже немає.

— Мав зустріч з Говіком.

— Він, до речі, знову дзвонив. Уже з Поліського. Питав твою адресу.

— Як там він?

— Влаштувався. Тебе цікавлять усі, окрім мене, — сказала вона.

— Зате я тобі вдячний за виняткову увагу, — не стримався Микола, хоч поклав собі обійтися без найменших докорів.

— Я ж не знала, що ти прийдеш. Засиділася в Ірки, і вони з чоловіком не пустили мене додому, пізно було. Можеш у них спитати.

— Добре, зараз поїду і спитаю.

— Які ж ви, чоловіки, егоїсти... Ти можеш зірватися серед ночі й поїхати до Стаха чи куди тобі хочеться, можеш тижнями десь блукати і пояснювати це своєю чумацькою вдачею, а я затримаюсь десь на годину — і вже грішниця. Хіба так можна?

— Ні, ти вільна робити що хочеш, — сказав він.

— Тобі все одно?

— Так. Тепер мені байдуже.

— Тобі просто подобається мене мучити.

— Облиш.

— Я не хочу, щоб тобі було байдуже, — сказала вона.

— Що вдієш...

— Не брати до голови дурниць.

Справді, подумав він, це ж так просто і зрозуміло: самотня жінка допізна затримується у своєї подружки, їй не хочеться поспішати до порожньої, безголосої хати, потім шляхетні господарі умовляють її переночувати у них.

— По телефону я тобі сказала, що ночувала удома, навіть, думаю, усе прилюдно пояснювати, потім колись скажу. Зрештою, це не мало ніякого значення.

— Так, ти не знала, що я дзвонив з дому.

— Не знала. І не хотіла тебе хвилювати. Це тобі могло не сподобатись. Так по-дурному вийшло. Я просто дурепа.

Також усе природно й логічно, особливо якщо мати на увазі жіночу логіку і те, що серед Софійних подружок Ірок, здається, зо три, якщо не більше. Проте він навіть не поцікавився, у котрої з них вона ночувала, це вже не мало ніякого значення, хай і насправді нічого не сталося, воно відбулося у ньому і не примарніше за яву, як отой корч-водяник чи ця холодна свинцева куля, що застрягла у серці. Примари теж не беруться з нічого. Як і сни.

— Ти не суди про мене по собі, — сказала Софія, не розплющуючи очей проти сонця. — Це ти, мабуть, знайшов тут когось... Не написав жодної сторінки.

— Такий час. Не треба поспішати. Не ті вже дерева, не та і трава.

— А любов?

— І любов...

— Я бачила її, — раптом сказала Софія, розплющила очі і подивилася на Миколу.

— Кого?

— Знаєш, про кого кажу. Вона — нічого, тобі такі подобаються. Зверху черниця, а...

— Не чіпай її, — сказав він.

— Ого, я так і знала. Пора вас забирати додому. Досить, відпочили.

— Ми не відпочивати сюди приїхали.

— Ще невідомо, де краще — тут чи в Києві. Місто принаймні щодня вимивають.

— Це водою не змиєш.

— Ти ж не знаєш... я брала інтерв'ю у академіка Гродзінського. Він намалював мені карту плям.

— Яких плям?

— Показав, де впали найбільші хмари радіаційного пилу, — сказала Софія. — Усе залежало не стільки од відстаней, як од вітрів.

— І що?

— Це схоже на парадокс, але Біла Церква чистіша за деякі місця в Карпатах. Так що тут не вгадаєш, можна втекти з-під дощу та під ринву. Ти знаєш, де бере початок ця річка?

— Біля Ставища.

— Ну от. Там також чорна пляма. Тараща, Ставище... Ще невідомо, яку ти рибу ловиш.

— Невідомо, невідомо, невідомо, — роздратовано сказав Микола. — В тому-то й річ, що нікому нічого невідомо. Це не дощ, і не видно, де накрапає, а де ллє як з відра.

— Не злися, я хочу, щоб ми були вкупі.

— Ми зостанемось тут.

— Доки? — спитала вона.

— До снігу.

— Так довго?

— Сама знаєш, що треба чекати снігу.

— Знаю. Але я не знала, що це так вплине на нас. Ти став чужим.

— Не треба, Соню, — сказав він примирливо.

— Нічого ж не було! Не було, розумієш? — звелася вона на лікті і глянула йому в очі.

Він одвів погляд. Дивився у небо. Там лігала ластівка — тонкокрила таємниця його дитинства. Їй літалося.

«Було, не було. Яка різниця? — подумав він. — Усе це піна. Осуга». І ще він подумав:

Ластівко — грудочко трауру,
 Ластівко — провесне світу,
 Ластівко — вісточко з травня,
 Ластівко — із повітки.
 Ластівко, не вмирай.
 Ластівко теплої стріхи,
 Ластівко, вилітай
 До хмар і до річки.
 Ластівко, подивись,
 А чи скоро гроза,
 І як височішає вись,
 І тепліє роса.
 Ластівко, ти як Сольвейг
 Із музичним тілом,

Ти чорний мій соловію,
Защєбечи мені біло...¹

Ластівко, ти не забула, яке я слово найперше написав? Мене просили написати, що я вмію, і я не міг писати те, що всі писали, і я на дошці написав: Ластівка... І вчителька всміхнулася мені, бо знала вона, що ти не тільки ластівка, бо знала вчителька тоді, що ти — земля, що ти — Дніпро, що ти — Вітчизна... І ще казала вчителька, щоб ми тебе оберігали.

Петрусь малював на піску. Сонце, яблуко, грушу.

— А ластівку можеш? — спитав Микола.

— Ні.

— Чому?

— Ластівку треба тоненьким олівчиком.

— Він гарно малює, — сказала Софія. — В кого воно вдалося?

— У мого батька, — мовив Микола. — Мій тато малював.

«А якби я сьогодні помер, чи пам'ятав би мене Петрусь? І що саме пам'ятав би?»

Прибігла маленька Наталочка. Була в одних трусиках, а на ногах чомусь гумові чобітки.

— Де ти взяла такі калюжнички? — здивувався малий.

— Мама купила, — похвалилась вона. Дорослий перепитав би: які калюжнички?

— Які калюжнички? — розплющила очі Софія.

— Чобітки. Такі, щоб ходити по калюжах, — пояснив Петрусь.

¹ Автор послуговується поезією Михайла Саченка, якого не видавали двадцять років. З дозволу поета допущено окремі зміни у віршах та ремінісценції в прозовому тексті.

— А в мене жолудь, — розтулила Наталя долоньку. Торішній, коричневий жолудь.

— Ого, як він загорів!

— Хочеш?

— Давай зробимо з нього чоловічка, — зрадів Петрусь.

— А з кори зробимо кораблика, — сказала Наталя.

— І посадимо в річку, і хай пливе.

— О, диви, божа корівка.

— Де?

— Сіла на руку.

— Еге. Сонечко. Чого воно сіло?

— Бо рука тепла.

— О, полетіло!

— Побігли за ним!

Побігли. Він полопотів босоніж, а вона у калюжничках.

— Це наша невісточка? — спитала Софія.

— Так.. Славна? — Він усміхнувся. Вперше так усміхнувся.

Було, не було. Навіщо мені це шумовиння? Чому більшість наших думок такі пусті?

І я тоді побачив,
 Що ти летиш од мене, ластівко,
 Що ти летиш од мене,
 Лишаючи для мене осінь.
 І ти зникала десь за хмарами,
 Та я тебе ще відчував,
 Тримаючись за бабине літо,
 За ниточку дитинства,
 Яке летіло в теплі краї.

— Тут у містечку є базар? — спитала Софія.

— Є. У кожному райцентрі є базар.

— Давай завтра поїдемо?

— Добре. Я люблю ходити базаром.

— У районі часом натрапиш на таке, чого в Києві не знайдеш.

— Авжеж.

І я тоді побачив,
 Що це не є любов,
 І я тоді побачив,
 Що не такий-то я дорослий,
 І я тоді відчув —
 Щоб сіять хліб, щоб дерево садить,
 Мені щодня потрібно
 Слухати тебе,
 Моя маленька ластівко...

Я не торкав твого тонкого тіла, але, не маючи тебе, я завжди мав тебе... Я вчив себе красі розчарування і журби...

— О, — сказала Софія, — я ж тобі забула прочитати одну цікаву річ.

Вона стала навколішки і дістала з торбинки кілька аркушів машинопису.

— Гороскоп. Японський!

І тут японці, подумав він. Коли людям немає про що розмовляти, вони починають читати гороскопи. Тим більше що там переважно самі лестоці, жодна характеристика не починається словами «кретин», «нездара», «невіглас», «зłodій», «виродок», а навпаки: «талановитий», «схильний до мистецтва», «здібний до наук», «надійний товариш», «мужній», «чуйний» і т. д. — за тим принципом, що пишуться й офіційні службові характеристики чи провісницькі папірці, які витягають дресировані папуги або морські свинки із затертих ящиків на тих-таки базарах. Авжеж, компліменти теж продаються.

— Знаєш, хто ти? — спитала Софія.

— Близнюк.

— Та ні, за японським гороскопом ти кролик.

— Дуже приємно. А ти удав?

— Майже вгадав. Я — змія. Але слухай: кролики — талановиті індивідуалісти, у житті їм завжди щастить...

— Це правда. Особливо коли їм ціляють поміж вуха. Тоді довго не доводиться мучитись.

— Ні, ти слухай: кролики доброзичливі, стримані, мають бездоганний смак.

— До капусти і моркви.

— Вони викликають захоплення і довіру, їхні матеріальні справи ідуть успішно. Так що тобі не доведеться повертати аванс, ти напишеш чудовий сценарій.

— Чудові сценарії нікому не потрібні, — сказав він.

— Далі: ці люди майже ніколи не втрачають самовладання, вони сумлінні, урівноважені, хоча й схильні до меланхолії. Усе правда, ні?

— Якщо викреслити меланхолію, то з такою характеристикою пустять навіть у туристичну подорож за кордон.

— Тепер слухай про змію. Тобі не цікаво?

— Читай, чого там.

— Ці люди складні, вони з народження наділені мудрістю. Фінансові справи у них (також) ідуть прекрасно.

— З таким чоловіком...

— Звичайно. Вони рішучі і цілеспрямовані, глибоко переживають свої невдачі. Зверху спокійні, хоч пристрасні натури, мають привабливу зовнішність, дещо вітряні, і це часто призводить до сімейних ускладнень... Хіба не так? — Софія задоволено дивилась на нього, ніби прочитала безвідмовне виправдання на своєму суді.

— Все правильно, — сказав він.

— От бач, — заховала гороскоп у торбинку і знову лягла, заплющила очі, прислухалась до пестощів сонця.

Під сонцем блищала річка, під сонцем у небі раділа ластівка, а десь далеко, не тут, народжувалася тиха сумна мелодія: то легіт-вітерець дув у суху очеретину.

До них зайшла баба Марфа, занесла горнятко молока і присіла на стільчику, з одвертою цікавістю приглядалася до Софії.

— Кажу Миколі, щоб узяв у мене козеня та й глядів, а він не хоче. Лінується, — лукавенько водила туди-сюди очима. — А ви шоб знали, шо немає на світі чистішої худібки за козу. Їсть тіки травичку та листячко. А як почує яку нечистоту, то обійде десятою дорогою, а пастись не буде, а то. Вони в мене такі. Надгризи скибочку кавуна, то воно вже після тебе не їстиме, носом крутить, їй-бо. Ти, дочко, надовго?

— Взавтра їду, робота ж, — сказала Софія.

— Жалько. Я думала, мо' ти візьмеш. Бо Микола лінується. Мій Никодим кіз любив... Пропав безвісти. Офіцером був. А поздоровлення й досі ідуть. І пенція. Ні в кого в селі немає такої великої пенції, як у мене. Пропав, а помагає.

Не було в її голосі ні жалю, ні смутку, виплакала їх давно, і здавалось, зосталася тільки радість, що вона мала такого чоловіка, мала його і тепер, це тільки бідний Никодим уже нічого не мав, а в Марфи його не міг відібрати ніхто — ні війна, ні літа, ні старість.

— Мені добре, — сказала вона. — Я скоро вмру. А шо робити отим, чиїх тепер повбивали? На сі проводи обробляла гробки, то, бачу, вже дві могилки з червоними зірочками. У Першу світову з нашого села тіки одного вбили. А це двох. Молодесеньких. — Зітхнула, помовчала, киваючи собі головою, потім спитала:

— А Сташко де?

— На рибі.

— Нема як і побалакати з ним за тою рибою. То його нема, то я забуду... Хотіла сказати, шо... — Баба Марфа затнулася, вагалась, чи провадити далі, чи ні. — Ну, ти, Мико, йому свій, то передай. Десь тут, у цій хаті, може бути захований скарб.

— Який скарб?

— Гроші. Покійна Оляна потрошку призбирувала та відкладала. Хату переписала, а гроші хотіла так передати Сташкові. Тіки не встигла. Тепер я собі думаю, шо десь вони тут заховані. Скажи йому.

— Добре, скажу.

— Я ше на похороні йому натякнула була, а він рукою махнув, мовляв, не до того. Потім, видно, забув. А забувати не можна. Яка б не була там копійка, чого вона має пропадати? Оляна все життя призбирувала, то її труд. Оляни нема, а труда її жалко. Так шо передай, нехай до мене зайде.

— Не забуду, — сказав Микола.

Живі пам'ятають про мертвих. І мертві, виходить, пам'ятають про живих. То Никодим, тепер Оляна.

— Піду я, — поволеньки звелася Марфа на ноги. — Ох, лучче б і не сідала, так важко вставати. Піду, не мішати-му вам. То не береш, Мико'?

— Що?

— Козеня.

— Подумаю.

— Ну, думай, думай, — усміхнулась лукавенько, взяла в кутку паличку, пішла.

— Тепер і Стах піде на творчі хліба, — сказала Софія.

— Чого?

— Ну, скарб же знайде.

Але Стах, нагодившись уже затемна, знов тільки рукою махнув: які там гроші, звідки? Висипав із садка де-

сяток підлящиків і подався рибалити на ніч — не взяв удень, то візьме вночі, а без коропа не вернеться.

В неділю увечері Софія зі Стахом поїхали.

Добре тут раювати, добре базарувати, ніжитись на сонці і дихати лісом, але їх чекають нагальні справи, робота, чекає Київ, до якого так любо вертатися навіть із раю.

Стах був не в гуморі, півтори доби просидів на острові і тільки нагодував комарів, коропа не клюнув, хоч стояло на погоді, закон підлості, кривився Стах, це ж треба, насамкінець, уже змотуючись, зачепив гачка за корч під руслом, обірвав усе разом з грузилом, а, пристаючи до берега, до містка, ткнувся у єдиний гвіздок, що стримів зі стовпчика, і проколов «Юрюзань». Ти вибач, Микольцю, завдав тобі клопоту, ну нічого, Сергій завулканізує човен в автопарку, там же вони клеють автобусні камери, а снасть налаштуєш, тобі ж не сьогодні їхати.

Микола його заспокоював, співчував, та десь на споді душі тихенько ворушилася втіха, що коропа не взяв, — то було не підленьке задоволення ревнивого рибалки, а певність того, що удачу принесла Настася, що тоді він діткнувся таїни, яка гріла його й дотепер.

Одного разу він спитав у неї:

— Коли ти підеш купатися до острова?

— А навіщо тобі?

— Хочу спіймати князя.

— Ніколи, — сказала вона.

— Чому?

— Не треба. Не треба їх ловити.

— Я хочу переконатися, чи то справді...

— Що?

— Чи справді він плив за тобою?

— Так. Я чула його. І добре, що він утік.

— Але ж...

— Ні, він поплив, — сказала Настася.

— Ти ще довго тут будеш?

— Не знаю. Хочеш запросити мене у гості? — раптом спитала вона.

— Як ти вгадала?

— Всі чоловіки починають із цього: зайдімо на чашечку кави.

— Мені прикро, що я такий, як усі, — сказав Микола. — Але... зайдімо на чашечку кави.

— Не такий... Тому я приймаю запрошення.

Вони зайшли до нього, Микола увімкнув кип'ятильник, а Настася тим часом оглядала голу кімнату.

Він відчув, як запах пучечок сухої м'яти, який висів у нього на покуті.

— Так цікаво, — сказала вона.

— Що?

— Зовсім не так, як було за тітки Оляни.

— Хата завжди схожа на того, хто в ній живе.

— Мені тут подобається, — мовила Настася і подивилася на стіл, де білів стосик паперу. — Ти письменник?

— Ні. — Він зашарівся. Завжди ніяковів, коли його питали за професію, — не знав, що відповісти. А й справді, хто ж він такий — філолог, журналіст, редактор, перекладач?.. Дивне становище, особливо тепер, коли не ходить на службу.

— А хто? — спитала Настася.

— Рибалка, — всміхнувся він. — І трошечки журналіст.

— Я не люблю їх.

— Рибалок?

— Ні, журналістів. Лізуть, розпитують... Ніби про це можна написати.

Він не спитав: про що? Сказав:

— Зараз про все можна писати.

— Я не те маю на увазі. Є речі, про які взагалі неможливо писати. Бо цього не витримає здорова психіка. Наприклад, про голод тридцять третього... Про матерів, які... У кого підніметься рука про це написати? Так само і там. Якби ти знав, як мені хочеться все забути. Ти мені допоможеш? — раптом спитала вона і з благальним острахом подивилася йому в очі.

Як він міг їй допомогти?

— Ні, ти не думай нічого такого, — сказала вона. — Ти ж не такий... Я знаю. Бо ти нічого не питаєш у мене. Ти розказуватимеш мені, про що пишеш, добре?

— Я ще нічого не пишу.

— Чому ж. — Вона підійшла до столу і взяла чистий аркуш паперу. — Тут ось написано. Білим олівцем.

— Що?

— Про ластівку.

Він здригнувся.

Настася майже всміхнулася.

— Чого ти? Я ж бачила, як ти годину стояв біля повітки і чекав, поки вона прилетить. Хіба ти не ластівку виглядав?

— Її...

— Тепер ти не шкодуєш, що я напросилась до тебе на каву? До речі, вода вже кипить.

— Я зараз.

— Тільки мені не наливай.

— Чому?

— Тому що я кави не п'ю, — сказала Настася. — Просто мені хотілося зробити тобі приємне. Ти такий самотній.

— Звідки...

— І хата твоя самотня. Без господаря двір плаче, без хазяйки хата. А в тебе усе плаче. Хочеш, я вибілю тобі хату?

— Я б не хотів завдавати тобі...

— Мені буде приємно.

- Чудна ти, Настасю.
- Хіба це чудно, коли люди роблять приємне одне одному?
- Ти не боїшся, що скажуть?..
- Тепер мені вже нічого не страшно. Ні, одного боюся...
- Чого?
- Що приїде він.
- Хто?
- Мій чоловік, — сказала Настася.
- Ти заміжня? — Дивно, він жодного разу навіть не подумав, що в неї міг бути чоловік. Хоча дивнішим було б, якби така жінка його не мала.
- Була, — повагавшись, відказала вона.
- Розлучились?
- Ні, він утік.
- Як це — утік?
- Просто. Коли це трапилось, був у відрядженні. І не повернувся. Потім кликав мене до себе. І зараз кличе. Якщо дізнається, що я тут, то приїде. А я не можу...
- Ви багато прожили разом?
- Ні, зовсім мало. В тому-то й річ. Більше мене про це не питай, — попросила Настася.
- Вибач.
- Він розситив у чашечці каву, надпив і запалив сигарету. Мовчав.
- Про що ти думаєш? — спитала вона.
- Про тебе.
- Якби Настася могла зазирнути у його думки, то побачила б: стоїть на острові біла хатина, жінка у білій сорочці білить її, поруч пасеться біленьке козеня, білогруда ластівка ліпить гніздо у піддашші і щечече біло, і острів од того став білим-білим.
- Ти хочеш на острів? — спитала вона.

4

Зранку він блукав у старому сосновому бору, який пах підігрітою живицею і суницями, а в очах стояв ліс його дитинства, густий мішаний ліс, де жодне дерево не було схожим на інше, де і в найбільшу спеку стояв вогкий грибний дух і з-під ніг виступала земляна юшечка. Мабуть, наша уява — це і є та душа, яка вільна полетіти куди завгодно, і тепер вона витала там, над його Поліссям, і хвилювала дужче за бачене зараз, хоча й сосновий бір цього ранку подарував йому пучечок суниць і відерце студениці із джерела, що народжувалося у прохолодному виярку й струмочком текло до річки, щоб там щезнути.

Кілька ягід він укинув у відро з водою, аби набиралася суничних пахоців, потім став на коліна і нагнувся до джерела-кринички напитись, побачив своє обличчя і, торкаючись губами своїх холодних губ, згадав геніальний і ніким не розгаданий кадр із «Тіней забутих предків». Усі кінооператори світу сушили голови над таємницею незбагненого кадру, в якому Ілленко показав водночас Іванове обличчя і його відображення, дивувалися, що то за суперкамера в українського оператора, і не знали, що тоді ще молодий Юрко Ілленко творив чудеса найпростішою радянською ручною камерою; зодягаючи краги, біг із нею полониною за Іваном, так біг, що могло розірватися серце. Потім так вийшло, що фільм у нас не зазнав доброї слави, люди мліли від Бельмондо, Делона, Челентано, а тим часом «Червоні коні» (під такою назвою фільм обійшов світ) летіли в безсмертя, Депардье захоплювався чутливістю

слов'янської душі, Франсуаза Саган після перегляду фільму прочитала Коцюбинського і сказала, що якби такого генія мала Франція, то йому стояв би пам'ятник у Парижі, а Бельмондо, знімаючись у Італії і дізнавшись, що недалеко працює знімальна радянська група і в ній Іван Миколайчук, закричав: «Покажіть! Покажіть мені цю людину!» Їх познайомили і спитали: «Якого просите перекладача?» — мовляв, чи російсько-французького, чи італо-українського, але нетерплячий Бельмондо кинув: «До біса! Якщо два такі великі актори не порозуміються без перекладача, то гріш їм ціна!»

І вони цілу ніч просиділи в барі, дивлячись один одному в очі, дивлячись один одному в душу, без слів, без компліментів і дискусій, без похвал і осуджень. Жоден журналіст не передасть тої розмови (сенсаційного спілкування двох зірок!), не перекаже її і Іван Миколайчук зі своєю вродженою селянською скромністю, і тільки Бельмондо обмовиться скупю для преси: «Ця душа може витримати велике горе, тому що радість вона віддає іншим».

Немає пророка на своїй землі. Ми сьорбаєм каву і говоримо про Фелліні, Габена, Бергмана, а тим часом Армстронг, космонавт, котрий першим ступив на Місяць, на зустрічі з радянськими митцями у Нью-Йорку підходить до Івана Миколайчука і благоговійно тисне руку: Oh, «The red horses»!¹

Миколу познайомили з Іваном у Будинку кіно. Так, випадково. Дивилися якийсь нудний фільм, потім зайшли до кав'ярні, де за столом сиділо кілька напівзнайомих людей. Говорили про всякі дурниці, сипали анекдотами, сміялися, і тут підійшов він. Якщо справдилася мрія Чехова

¹ О, «Червоні коні!» (англ.)

про людину, у якої усе прекрасне — обличчя, думки, одяг, — то вона справдилась у Іванові. Тільки здоров'я підводило. Того дня він був із ціпком. Але й ціпок був прекрасний — бартка, інкрустований гуцульський топірець.

— Іване, до нас!

— Іване Васильовичу!

— Іване! — вихопився, як голий з маку, і Білоножко.

Наче свиней із ним пас.

Він підійшов, сів на стілець, який хтось запобігливо йому підсунув, і красиво склав свої смагляві руки на верхечку топірця, тримаючи пальцями широкополий темний капелюх. Так сидючи опираються на ціпок мудреці.

Сидів, слухав. Саме зайшло про футбол. Усі бідкалися, що вчора кияни програли московському «Спартаку». Куди це годиться? Ні стида, ні сорому, зазналися.

— Це ж добре, — раптом сказав Іван.

— Що?

— Що «Спартак» виграв.

— Я-а-а-ак? Ти болільник «Спартака»? — сторопіли усі гуртом.

— Не може бути!

— Чому ж? — сказав він.

— Ти — за «Спарта-а-а-а-ак»?

— Не за «Спартак». Я завжди вболіваю за слабшого.

Негарно радіти, коли сильний б'є кволого.

— А-а-а, — засміялося товариство.

— «Десятка»! — крикнув Білоножко.

Але в Іванових очах не було ні смішинки.

— Хочете веселий анекдот? — спитав Білоножко.

— Ні, не хочу. Навіщо?

— Щоб підняти вам настрій.

— Навіщо? — повторив Іван. — Ти розвієш цю мою журбу, а потім замість неї прийде інша. І, може, ще тяжча.

Він був колючий тоді. І на Миколу кинув колючий погляд:

— А ви хто, чоловіче?

— Це Микола Погорілий. Він написав блискучий сценарій, — знову устромив свого носа Білоножко.

— Про що ви написали сценарій? — спитав Іван.

— Про тата.

Він потеплів очима.

— Це добре. Хай вам щастить, Миколо.

Підвівся, опираючись на топірець, і сказав усім разом:

— Хай щастить. А за «Спартак» не дивіться на мене косо. Колись мене звинуватили в націоналізмі за те, що я носив вуса.

І пішов, тримаючи в одній руці топірець, а в другій капелюх.

Прийде інша і, може, ще тяжча.

Потім Іван лежав у лікарні. На Смирнова-Ласточкіна. В окремії палаті. Геніїв шанують, коли вони мертві і коли хворі.

Микола поніс йому золотий корінь — карпатський женьшень. Соромився турбувати, нав'язуватися, думав, що Іван його не впізнає і знову спита: «А ви хто, чоловіче?» — однак мусив однести цей корінь, який привіз йому товариш з Карпат. Мусив: і тому, що корінь був золотим, і тому, що з Карпат.

— А, це ти, Миколо, — сказав Іван, ніби знав, що він прийде. — Заходь.

Був змарнілий, як там, у «Тінях», коли, побитий лихою годиною, припадав до джерела. Його чепурна борідка загострилася, очі запали. Був схожий на Бога. Чи Бог на нього?

Сидів на ліжку, поклавши смагляві тонкі долоні на топірець.

— Я приніс вам золотий корінь, — сказав Микола.

— Де ти взяв його? — спитав він спаленим голосом.

— Це з Карпат.

— Ти ж не карпатець. Я звідти, і то ніколи не бачив золотого кореня.

— Вип'єте з нього настій — і вам полегшає.

— І піду танцювати, — сказав він. — Аркана.

Потім спитав несподівано:

— Прийняли твій сценарій? Про тата?

— Ні.

Іван опустил голову.

— Я так і знав... Вони не люблять нашої любові. Вони бояться навіть тіней наших предків... Твій тато ще живий?

— Ні, я його зовсім не пам'ятаю.

— Я щасливіший. Мій тато також помер давно, але я пам'ятаю всі його казки і притчі. Хочу поставити за ними фільм. «Небилиці про Івана». Послухаєш одну притчу, яку любив мій тато?

— Ще б...

— Був у пана кучер Іван. Одного разу він віз свого пана, і перекинулась бричка якраз у калюжу. Виліз пан із калюжі, як мара, розгнівався і став думати, як би його покарати Івана. Думав, думав і придумав таке. Наказав своїм слугам одвезти Івана у ліс і прив'язати голим до дерева, щоб його їли комарі. Слуги так і зробили. І от минав якийсь час, і панові закортіло подивитися, як мучиться Іван. Привезли його у ліс, і пан підійшов до прив'язаного до дерева чоловіка, якого не впізнати було. Все тіло обсіли комарі, голодна мушва, Іван був чорний од них, тільки червоніли роз'їдені очі. «Це ти, Іване?» — спитав пан. «Я-а-а», — простогнав Іван, і така мука була в його голосі, що аж панові стало його шкода. Він зломив із дерева гіллячку і підійшов до Івана, щоб відігнати комарів.

«Не треба, пане, — попросив Іван. — Ці вже напилися моєї крові і не такі кусючі. А коли ви їх відженете, то прилетять інші, голодні, зліші, і мені буде ще тяжче».

Прийде інша і, може, ще тяжча.

— А ще мені хочеться знятись у ролі Шевченка, — сказав він.

— Ви ж знялися у «Сні»...

— Хто я тоді був? Зелений студентик.

— Але ж як зіграно, Іване Васильовичу!

— Не те. Я, може, тільки тепер трошки доріс до цієї ролі. І сам би спробував написати сценарій. Я не раз їздив на Тарасову Звенигородщину. Пам'ятаєш Стефаникове зізнання в автобіографії? «Не знаю чому, тільки зазначаю, що українці з Великої України по душі мені ближче, як галичани». А ще я натрапив у Ленінграді на такі архіви, що мороз по шкірі. Знаєш, як Дубельт допитував Шевченка після того, коли цареві прочитали «Сон»?

Іван підвівся, поклав топірець на ліжку, став серед палати і зіграв цю сцену в особах.

Дубельт: Господин Шевченко, если вы лично попросите извинения у государя за те оскорбления, которые вы нанесли ему и государыне, то я сделаю так, что вас сошлют в такую милую вашему сердцу Малороссию.

Шевченко: Господин Дубельт, для того, чтобы мою милую Украину никто никогда не называл Малороссией, в том числе и вы, господин Дубельт, ей нужен мученик, страдалец. И я постараюсь им стать.

Дубельт (вражений, обіймає Шевченка за плечі): Если бы вы были моим сыном, я был бы глубоко несчастен, но я бы гордился вами. А в данном случае я могу сделать для вас только одно: вы пойдете в ссылку не по этапу, а на перекладных.

На прощання Іван сказав:

— Покажи мені свій сценарій. Може, я чимось допоможу. Я, правда, і сам безправний, але... поговоримо. Після того вони не бачилися.

Коли Микола повернувся з лісу, у дверях стримів пухенький конверт. Лист? Може, нарешті від мами?

Ні, від Говіка.

«Добра тобі, брате! — писав Говік виразними, майже друкованими літерами, які винайшов для вірменів півтора тисячоліття тому Месроп Маштоц. — Бачиш, і там я тебе знайшов, і знайду де завгодно, куди б ти не заховався, бо не має права забути брат брата. Як ти там?

Щодо мене, то ти не повіриш, з якими труднощами і невіглаством довелось зустрітись, і найприкріше те, що зовсім не з тими труднощами, яких я шукав і на які йшов свідомо. Чорнобиль своїм жорстоким рентгеном висвітив усі наші болячки, невігластво і свинство. Виявилось, що я тут нікому не потрібний. Мене прийняв якийсь товариш Куценко. Це вже в Поліському. Подивився виписку з моєї трудової книжки, відпускний лист, вислухав з усмішкою, що я приїхав добровільно, працюватиму без оплати скрізь, куди пошлють, потім чемно похитав головою і сказав, що ні, цього не може бути, взяти мене на роботу вони не можуть. Тоді, кажу, дайте мені такий папір, що ви мені відмовляєте, і я поїду з ним у Київ, прямо в ЦК. Там тобі скажуть те саме, відповів Куценко. Так що, дорогенький, спасибі тобі велике, їдь додому, і приємної тобі відпустки. Мені, звичайно, стало образливо, але я ж не хлопчисько, до бюрократів уже звик, то повернувся й пішов до начальника відділу кадрів товариша Медведєва. Цей чоловік був страшенно зайнятий, з усіх боків його смикали за поли, безперестанку тріщав телефон, Медведєв і сам кудись рвався, поспішав, але знайшов для мене хвилинку,

вислухав і прийняв на роботу бетолярем 5-го розряду. Заяву ще мав підписати начальник будівельників товариш Гора, і я поїхав до нього уже в Чорнобиль, але він, дізнавшись, що я маю спеціальність електрика, затався: підеш електриком, і все. І направив мене до товариша Муравйова. Я кажу, що хочу працювати бетолярем на аварійному блоці, там з мене більше користі, а він каже, ти ж сам просився туди, куди пошлють, і посилає мене до товариша Акулова. Але я звернувся у міськком партії до товариша Мариневича, той зустрів мене приязно і спитав, чи я хоч маю де спати, чи не голодний. Дрібниці, сказав я, мені спершу аби влаштуватись на роботу. Тоді Мариневич подзвонив Муравйову, Муравйов передзвонив Акулову, і через п'ять хвилин Акулов уже тиснув мені руку і казав: молодець, таки добився свого, яка ж прекрасна у нас молодь. Я сказав, теж усміхаючись, що я вже не молодий, що мені тридцять п'ять років, а якби було вісімнадцять, то не перескочив би через ці бар'єри. Нічого, все буде гаразд, не перебільшуйте, сказав товариш Акулов і сам повів мене по кабінетах, там виділили талони для харчування, те, се, потім Акулов познайомив мене з начальником дільниці товаришем Стаколомом...»

«Мабуть, не Стаколом, а Стоколос, — подумав Микола. — Говік міг переплутувати прізвища, сприймаючи їх на слух, тепер так, як чув, і пише вірменською. Втім, це не має ніякого значення, головне, що він добився свого».

«Отже, Акулов передав мене, так би мовити, з рук у руки товаришу Стаколозу, — писав Говік, — і ти, мабуть, подумав, що на цьому мої митарства скінчилися. Коли б не так. Ось товариш Хачатрян, сказав Акулов, доброволець, беріть його під своє керівництво, хай працює, у нього сто спеціальностей. Я спитав: а бетолярем? Добре, добре, махнув він рукою, працюю, а там буде видно. І пішов.

Товариш Стаколоз видався мені добросовісним, енергійним молодим керівником, він усе робив швидко, мерщій мене повів знову по кабінетах, на ходу вирішував якісь свої справи, завів до дозиметристів, виділили мені накоплювача, потім разом із взводом солдатів пішов я перевдягатися, і тут виявилось, що на мій маленький зріст нічого не підходить, але якось там підібрав, підкачав, засукав, не біда.

І тут товариш Стаколоз показав своє справжнє обличчя, почав усіх підганяти, грубіянити, хоча серед солдатів були чоловіки, які годилися йому в батьки, вони й сказали про це Стаколозу, а він: кінчай базар, по машинах!

Ми сіли в автобус і поїхали, солдати не падали духом, жартували, сміялися, як і годиться солдатам, а я, повісивши голову, думав, які ж роботи мене чекають? Нічого, думав, якщо не поставлять бетонярем, то зведуть з бригадиром електриків чи енергетиків, і почнемо працювати, тут скрізь треба рук. Але фантазія мене знов підвела.

Ми вийшли з автобуса, відразу зайшли у якесь просторе приміщення, у ніс вдарив різкий запах ацетону, і я подумав, що це запах роботи, вона тут кипить. Товариш Стаколоз усім дав команду відпочивати, а сам пішов на якусь нараду, і ми, прилаштувавшись хто де міг, стали відпочивати, якщо це взагалі можливо при підвищеному фоні і такому ацетоновому смороді.

Нарешті через кілька годин з'явився товариш Стаколоз і дав команду «на обід», усі заворушилися, і я почув, як хтось кинув жартівливе прислів'я: «До обіду солдат воює з голодом, а після обіду зі сном». Нам стало весело, повсідалися в автобус, вернулися назад, пообідали, а потім знову сюди. Половину солдатів викликали по списку і повели на роботу, а решта відпочивали.

А мені що робити? — підійшов я до товариша Стаколоза, той пустив очі під лоб, наче от-от упаде, і сказав,

що я йому набрид, як гірка редька. Але зглянувся. Добре, пішли, сказав він і повів мене до якихось дверей, відчинив їх ключем, і я з величезним здивуванням побачив, що це зовсім порожній сарайчик. Думав, там якась електрична апаратура, прилади, однак, крім голого столика, там не було нічого, навіть стільця. Товариш Стаколоз, здається, і сам здивувався, сказав, що тут були якісь інструменти, але їх хтось забрав.

Ми вийшли надвір, він знов замкнув двері і тут урочисто вручив мені ключ, мовляв, давай керуй, диви, яке тобі виявлено довір'я, шануйся, а сам знову щез. Потім таки повернувся і сказав, що є робота, треба перенести насос із першого поверху на другий, і я з десятима солдатами кинувся до діла, а решта продовжували воювати зі сном.

Насос звичайний, маленький, з коліщатками і двома ручками, його вдесьтьох не візьмеш, але ми, не поспішаючи, з перекурами, поступаючи один одному, доправили його на вказане місце. Там був виконроб, прізвища не знаю, не питав, і він зі значущим виразом на обличчі пояснив нам, що завтра чи навіть сьогодні на другій зміні цим насосом качатимуть розчин. Це звучало так переконливо, що ми, здушуючи в собі сміх, повірили і побігли вниз розказувати хлопцям про свої успіхи.

Потім закінчився робочий день і нас повели помитися, після холодного душу я підійшов до товариша Стаколоза і сказав, що я так більше не можу, дайте ж мені хоч яку-небудь роботу, хай уже й не бетонярем, не електриком, ким завгодно, аби не тинятись без діла. Хіба ж я для цього сюди приїхав?

Він покрутив носом, знизав плечима, мовляв, чого тобі ще не вистачає, все одно ж від заробітків відмовився, теж мені Павка Корчагін. Тут якраз підійшов отой виконроб і порадив Стаколозу дати мені в руки щіточку, фар-

бу, щоб я шурував нею якісь там стіни, так-так, нехай пошурує, сказав він задоволено, а потім побачимо, який з нього робітничок, чого він вартий; може, це тільки на словах такий розумний. Будь ласка, можна і так, погодився я, а сам собі думаю: влип ти, хлопче, за що ж вони тебе незлюбили?

Потім ми повернулися в Чорнобиль. Я зайшов до товариша Акулова і все розказав, ще раз нагадав, хто я такий і чого сюди приїхав. Товариш Акулов сказав, що завтра вранці він сам туди приїде і розбереться, щоб я його там чекав, усе буде гаразд. Я щиро йому подякував і з легкою душею пішов до автобуса, який мав одвезти нас на Поліське, але... мій автобус уже поїхав. Довелося шукати іншого транспорту, а там і ночівлі.

Поки дістався до Поліського, була вже одинадцята година вечора, на вечерю також спізнився, але це не головне, треба знайти де переночувати. І тут, радість ти моя, назустріч іде мій начальник і друг Стаколож. Я теж рушив йому назустріч, вклонився, наче давно не бачилися, і попросив, щоб він прилаштував мене десь на ніч, бо ніде спати. «А чому тобі ніде спати?» — здивувався товариш Стаколож. «Я гадав, що це ваша турбота, — сказав я. — Чи ви і тут збираєтесь дурня клеїти?» — «Знаєш що? — скипів він. — Та таких добровольців я бачив... у білих тапочках. Та таких...» — і він постукав правою долонею у лівий кулак.

Звичайно, треба було набити пику. Але я м'який, стримався. Повернувся й пішов од нього геть: обійдуся без допомоги Стаколожа, світ не без добрих людей.

Справді, Миколо, брате мій, на світі багато добрих людей, і тут таких більше, ти вибач мені за цю гірку розповідь, що зробиш, коли воно правда. Та й скільки ж можна хвалитися і бити себе у груди, життя — не парад. Але будемо

оптимістами і пам'ятатимемо нашу прадавню мудрість: де люди добрі, там і земля добра. От і все.

Я відробив свою вахту. З честю, повір. І коли мені вручали грамоту, вперше в житті за такого моменту відчув хвилювання до сліз, хоч ніколи не був марнославним. Я повертаюся до Єревана з чистою совістю і ні за чим не шкодую. Одне шкребе: що не забрав твого Петруся із собою. Приїжджай з ним до нас, якщо хочеш, щоб спокійна була моя душа. Ти ж знаєш, що навіть Ноїв ковчег у час всесвітнього потопу зачепився за вершечок нашого Арарату. Приїжджай.

Обіймаю. Твій Гованес Хачатрян».

Микола дочитав листа й опустив голову на руки.

Щеміло у грудях.

Вода заливала всю сушу, не видно було ані кущика, ні деревця, і хвилі й вітри довго носили ковчег, поки він не прибився до вершечка гори, якій судилося стати колицкою нового людського роду.

І коли блукальці зітхнули полегшено й глянули в небо, то побачили ластівку, яка літала, не шкодуючи сил, і тоді вони зрозуміли, що повинь скоро спаде.

А через багато-багато сторіч спитали турки у вірменів: «Чому на своєму гербі ви малюєте Масіс¹, якщо він вам не належить?»

І відповіли тоді вірмени туркам:

«А чому ви малюєте на своєму прапорі місяць? Хіба він ваш?»

¹ Вірменська назва Арарату.

5

Немає більшого художника за жінку, яка білить хату.

Ось вона вмочає трав'яний пензель у білий колір (вапно передиміло у воді, дихаючи гарячою парою, і стало білим, як молоко), жінка малює стіни, стелю, малює кімнату, чисту і світлу, а головне, справжню, чистота і справжність народжуються з-під її легкої руки, яка злітає в повітря, мов ластівка, — то швидко, майже невловимо для ока, то звільна, в задумі і зосередженості.

Настася білила йому кімнату, а він, покірний підмайстер, розповідав їй про ластівок.

У їхньому селі ходила давня легенда, що ці пташки не відлітають у вирій, вони ніколи не покидають рідних країв. Але ж їх ніде не видно узимку, навіть пізньої осені ти не побачиш ластівки. Так, річ у тім, що з холодами вони пірнають в озеро Око, і там їхнє пір'я перетворюється на луску.

— Хіба ти не чула, як восени жалібно плачуть зграї ластівок? То вони прощаються з нами перед тим, як щезнути під водою. Та от настає квітень, і ластівки вилітають з води, луска знов стає пір'ям, і в їхніх горлечках народжується радісне щебетання.

— Тому в них і хвіст роздвоєний, як у риб? — питала Настася.

— Так.

— І пір'я на горлечках золоте, мов луска?

— Звичайно.

— Виходить, це правда. Ластівки ніколи не покидають рідних країв. Тому це пташки поетів. Пам'ятаєш, у Рильського?..

— Я думаю, чи не в них людина навчилася будувати собі житло? Ти подивись, як вони мурують гніздо: шар болота, шар піску, потім трава... Справжні майстри. Ти от згадала Рильського... Ти весь час згадуєш те, про що я думаю.

— Це ж добре?

— Добре. Але мені аж страшно стає.

Рука її застигла в польоті.

— Чому?

— Не знаю... Хочеш, я розкажу тобі про Рильського? Так дивно усе пов'язане в цьому світі. І пташка, і Арарат, і ця хата, й рибина, те, що є, і те, що давно минуло...

ІЗ РОЗПОВІДІ ВАХТАНГА АНАНЯНА

— Я саме робив ремонт у квартирі, коли постукали в двері і до кімнати зайшов незнайомий мені чоловік. Високий симпатичний вірменин.

— Барев дзес, — привітався він і сказав несподівано: — Я секретар Максима Тадейовича Рильського. Він чекає вас унизу.

Я спершу зрадів, потім розгубився: славетний поет завітав до мене у гості, а нема як прийняти його по-людськи. У квартирі розгардіяш, підлога заляпана вапном — ніде ступити.

Я вилетів надвір, одразу впізнав поета в українській вишитій сорочці, ми обнялися.

— Яким чудом, Максиме Тадейовичу?

Він світився лагідною і трохи іронічною усмішкою:

— Ти такі чудасії пишеш про Вірменію... Гори, козулі, ведмеді, слони! Я не втерпів, вирішив подивитися своїми очима.

— Ну, про слонів... це перебільшення. У нас їх немає.

— Невже?

Ми засміялися.

Пообідали. Максим Тадейович хвалив наші страви і перепитував їхні вірменські назви.

— Як по-вашому буде «шашлик»?

— Хоровац. Але це ще не хоровац, Максиме Тадейовичу, справжній шашлик ми засмажимо в Араратській долині. Хочете, зараз же поїдемо на природу.

— Оце інша річ, таким я тебе й уявляв, — сказав Рильський.

Я відразу скликав своїх друзів-мисливців, підїхали письменники і побожно дивилися на варпета, ладні їхати з ним на край світу. Не гаючись, ми подалися до Араратської долини.

Зупинилися біля Айгр-озера. Стояла спека, і перната дичина поховалася в прохолодному очереті, ніде не видно жодного птаха.

Поки ми думали-гадали, де б його краще пополювати, Максим Тадейович уже роздягнувся і складав вудочку, яку, видно, прихопив ще з Києва.

— Де тут краще закинути? — спитав він.

— Чекайте, Максиме Тадейовичу, є ж кращі місця, не поспішайте, встигнемо.

— Риболовлю він любить шалено, — шепнув нам вірменською поетів секретар Ваган Маміконян.

— На світі немає нічого цікавішого за риболовлю, — підтвердив Рильський, ніби зрозумів Вагана. І, закинувши

вудку, сів на березі, опустив у воду босі ноги. — Ух, яка холодна.

— Ця вода тече під землею з вершин Арагацу.

Його мрійливий погляд поволі, як тиха річка, пробігав долиною.

Ні, так не годиться. Наш гість тут нічого не зловить, треба його чимось зацікавити, поводити, показати. Показали водогін, що жене води Севану на спрагли поля, повели в колгосп, де розводять нутрій.

— То у вас і нутрії водяться? — глянув на мене Максим Тадейович.

— Із Аргентини привезли.

— Гм... чудові... чудові тваринки... А де тут у вас добре ловиться риба?

Ні, це заядливий рибалка, і більше нічим не задуриш йому голову. Неподалік протікала невеличка річечка. Потім і тут мерщій закинув вудку і поринув у свої думки. Потім увесь напружився — щось торкнуло поплавець.

— Ваган-джан, — попросив я Маміконяна, — розваж трошки гостя, поки ми щось придумаємо.

— Яке «трошки»? Тепер він може сидіти тут до ночі і навіть не помітить, є ми чи зникли.

— Ну добре... Тоді, — звертаюсь до шофера, — підкинь мене до ринку, щоб нам не довелося червоніти.

Ми помчали до Гоктамберяна, купили все, що треба, і швидко вернулись назад. Рильського застали в найкращому гуморі — впіймав невеличкого сазана.

Ми насилу відірвали його від річки, але повели в таке місце, де можна було забути і риболовлю, і все на світі. Це зрозуміє тільки той, хто хоч раз побував у зелених садах, що розкинулися на південному схилі Арагацу. Угорі сіріли вигорілі на сонці скелі, а внизу між пагорбів жибонів струмок, над яким світилися запашні лохи. На

виноградних лозах наливалися солодким соком золоті грона, під вагою персиків дерева схилилися перед Араратською долиною. Чарівним здається цей світ зелені і плодів, особливо тоді, коли там, угорі, бачиш мертве голе каміння. Пробіжить погляд од сірих скель до садів, і по-новому розумієш силу і радість життя. Ні з чим не зрівнянний український степ, описаний Гоголем, де, мов те море, хвилюється тирса, вершник потопає у ній разом з конем; немає рівних розкішним лісам України, немає нічого кращого за її одягнуті в зелені жупани пагорби, що вишикувались уздовж Дніпра, однак... в Україні немає мертвих, безживних місць, які б своїм похмурим лютим сусідством підкреслювали всю красу цього зеленого буйного світу.

Немає мертвих місць...

Стояв старий поет на кордоні між життям і смертю, на березі струмка, і мовчав у задумі, схиливши сиву голову перед Араратом. Перед сивоголовим Масісом.

Ми теж зупинились, примовкли, щоб не заважати йому думати. Знали, що тільки заради цієї хвилини Рильський міг приїхати з Києва до Вірменії.

Він стояв край Араратської долини, біля підніжжя Арагацу, а погляд його біг до Масісу, і поет шепотів слова свого серця, які, я певен, вилилися у його «Сонет Вірменії».

Крізь темряву віків, як світоч невгасимий,
Жадобу вольності ти гордо пронесла;
Коли й терни вились навкруг твого чола,
Безсмертний спів лунав над горами твоїми.

А потім було оте полювання з мисливцем-снайпером Хосіком, котрий підстраховував Рильського. Якби поет дізнався про це, то, мабуть, похитав би сивою головою і сказав: «От як пожартували наді мною ці хитрі вірмени...»

Ні, це не хитрість, Максиме Тадейовичу, це те, що в нашому краю мовлено приказкою: «Щоб друг не вдарив шапкою об землю». Це один зі звичаїв вірменських мисливців. Далєбі, є речі, вищі за звичайну ясність.

...Полум'я пригасло, і замість диму в повітрі почувся запах хоровацу — смаженого шашлика.

Він сидів навпочіпки коло вогню, схожий на звичайного хлібороба, знімав шампури з-над жару, вдоволено прицмокував губами, жартував і, здавалося, молодів, молодів...

Почувши про Рильського, сходилися до нас селяни (адже його у Вірменії знають у кожному селі), несли кавуни, дині, лаваш, помідори, перець, хто чим багатий, те й ніс, щоб вшанувати знаменитого поета. І дивувалися, що він такий же простий, як і вони, серед них поет справді ставав хліборобом, говорив про врожай, дощі та засуху, про овець і корів, про сади, та найбільше про виноград — сидів під персиковим деревом і тримав проти сонця важке гроно, лічив у прозорій виноградині зернятка.

— Цей незрівнянний сад... Це сяйво винограду... Ці люди... — шепотіли його вуста. — І сивоголовий патріарх Арарат. А ластівка... Бачите в небі ластівку? Така ж, як і в нас, в Україні. Як по-вашому «ластівка»?

— Ціцірناق.

— Барев дзес, ціцірناق! — гукнув він. — Здрастуй, ластівко!

Сохла біла кімната, Настася пішла до річки скупатися, і тоді нагодився Сергій і сказав, що не завадило б справити вхідчини. Був з отим лозовим кошичком, у який любив рвати кролям траву (кошичок із «секретом»), але цього разу ні від кого не ховався, сказав, що Оля з Настасею теж посидять із ними, бо як же це так — хата уже як нова, а Микола такий недогадливий, зовсім забув про вхід-

чини, про звичаї, куди це годиться? Тут ось уже й помідорчики ранні пріспіли, є і зелена цибуля, ні, ти тільки глянь у кошик, думав, що це бур'ян для кролів?

— Еге ж, для кролів, — сказав Микола. — Я за японським гороскопом кролик, хіба ти не знав?

— Не забивай мені баки своїми японцями, ти, япономать, лучче розпалюй вогонь та печи картоплю, поки дівки прийдуть. Чи, мо', спершу для хоробрості?..

Вчотирьох сиділи біля багаття, було так затишно, любо, пахло димком, печеною картоплею, пахло першими помідорами, літом, пахло холодною м'ятою, і нагідками, і чистою білою кімнатою, і лагідним вечором, який буває тільки раз у житті. Потім як не старайся, що не роби, а такого не повториться більше ніколи; палитимеш багаття, пектимеш картоплю, пріспіють перші помідори, прийде лагідний вечір, як подих нагідки, але такого... такого більше не буде.

Дві кароокі жінки сидять навпроти тебе, притулившись одна до одної, дві долі, і жодна з них не твоя, але яке це має значення зараз, якщо, не маючи тебе, я завжди мав тебе...

Десь узялася зозуляста курочка, прибилася на людські голоси і вместилася Настасі на коліна, Настася гладила її, таку тихеньку, принишклу, і сама тихо всміхалася, це вперше Настася так усміхалася, і всі це помітили, але вдавали, що так було завжди, і намагалися не сполохати того першого, ненавмисного усміху.

— Ти, Миколо, таки недогадливий, — сказав Сергій. — Тре було взяти у баби Марфи козеня, як давала. Це б зазмажили шашличка, а то все юшка та юшка. Скіки тобі казать, шо найлучча риба — це м'ясо. А козеня пошти те саме, шо й овечка, м-м-м.

— Я тут якраз згадував сьогодні шашлики, вірменські.

— Слухай, Сергійку, — озвалася Оля. — А чому б вам не поїхати у ту шашличну, що недавно відкрили в містечку? І Настасю візьміть, хай розвіється з вами.

— А ти?

— Я з дітьми побуду, — сказала вона, і Микола зрозумів, що Оля думає про сестру, про те, як би її розворушити, розбудити у ній ту Настасю, яку вона знала раніше, багато літ.

— Може, справді гайнемо? Я частую, — сказав Микола.

— Хіба нам погано? — спитала Настася.

Але Сергій уже загорівся.

— Шашлична те що треба, і заправляють нею теж якісь приїжджі, грузини, чи шо. Я ше дивувався, як вони тут опинилися. Але шашлики роблять во! — це вони вміють, тут нічого не скажеш. Пам'ятаєш, Настасю, пивний бар коло автостанції? Отож його прикрили після указу, а ці зайняли, купують у колгоспах овець, ну, цей... кооператив заціяли. Тіки чого аж до нас прибилися, диво мені.

— Чи тобі не однаково? — сказала Оля. — Їдь уже, коли похвалився.

— Хіба мені шо? Завів моцика та й погнав. Гайда!

— Може, я перевдягнуся? — спитала Настася. — Чи так?

— Та так, — махнув рукою Сергій. — Ти й так гарна.

— Не слухай його, — сказала Оля. — Ходімо.

Дорога була вузька, звивалася лісом, проте Сергій старався показати клас, і мотор стукотів на повну потужність, в обличчя бив вітер, і хвилин за десять вони вже в'їжджали в районне містечко, тихе, чепурне, ще не зіпсуте гігантами індустрії, можна сказати, аграрне містечко.

Переїхали місток (річка тут була зовсім вузька, уже знесилена греблею електростанції, за якою розливалось чимале водосховище), і відразу за містком світився акваріум кафе. Сергій пригальмував, загнав мотоцикл у за-

кутень, і вони зайшли до акваріума, поставленого тут із розумом, тямущими руками, — будівля була підігнана до природної скелі, ця прямовисна скеля правила за оголену задню стіну, із тріщин у камені сочилася вода, яка стікала вниз до гранітного жолоба — там плавала риба, не декоративна, а справжні карасики.

Людей, на диво, було зовсім мало, тільки в кутку за одним столиком сиділа молодь, правда, чималий тісний гурт, хлопці й дівчата, зодягнуті крикливо, з тим претензійним несмаком, на який здатні тільки відчайні провінціали, котрі пнуться до столичного рівня. У хлопців високо підголені скроні, потилиці під «бокс», дівчата з цигарками, усі почувуються тут із завсідницькою певністю, перекрикують одне одного, силкуються «штокати», не знають, бідолахи, що їхнє споконвічне «шо» вкорінилося вже і в Москві. Але що їм Москва і що їм Київ, тепер у райцентрах на лікарські трави продають «банани», «батанки», «кроси», продають таке, за чим у Києві не дотопишся, правда, цього року трави у їхній області не збиратимуть (клятий Чорнобиль), але нічого, довідки на шмаття ще видають за мед, гарбузове насіння і, кажуть, видаватимуть за м'ясо. Вони, ці хлопці й дівчата, ця золота райцентрівська молодь, уже не знають, як посадити гарбуза, тим більше не вигодують бичка чи бодай овечку, зате на баранячих шашликах тямлять краще за тих, котрі це вміють робити, от і розберися, хто тут дурний, а хто розумний.

Микола, Сергій і Настася сіли за столиком біля гранітного жолоба з рибками, Сергій похмуро зиркав на гамірну компанію у кутку, не знав, куди притулити свої важезні кулаки, і видно було, що вони йому свербіли, бо дехто вже поглядав у їхній бік, поглядали, звичайно, на Настасю, і, як здавалось Сергієві, не так, як треба.

Микола й сам бачив її ніби вперше, надворі скинула куртку, в якій ховалась од вітру на мотоциклі, і тепер сиділа у вечірній сукні бузкового кольору, з оголеними тонкими руками, плечима, де легенька засмага переходила нижче у цнотливу білизну, на ній були сережки з камінчиками, теж бузковими, александритовими, і Миколі ввижалося, що й Настасині очі відсвічують бузковим фіолетом. Вони, Настасині очі, мабуть, міняються залежно від освітлення, як і отой камінь александрит, що то світліє, то наливається темним бузком.

— Ну, де вони там? — нетерпляче сказав Сергій, дивлячись басом у бік буфету, за яким нікого не було, тільки виднілися прочинені службові двері, і, либонь, звідти ішов приємний і дразливий запах підпеченої на жару баранини. — Їх двоє тут. Один, видно, за старшого, бо дуже пихатий, ніколи не подає сам на стіл. А другий таке як прислужник у нього, все робить, бігає, слуха, що той скаже. Та он же він. — Сергій підняв руку, підкликаючи ще молодого зовсім, кучерявого хлопчину в коротенькому, до пупа, білому, але вже зашмуляному халатику.

— Адін мінут, — сказав він. — Єщо адін мінут — і будіт гатов. Вам сколко?

Сергій показав йому три пальці.

Хлопчина кивнув, і сховався у проймі дверей за буфетом, і справді вийшов через «адін мінут», однак без шашликів, вийшов із пляшкою мінеральної і підсів до гамірної компанії. Видно, вже добре був знайомий із зазвсідниками, бо ті зустріли його веселими вигуками, особливо коли кучерявий став розливати їм мінеральну.

Сергій нервував.

— Ти шо, забув за нас? — спитав він голосно.

— Дарагой, ти будіш сирой шалік кушать? — озирнувся до нього кучерявий, посміхнувся, і було в тій посміш-

ці щось нахабно-зверхнє і лакейське водночас. — Падажді, да?

— Принеси води! — сказав Сергій.

— Мінерал, да? — спитав кучерявий, і за його столом запопадливо засміялися, наче він кинув перчений жарт.

— Холодної, — процідив Сергій.

— Адін минут.

Хлопчина встав і приніс їм три пляшки мінеральної, тут же відкрив, налив у склянки, і в його завчених рухах було те ж саме — лакейська зверхність.

— А чогось міцнішого нема? — спитав Сергій.

Хлопчина цмокнув язиком, крутнув кучерявою головою:

— Не паложено. Я б рад, но... нема. — І втупив очі в Настасю. — Єст харошій музіка, будім слухат?

— Тіки тихенько, — сказав Сергій.

— Інтім? — знов ця масна посмішечка.

— Давай, давай, — махнув рукою Сергій. — Роби своє діло.

Він пішов до буфету, ввімкнув магнітофон, і на стінах зашипіли потужні стереоколонки, потім з них полинули хрипкі голоси модного скандінавського квартету, володаря кількох золотих платівок, який, однак, не співав шведською мовою, майже усе англійською (певно, у них теж є свої проблеми, подумав Микола, за популярність і золотий диск можна закукурікати і захрюкати), проте у професійності їм не відмовиш, тут треба бути справедливим, а світ тільки й цінує діловитість і професіоналізм та ще... лакейство і зверхність.

Нарешті кучерявенький урочисто приніс на таці три шашлики, зняті з шампурів на тарілочки, политі соусом, притрушені молоденькою цибулькою, і тільки поставив їх на столі, як тут до акваріума прочинилися двері

і зайшов його патрон, це відчувалось одразу, у кутку за столиком загули ще дужче, заторохтіли стільцями, вивільняючи йому найчільніше місце, ну, геть тобі як у закордонному барі або в середньовічному українському шинку, де бармен (чи шинкар) може (міг) підсісти до своїх завсідників і поблажливо перехилити з ними чарочку. Цей дебелий кавказець, обтягнутий «вареними» джинсами, які ще не дійшли в районні магазини, що торгують на лікарські трави, тут наївні люди (старші, звичайно) і досі думають, що ці джинси навмисне витирають цеглиною; так от, цей дебелий кавказець у джинсах-варенках поблажливо підійшов до місцевої компанії, але сідати не поспішав, спершу розглянувся на своє орендоване підприємство, помітив за столиком під плакучою стіною незнайому жінку, потім глянув на тих, хто сидить біля неї, і раптом його обличчя витяглося від здивування:

— Ар-р-р-а-а... Ду ес?¹

— Єс ем?²... — сказав Микола й підвівся, здивований не менше за Ашота.

Він не бачив його років шість; відтоді як Ашот пішов з київського бару (прогорів?), слід його загубився, і деде, але тут Микола аж ніяк не сподівався його зустріти. Втім, із цим запитанням Миколу випередив Ашот:

— Ти звідки тут узявся, ара? — Він усе ще не вірив своїм очам, довго не випускав Миколину руку. — Ду ес, ахпер-джан, цавид танем.

Стояли як на кону, усі, нічого не розуміючи, дивилися на них двох, широко розкрила очі Настася, розгублено кліпав товстими повіками Сергій, притихла голосна компанія у кутку і спантеличено зиркала то на Миколу,

¹ Це ти? (вірм.)

² Я.

то на свого кучерявенького друга, мовляв, поясни, що сталося, а кучерявенький і сам розкрив рота, нічого не міг допетрати, тільки одне повторював:

— Чьотко гаваріт па армянскі. Чьотко! Не армянін, а гаваріт чьотко, бля буду.

— Размік! — оговтавшись, крикнув до нього Ашот. — Бер іскакан хоровац!¹

Размік схопився, побіг у підсобку і приніс величезний таріль з рум'яною бараниною, потім поставив на стіл ще пляшку мінеральної і чомусь аж чотири порожні склянки, підсунув Ашотові стілець, а сам знову майнув до свого гурту.

Ашот налив у склянки, аромат шашлика змішався з горілчаным духом, і Микола здогадався, що оковита тут наливається у пляшки з-під мінеральної для конспірації, ще більшим дивом було те, що лився тут, як у середньовічному українському шинку, самогон, і Ашот, не криючись, пояснив, що він тут його бере по шість карбованців за півлітру, що він тут нікого не боїться, усі свої, а захоче — взагалі зараз зачиниться на ключ і вони робитимуть що завгодно, йому тут не указ ні міліція, ні прокурор, а тим більше якісь там жевжики, він боксер, ось бач — носа розплющили на першості світу. Ну, як тобі хоровац?

Шашлик таки заслуговував похвали, був приготований справді по-вірменському, м'ясо підсмажувалося разом з кістками, які, підпікшись, давали особливий аромат, та й не забувалася давня приказка: те, що біля кістки, завжди смачніше. Не вистачало тільки лавашу, печених помідорів і баклажанів, які вірмени нанизують на шампури разом із м'ясом.

¹ Принеси справжній шашлик.

— А ви чому не їдте? — спитав Ашот у Настасі, і вона відповіла так само, як тоді, коли Микола запросив її на каву:

— А я взагалі не їм баранини.

— Вах, что будім делат? — зумівся Ашот. — Шоколад будіш, кофе будіш? А хатіш — будім ізжаріт етот риба? — показав на кам'яний жолоб з карасиками.

— Не треба, — сказала Настася.

— Ах, как жалка, мне проста абідна, что не треба.

— Ти що, вже розумієш по-нашому? — спитав у нього Микола українською.

— Разумію, я всьо разумію... Па рускі разумію, па армянські разумію, па азербайджанські, па турецькі, па курдські, па какому хатіш, па такому і разумію. Это для мене чепуха, жалка, нет чем угастіт твой девушка.

— Це не моя дівчина, — сказав Микола.

— Не твоя? А чей — его? — Ашот показав очима на Сергія, і під іншу хвилину, мабуть, наскочила б коса на камінь, але, слава Богу, Сергій уже перестав нервувати, сидів добрий і теплий — вихилив «мінералки», потім, переплутавши пляшки, такою ж «мінералкою» і запив. Тепер зосереджено вгризався у підпечену баранячу кісточку, й Ашотова балачка діяла на нього так само, як англійська пісенька шведського квартету.

— Вона нічия, розумієш? — сказав Микола.

— Вай, нічия, а ето даже я не разумію. Такая красивая девушка...

— Облиш, — перебив Микола вірменською. — Вона не з тих, і я прошу її не чіпати. Якщо ти мене поважаєш...

— Добре, добре, вибач, — сказав Ашот. — Я думав, це для неї буде приємно. Більше не буду, ахпер, цавид танем. — Він приклав до грудей руки. — Давай за зустріч. —

Потім простяг свою склянку до Сергієвої: — Слиш, друг, давай за знаомство!

— М-м-м, — сказав Сергій, уплітаючи шашлика, й охоче пристав на Ашотову пропозицію. «Мінералка» йому, вочевидь, смакувала.

— Ара! — знов перейшов на вірменську Ашот. — Я ж маю чим пригостити дівчину. Є сувенірна пляшечка «Ахтамару». І лимонний сік. Миколо-джан, якби знав, що зустрінеш тебе, то приберіг би більше, ти вибач.

— Нічого, — сказав Микола. — Я не гордий. А для Настасі постав, будь ласка, хорошу касету, якщо маєш.

— Маю, я все маю, — підвівся Ашот. — Коли їхав сюди, то запасся навіть українськими записами. Ротару поставити?

— Можна, давай.

Ашот відійшов, а Настася раптом спитала:

— Ти замовив для мене Софію Ротару?

— Так. А ти як здогадалась?

— Я зрозуміла «Настася» і «Ротару».

— А я ні бе, ні ме, ні кукуріку, — раденько сказав Сергій, усміхаючись аж до вух. Щоками його розлився такий рум'янець, що можна було припалювати сигарету.

— Ти ж за кермом, — сказала Настася.

— Тю-у! Я й забув. Микола ото як заджеркотів не по нашому, то в мене усе вилетіло з голови, Ну, думаю, шпiон.

Шведи умовкли, потім з колонок полинув голос Ротару, полинув її давній «Сизокрилий птах», і з почуттям виконаного обов'язку підійшов Ашот і, галантно вклонившись, поставив перед Настасею склянку з коктейлем.

До акваріума зайшла ще якась парочка, присусіджувалася до гурту, проте Ашот у той бік не повів і бровою.

— Давай, друг, — підохочував він Сергія. — За дружбу, да? Давай, Микола, і ти, Наста, ето можно, ето, что я тібє наліл, пійот толко каралева Англії. Папробуй, не абіжай. Шашлик Размік ещо прінесот, кушай, Сергей. Помні, что ти в гостях у Ашота. Ето не кафе, ти у міня в гостях, по-нял? Самий лучший шашлик армянські, самий лучший коньяк армянські, запомні. Лучшіє футболісти кто? Мунтян, Паркуян, Іштоян... Марадона, думаеш, кто? Мурадян, вот кто такой Дієго Марадона, запомні. А д'Артаньян?

Сергій з усім погоджувався, кивав головою, наче знав це давно й без Ашота, потім примружив око, прицілився і, хоч був напідпитку, вліпив, як сказав би Білоножко, в самісіньку «десятку».

— А моя фамилія знаєш як? — вигукнув він. — Посміян!

— Вах, — ляснув себе по лобі Ашот. — Я же віжу, что нос у тіб'я арліній. За тіб'я, Сурен Посміян! Ду гай ес, гішір!¹

— Поїхали, — погодився Сергій.

Із кам'яної стіни скапувала підземна вода, карасики тицялися носиками у стінки жолоба, і надривала душу ще зовсім молодесенька Софія Ротару, яка співала одну з найкращих своїх пісень:

О сизокрилий птах,
 Ти мое серце поніс вдалечину,
 Лишив мене саму
 Зустрінути весну.

— Я хочу танцювати, — сказала Настася. — Можна ще раз цю пісню? — дивилася на Миколу ожинно-темними очима.

¹ Ти вірменин, запам'ятай!

Ашот підхопився, відкрутив назад касету, потім підійшов до вхідних дверей, замкнув їх ізсередины (виявляється, у цих дверях був ще й внутрішній замок), після чого підійшов до Миколи і з якоюсь дикою урочистістю, незрозуміло навіщо, вручив йому ключ.

— Танцюйте хоч і до ранку, — сказав він.

Микола розгубився, не знав, що робити з тим ключем, якась невиразна думка майнула йому, намагався її упіймати, і враз пригадався Говік: чи не з такою урочистістю вручав йому ключ від порожнього сарайчика товариш Стаколож?

О сизокрилий птах,
Полинув вдаль на ста семи вітрах...

Він узяв Настасю за руку і відчув, що вона холодна, вони відступили трохи убік і пішли в повільний танець, їхні душі теж кудись линули, линули, вони ставали крильми одного птаха, Микола пригорнув Настасю ближче, торкнувся щокою її волосся, відчув її дихання і кінчик холодного носа і ще відчув, що вона злегенька тремтить, але не від жаги, а від холоду, від якоїсь зноби, і він зрозумів, що то тільки їхні душі полинули вдалеч крильми одного птаха, а самі вони, тіла їхні, швидше нагадують отих рибок, що розгублено снують по камінному жолобу, натикаючись холодними носиками на слизькі стіни.

Та рветься із грудей
Лише палкої пісні туга,
Як ронять вишні білий цвіт
На білий світ.

А ще він побачив, що оті хлопці й дівчата, які тислися в кутку за одним столом, теж пішли парами до танцю, пісня стерла з їхніх облич лакейсько-зверхні маски, були

ці хлопці й дівчата притихлі, трошки погорблені і красиві, і їм пасували «банани», «батанки» й «кроси», їм личили б і «варені» джинси, якби не доводилося вимінювати їх на квіти і трави, на власні душі, якби не доводилося позичати до того ще й чужих звичок, слів, почуттів.

Тьмаво світилось присмагле Настасине плече, та смага переходила нижче у білизну, і він одвів очі, глянув їй у лице і відчув у грудях м'ятний холодок ще не усвідомленого страху, страху від того, що вона й тепер вгадує його думки, і це може їх порізнити.

Скінчилася пісня, він поцілував Настасі руку і повів її до столу, струшуючи з себе напругу, і раптом їм обом стало весело, Микола не витримав і засміявся, бо то справді було кумедне видовисько: Ашот, викидаючи вгору вказівного пальця і приплющивши очі, вигукував щось про Сальваторе Адамо — Саркіса Адамяна (?), про видатну французьку співачку Розі Армен, «ара, ти слухай, Армен, Розі Армен, шерше ля фам, еллі, цавид танем», — а Сергій, сердега, поклав свою голову на руки і спав сном праведника, спав з чистою совістю, виморений нічною зміною в автопарку, Ашотовою гостинністю і завеликою дозою нової і дещо незрозумілої для нього інформації.

— Це добре, — сказала Настася. — Нехай поспить, я вже думала, що нам доведеться вертатися пішки.

— Барі гішер, інкер Посміян¹, — розчаровано зітхнув Ашот і потер свого плескатого носа.

Хтось постукав у двері, Ашот поволеньки озирнувся, потім узяв у Миколи ключа і знехотя пішов одчиняти. Спершу ледь-ледь відхилив двері, подивився у щілину, тоді покрутив головою: «Закрито», — але там хтось умовляв, просився, щось обіцяв, і Ашот таки впустив мирша-

¹ На добраніч, товаришу Посміян.

вого чоловічка із собачою запопадливістю на одутлому лиці. Під пахвою він тримав якусь незвичайних розмірів книгу в коричневих палітурах.

— Нет, нет, — сказав Ашот. — Фатіт, ти і так мене должен. Я сам лублю погулять, но п'яніц не лублю.

Тоді чоловічок простягнув йому величезну книгу й, огинаючись та по-собачому заглядаючи Ашотові в очі, ждав вироку.

Ашот перегорнув цупкі сторінки, звідти випали якісь фотографії, але він навіть не глянув на них, тільки спитав у миршавого чоловічка з убивчою зневагою:

— А зачем ето мне? Ти что, іздиваєшса?

— Ну, ці викинеш, а свої покладеш, — промимрив одутлий писок і, ніби кланяючись перед Ашотом, зігнувся і підібрав на підлозі фото.

— Лучше ти пряч суда свой фізіономія, — безжально сказав Ашот, і в кутку за столиком догідливо засміявся, там уже сиділи не ті хлопці й дівчата, що танцювали під печаль «Сизокрилого птаха», а гарбузові «банани».

— Можна я подивлюся? — Микола підійшов до них, узяв важку книгу і побачив, що це ніяка не книга, це був давній альбом для сімейних фотографій: на шкіряній брунатній палітурі тиснений орнамент, закривається альбом на ювелірної роботи мідну защібочку, де ще видно дрібненські карбовані літери «Trade mark».

Микола розгорнув альбом, побачив, що фотографії у ньому витягнуті з гнізд, скидані жужмом докупи, й відразу зрозумів, що ці знімки ще дореволюційні, зроблені вони на твердому папері, який не блякне, не жовкне, людські поличчя чіткі і виразні, з чорнильним відтінком. Ось інтелігентне лице з бородою і підкрученими вгору сивими вусами, ось вродлива жінка у шатах графіні, ось хлопчик у біленькому піджачку гімназиста, зі скрипочкою,

а це якийсь офіцер царської армії... Микола глянув на зворотний бік фотографії й обімлів. Не може бути!

«Дорогому учителю Агафангелу Ефимовичу Крымському от всегда помнящего ученика Миллера...»

Матінко рідна, всі підписи адресувалися Агатангелу Крымському, та невже ж таки цьому геніальному вченому, котрий розмовляв мало не всіма мовами світу? Йому!!!

«Оце я тепер такий. Вернадський».

А ось помічено чи не його власною рукою: «Княгиня Марія Яківна Гагаріна. Влітку 1910 р.»

На іншому олівчиком: «А. Веселовський, получено 11 мая 1901 г.»

«Дорогому Агафангелу Ефимовичу Крымському...»

«Незабываемому учителю Агафангелу Крымському...»

І підписи: Зверев, Гоффман (діюча армія фебруля 19-го 1915 г.), Попов, Орози Кура, Єлагін...

І знов княгиня Гагаріна... Ще Гагаріна (Бейрут, 10 фебруля 1898 г.).

Миколою затрусило — пам'ятав пораду Костя Гнатовича, але несила було приховати дрож: неймовірно, цей альбом належав Агатангелу Крымському, він любовно збирав сюди фотографії дорогих йому людей, часто його відкривав, перегортав своїми руками і, мабуть, сповідався цим фотографіям чи й просив поради у найтяжчі хвилини. Тепер реліквійний альбом розорений, більшість знімків, видно з усього, загублено, а серед них же була (не могло не бути) і фотографія Лесі Українки, котра ще 27 жовтня 1911 року писала Агатангелу Крымському: «Нащо думати про катастрофи, дорогий товаришу? Над усіма нами вони висять, та, на щастя, ми не знаємо, коли вони впадуть».

Альбом був розорений, але й у такому вигляді він не мав ціни (записку О'Генрі з трьох нерозбірливих слів продано на аукціоні за п'ятсот тисяч доларів), і Микола на-

віть не знав, що тут казати, найрозумнішим було б кинутись тікати із цим скарбом геть, тікати з цього шинку, ніби він запалав, ось уже миршавий чоловічок щось запідозрив, про щось здогадався і простягнув руку, щоб забрати «своє» назад, одначе Ашот різко відтрутив ту руку й спитав у Миколи вірменською:

— Що, подобається?

— Так. Дуже.

— Бери. Я з ним розраховуюся пляшкою.

— Я... — Микола поліз до кишені, дістав гроші, але Ашот так само відтрутив і його руку, взяв миршавого за лікоть і повів за буфет у чорну пройму дверей, наче до криміналу, в холодну, на справедливу розправу.

— Що це? — спитала Настася, коли Микола підійшов до столу.

— Хай, потім, — сказав він. — Я ще й сам не вірю.

За столиком у кутку зареготали на Разміків анекдот, і Сергій заплямкав губами.

— Може, його вже будити?

— Кого бити, кого бити? — Сергій норовисто скинув головою і закліпав припухлими повіками. Рука його мимоволі вже намацувала порожню пляшку.

— Не треба нікого бити, — заспокоїла його Настася. — Як ти себе почуваш?

— Кому хоч можу в'язи скрутити. Тіки покажи. — Сергій прокинувся знову злий і прикрий.

— Поїхали, — сказала вона. — Уже дванадцята.

— По конях!

Микола попросив Разміка, щоб той покликав Ашота.

6

Це був сон. Сон, сон... Біло пахла кімната.

Так чисто пахла, так біло, хоч було поноченько. Вона потемки зняла ожинкові сережки і білою тінню прийшла до нього.

— Це ти? — спитав він.

— Я, — зітхнув очерет.

— Це ти. Де ж ти була так довго?

— Шукала тебе.

— Де?

— Скрізь. По всій землі. Шукала, відколи світ. Адже це брехня, що двоє людей так легко можуть знайти одне одного серед мільярдів. Прикидаються.

— А ми ж знайшли.

— Через тисячу літ. За мною гналися половці, ординці, яничари, а я зберегла себе для тебе. Хочу бути твоєю бранкою.

— Не треба бранкою. Будь мені долею.

— Я буду для тебе усім, чим захочеш. Схочеш — стану травою, схочеш — ластівкою, схочеш — рибиною...

— Любов'ю стань.

— Уже. Ось, доторкнись і побачиш.

— Що це — сльози?

— Ні, це любов.

— Вони в тебе холодні.

— Бо я згоріла. Я попів. А з попелу все народжується заново. Що захочеш — те і воскресне.

— Ти є, ти ось, це ти, це ти, ти...

— Несамовитий. Ти вигадав мене.

— Ні, ти є... У нас є дім, і є земля, і мова... Сьогодні ти вибілила хату, і напекла коржів, і подоїла кіз... Ти чуєш, піч і досі пахне хлібом, твої руки пахнуть молоком, і я цілую їх, цілую смагу цю й білу білизну...

— Несамовитий, мамо!

— Все правда.

— Знаю. Завтра ти сядеш у човен, і попливеш на острів, і спіймаєш рибину, яку тут іще ніхто не ловив.

— Ти не хочеш цього, а я не робитиму того, чого ти не хочеш.

— Хочу. Я це зроблю для тебе. Я попливу від сосни до острова й прикличу тобі найбільшу рибину. Ти заспокоїшся і почнеш працювати. Ти караєшся тим, що не йде робота. Я поможу тобі, вір. Ти ж мені допоміг.

— Чим?

— Не знаю. Тим, що ти такий. Я про тебе знаю усе і не знаю нічого. Та я тепер певна, що за хвилину можна прожити більше, ніж за тисячу літ. За тисячу літ без тебе. Поцілуй мене... Ще... ще... ще...

— Я тебе цілуватиму, а ти говори. Твої губи пахнуть холодною м'ятою.

— Вони і стануть м'ятою... А руки — деревами, коси — травою, груди — яблуками, а серце — ластівкою.

— Мовчи, не треба.

— Ні, ти послухай. Серце моє стане ластівкою, а коли настане зима, ця ластівка не полетить у чужі краї. Вона стане рибою. Чому риб називають німими? Хіба ти не чув, як вони, викинуті на берег, попискують по-пташиному? Тільки кров у них холодна, дуже холодна кров.

— Не лякай мене.

— Не бійся, ти не повинен нічого боятися. Дай сюди руку. Чуєш?

— Чую.

- А чому кров застигла в твоїх пучках?
- Може, тому, що заболіло серце.
- Дай я його послухаю... Справді, я чую, болить.
- Часом мені здається, що в ньому застрягла куля. Коли й не болить, то важко від того свинцю.
- Я тобі витягну кулю, я ж лікар, ти знаєш?
- Знаю. Тільки не треба.
- Чому?
- Тому що поллеться кров.
- Не бійся, я вгамую її. Я зроблю тобі так, як не зробить більше ніхто. І сама я більше нікому так не зробила б. Звичайно, спершу дуже болітиме, потім не так, потім все менше і менше, а коли рана загоїться, біль утихне зовсім.
- Хіба ти маєш з собою ланцет?
- Маю. Я все маю. Ти ще не знаєш моїх рук. Тихо, чуєш? Що це? Щось зашаруділо на горищі, пробігло з кутка в куток.
- То миша.
- Хіба миша так гарцює?
- Ні, але знаєш, що вона робить? Вона знайшла там старий горіх і качає його по всьому горищі. Прокусити не може, щоб дістатися до зерняти, от і бавиться сперсердя.
- Ти бачив її?
- Ні, але це й так зрозуміло.
- Ти був на горищі?
- Незручно мені туди лазити.
- Ото й не кажи, це не миша.
- А хто?
- Не скажу.
- О, давай будемо сваритися.
- Навіщо?
- Чоловік і жінка мусять сваритися.
- Для чого?

— Щоб потім любитися. Так було завжди.

— Але я не знаю як... З тобою.

— А ти кажи: щоб на тебе див прийшов, щоб тебе понесло на щокотин слід, бодай тобі...

— Тихо, не згадуй його, бо то він.

— Хто?

— На горищі.

— Домовик?

— Тс-с-с. Він допоможе нам. Він з'явився, коли ти став тут жити.

— Ні, коли прийшла ти. І...

Він подивився у темряву. І здригнувся. На тому місці, де вона роздяглася, світився білий силует.

Він заплющив очі.

— Ти теж увесь холодний. І спітніло твоє чоло. Забудь усе і засни.

— Я не зможу.

— Ні, ти заснеш. Ти покладеш голову на моє плече і заснеш міцно-міцно. Ось так. Так тобі добре?

— Дуже.

— Я проведу пальцями по твоїх повіках, і ти заснеш. А я все зроблю сама, не бійся.

— Але ж це уже є сон.

— Ні, це правда. Ось ти, ось я... Який же це сон? Усе поміж нами правда. Хіба що все наше життя є сном, зі смертю ми прокидаємося в іншому світі. А потім через літа чи сторіччя прокидаємося й там. І так безконечно.

— Ні, я не хочу...

— Спи, ти мусиш міцно заснути. Я врятую тебе.

Він відчув на своїх повіках дотики. Пальці чи... губи?

Місяць-повня заплив у кімнату і повис під стелею, висвітливши його до серця. Було видніше, ніж удень, — на вибілених стінах можна розрізнити сліди трави.

— Ланцет! — холодно сказала Настася і простягла руку. Білий силует, який тепер ледь-ледь виднів у місячному світлі, подав їй лезо кольору ртуті.

Вона взяла той холодний метал і розітнула Миколі груди на тому місці, де всередині судомно здригалася червона куля. В її осерді сивів круглий шматочок свинцю.

— Пінцет! — наказала Настася.

Вона різнула по серцю і дістала пінцетом кулю, яка мала точнісіньку форму жолудя, і поклала її на столі — цок.

— Замов йому кров, — сказала Настася.

Молитовний голос линув згори, і знизу, і зувсібіч:

Минуть хвороби,
 Минуть переслідування,
 Минуть муки,
 Минуть біди,
 Минуть смутки,
 Минуть сльози,
 Минуть образи,
 Минуть рани,
 Минуть глумління,
 Мине голод,
 Мине спрага,
 Мине нагота,
 Мине убозтво,
 Мине каліцтво,
 Мине сліпота,
 Мине німота,
 Мине кривоногота,
 Минуть труди, невчаси, непокої,
 Мине усяке лихо¹.

Він хотів розплющити очі, хотів закричати, але цей молитовний голос тамував біль і заколисував його, вливав

¹ Іван Величковський (XVII ст.).

у тіло тепло, і ставало так добре і затишно, як давно-давно, коли він був ще пастушком і ховався від дощу під гіллясте листате дерево: дрімотно шелестів дощ, падав на ліси, на поля, на озера, усе вимокало, а тут, під деревом, було сухо і тепло, немов під зеленим дахом, тільки трошечки лячно того тисячолітнього дідка, що живе в корінняччі, він добрий, він дуже хороший, але не любить, коли з липи й верби вирізають свистики. А чим же ще потішитися бідному пастушкові в негоду?

Він прокинувся і побачив, що в кімнаті нікого немає, та він давно вже прокидався в самотині, тільки тепер кімната була біла і чиста, і самота його була також біла і чиста, із серця скотився тягар, лиш легенький-легенький щем там тремтів, але він був навіть приємним, як і ця світла самота.

Він довго лежав у ліжку, слухаючи себе, слухаючи білу тишу кімнати, вдихаючи чистоту її білих стін, і йому ввижалося, що ця чистота пахне свіжоспеченим хлібом і могом.

Сьогодні він одв'яже Сергієвого човна («Юрюзань» проколена), попливе на острів і спробує впіймати великого коропа, а ні, то наловить линів, так уже заведено в цьому житті, що чоловік мусить убити мамонта (чи вівцю, чи кролика), мусить упіймати рибину (руками, острогою, вершею, вудкою), мусить усе це з'їсти і запити водою, щоб жити, а потім умерти і стати землею, яка народить нових мамонтів, овець, кроликів і риб. Така круговерть. Первісна і довічна. І нічого не вдієш.

Він підвівся, вийшов на ганок і побачив на траві перлисту росу, що провіщала погожий день. Добре, все добре. Випити кави, викурити всмак першу сигарету і — на воду. Дихається легко, вранішня вільгість виповнює груди, і не так страшно підходити до столу, на якому і досі

біліє стосик чистого паперу. Ще трохи — і він засяде за роботу з такою затятістю й самозабуттям, що потім його ніхто не одірве — ні риболовля, ні сунічно-грибна зваба лісу, ні вечірні багаття, ні...

Що це?

На його столі ожиново світилися дві великі росини... Александритові сережки. Він не повірив очам. Узяв їх на долоню, дивився, дивився, і вони мінилися, світлили разом із днем, набирали прозоро-бузкового кольору.

Він знову глянув на стіл, але того, що думав побачити, там не було. Несамовитий, сподівався побачити... кулю. Шматочок свинцю, відлитий у формі жолудя.

Вузька дерев'яна плоскодонка ішла, як стріла, і невдовзі він уже був між островом і сосною, на межі старого русла.

Надів на гачки дві дрібні картоплини, опустив повідки у воду і, притримуючи коліньми спінінгове вудлице, поплив на очеретяний коридор під островом. Хурчала, розмотуючись, котушка. Біла жилка лягала на воду. Пиляв стару вільху деркач. Як і тоді...

Хто сказав, що нічого в цьому житті не повторюється?

На тому березі з'явилася жінка, роздяглася, лишилася в купальничку тілесного кольору, від чого здавалася зовсім голою, і підійшла до води, і вдруге ступила в ту саму річку.

І попливла.

І попливла вона легко, мов риба, без хлюпоту, сплесків, зусиль, ніби народилася у воді. Зрештою так воно і було: усе живе вийшло з води.

У грудях йому щеміла ще свіжа рана. Біль був солодким.

Усе повторюється в цьому світі.

Ось вона допливла до того місця, де він опустив повідки, і лягла на спину. Лежала незрушно і звільна, як на шовковому ложі. Милуйся нею, втішайся, люби. Як любить її ця вода, це сонце і риби.

Але зараз він полював, і його лихоманив мисливський інстинкт.

Затріскотіла катушка, він кількома стрибками опинився біля спінінга, вистромив його із землі і відчув дужі пориви. З короткими перервами катушка тріщала й тріщала, він не пригальмовував її силком і незабаром побачив, що вся вона вимотана і тепер рибина ходить уздовж по руслу, а напнута жилка, мов промінь, вказує її шлях, що замкнувся у стометровому секторі. Та ось він почав зужуватись і коротшати, пориви ослабли, рибина ще пручалася тремтливим смиком, але йшла вже до берега, йшла так легко, що йому навіть подумалося, що вона, либонь, менша за ту, першу, початкові пориви здебільша оманливі, молодша риба завжди іде в боротьбу запальніше, без заощадження сил, зі сліпою впертістю.

Цього разу він уже тримав підхватець під пахвою, однією рукою стискав вудлище, а другою підмотував жилку, не знімаючи катушку з гальма, і от уже побачив, як метрів за десять від нього завирувала вода, зморена рибина виходила на поверхню, і наставала, може, найвирішальніша хвилина, яка вимагала доконечної кмітливості та уваги. Підмотуючи волосінь, він тихо пішов назустріч рибині і, коли їх розділяло метрів зо три, повів вудлищем угору і раптом побачив великий, майже людський рот з красиво вивернутими, різко окресленими жовтими губами, потім знов завирувала вода і, перекинувшись на бік, показав своє темно-золоте тіло велетенський сазан, такий великий, що Микола спершу й не усвідомив його справжніх розмірів — так могло видатися у мисливському екстазі. Та коли він обережно підвів до нього підхватець, то побачив, що сазан туди не поміститься, хіба сама голова, проте іншого побиту взяти його не було, і Микола притьма надів сітчатий ворок на чорну округлу

голову, захопив обома руками не за комель підсаки, а за обід, підняв над водою і, притискаючи до себе завмерлого, на хвилину шокованого сазана, кинувся на берег. І там, уже на острові, він ще далеченько відбіг од води, опустив рибину на траву й побачив, що це рідкісний сазан — був він не такий і довгий, може, трохи більше метра, але дуже широкий і майже круглий, вочевидь, переповнений ікрою, і важко було на око вгадати його бодай приблизну вагу — може, пудів півтора, а може, і більше...

Завтра ти сядеш у човен, і попливеш на острів, і спіймаєш рибину, яку тут іще ніхто не ловив.

А де ж Настася?

Її ніде не було. Ні на острові, ні на воді, ні на проти-лежному березі. Чудна. Може, десь заховалася? Він уже уявляв, як вони удвох вертатимуться човном до села, пливтимуть на цьому маленькому ковчезі немовби до свого дому, і, щоб розтягти блаженні хвилини, він не налягатиме на весла, а пустить човен за течією, і вода сама донесе їх додому.

— Настасю! — крикнув він.

Мовчок.

— Настасю-у-у!

Тільки луна. Тільки довга-довга луна озивалась до нього уже чужим сполоханим голосом.

Хвіст сазана волочився по землі, коли він ніс його до хати, а поруч вистрибувала дівора й кричала:

— Акула! Акула!

— Каракула! — гукнув Петрусь, пишаючись тим, що це чудовисько впіймав його тато.

— Диви, яка в нього пилка на спині!

— А паща!

— Не підходь, бо вкусить, вона ще жива.

На цей шум-гам нагодився Мурмишка — саме тоді, коли Микола поклав сазана у ночви і, приховуючи хвилювання, споглядав свою здобич з незалежним виглядом тертого рибалки. Мабуть, не випадково першим серйозним свідком його тріумфу мав стати Мурмишка, чоловік, який більше за інших тямив на цьому ділі і міг оцінити Миколин успіх по щирості, хоча й не без ревнощів, тут уже який ти не є, а позаздрити мусиш, і чим дужче, тим краще, у цьому чи не найбільша втіха такого моменту.

Мурмишка глянув у ночви, і його очі зробилися точнісінько такими, як тоді, коли він показував, як дивиться короп, перш ніж набрати розгону і перестрибнути через волок.

— Пля-а-а-а... — сказав він.

— Ну як? — підсипав Микола жару.

— Пля-а-а... — Мурмишці відібрало мову.

— Ви такого ловили коли-небудь?

— Дика самка, — нарешті видавив він із себе і нервово почухав лисину.

— То ловили чи ні?

— Дика самка, — повторив Мурмишка, наче його побив родимець. Не втерпів, нагнувся, помацав живіт.

— Тут, пля, самої кашки більше трьох кіл. А всього... всього... не, без кантера не скажу. То що ти мене питає?

— Чи ви ловили такого коли-небудь?

— Ні, не ловив, — повагавшись, зізнався Мурмишка. — У нашому селі такого ніхто не ловив. Це я тобі точно можу сказати, бо в сіті такі коропи не йдуть.

— Скільки ж йому років? — спитав Микола, віддячуючи Мурмишці за щирість визнанням його неабиякого авторитету.

— Та скіки? Це, ма'ть, з отих, що плавали тут ще до гесу. А гесові вже годів з тридцять. От і прикинь.

— Може, це той, що вистрибнув з вашої пазухи? — жартував Микола, але Мурмишці це не сподобалося.

— Якби мені, пля, ноги не крутило, то я показав би, як тре ловить.

І пішов з двору на прямих ногах, як журавель. Коло хвіртки зупинився, спитав:

— То це ти його під руслом узяв? Там, де я казав?

— Там, там! Спасибі, дядьку, за науку.

— Ну-ну, — кивнув собі Мурмишка і швиденько подибав додому. Невже почне мостить «закидуху»?

Так, тепер черга за Сергієм, сьогодні він не на зміні. Тому, правда, до всього байдужки, але тут почуха потилицю.

— Іванку, — попросив Микола малого. — Ану, катни за татом, нехай швиденько прийде.

Іванко хоча й викапаний татусь, але проворний: одна нога там, друга тут.

— Немає тата!

— А де?

— Повіз тьотю Настасю на станцію.

— Яку станцію?

— На поїзд.

— Ти щось переплутав.

— Не, мама каже, тікишко поїхали. Тато скоро вернеться, а тьотя Настася — не.

— Куди ж вона поїхала?

— Додому.

До якого дому, дитино? Нема в неї дому. Нема. Він розминав сигарету, і тютюн сипався з неї, поки не висипався увесь. НЕМА!!!

Частина третя

1

ІЗ ЩОДЕННИКА МИКОЛИ ПОГОРІЛОГО

Усі свої свідомі літа я мріяв вести щоденник, але ніколи цього не робив. Від однієї думки, що в нього хтось може зазирнути, мене сковував крижаний страх.

Власне, і це не щоденник, бо тут саме слово передба-чає щоденність записів, а мені таке не подобається, як і будь-яка форма насильства, хай навіть над самим собою. І все-таки я робитиму окремі записи, свідомий того, що до них будь-яку людину спонукає лише самотність. Бо що таке щоденник, як не розмова із самим собою, а отже, і відхилення від норми.

Після того як поїхала Настася, навіть між мною і Сергієм настало якесь мимовільне відчуження, розхолодження. І Оля також відмовчується. Ніби моя вина у тому, що все так сталося. Ніхто про це ані слова, проте я бачу.

* * *

Сьогодні ходив до лісу зустрічати осінь. Ходив сосновим бором, а думав про грибну печаль мого листяного лісу. Незбагненна таємниця у запахів осіннього гриба. А ще я думав про татів сад. Його нема. На тому місці, де мав він бути, так і лишилася трясовина. Але він є у мені. Зараз цей сад осінній. І спливли рядки Ліни Костенко:

Чужі приходять в час твоїх щедрот,
А я прийшла у час твого смутку.

Спливли, і я задихався ними, як спіймана риба.
Ти прийшла у час мого смутку.

* * *

Петрусь показав мені свій малюнок фломастером. Куля,
а в ній трава і квіти. І нижче падає дощ.

— Це що, хмара? — спитав я.

— Ні, коза.

— ?

— Я намалював тільки її вим'ячко. А в ньому трава
і квітки. Вона паслася на лужку.

— А дощ?

— Це молоко, — сказав він.

Куди усе це дівається, коли ми стаємо дорослими?

* * *

У грудні закінчується останній термін подачі мого сценарію. На що я надіюсь? Кажуть, що Вільям Сароян, цей великий американський вірменин, написав знамениту п'єсу «Гей, хто-небудь!» за сорок хвилин. Але ж цим хвилиною передувало яке життя!

Коли Сароян плив кораблем до Радянського Союзу, то попросив, щоб у бібліотеці йому знайшли книжку вірменського автора. Йому дали Гранта Матевосяна. Сароян прочитав і сказав, що таким письменником пишлася будь-яка література світу. Ця книжка — «Ми і наші гори» — спершу побачила світ російською і тільки після цього вийшла рідною мовою автора. Оповідання із цієї книжки у моєму перекладі відхилив Лука Лукич. «Патріархальщина», — кинув він.

Матевосян же собі сказав: «Грант, скільки б університетів ти не закінчив, ти завжди залишишся сільським хлопцем». Так він сказав у тій книжці, яку прочитав Ві-

льям Сароян, великий американський письменник, котрий заповів своє серце Вірменії.

* * *

Я майстрував Петрусеві дерев'яного деркача. Колись і в мене малого такий був. Тепер від тріскоту болітиме голова, зате чути, де Петрусь бігає.

Отож я стругав дерево і раптом почув, як біля моїх ніг тихенько писнула якась пташка. Глянув униз і отерп. Від Сергієвого двору прибилася до мене сіренька зозуляста курочка і терлась до ніг. Я нахилився і взяв її на руки. Вона, здається, цього й хотіла.

* * *

Сьогодні лазив на горище. Шукав горіха, якого щоночі качає миша. Є щось дуже знадливе у старих горищах, як, до речі, і в скринях, що пахнуть старовиною і ладаном.

На горищі надибав на давнього серпа зі стертими зубцями, злежану куфайку, щербатий глечик-носатку, перетлілу до невагомості цибулю-сіянку біля лежачка... Трохи сіна теж перетліло на потеруху чи, може, розточили миші. А горіха ніде ніякого. І нічого такого, що могла б качати миша. Я навіть заглянув у старий кирзовий чобіт з дірочкою у халяві. І натрапив на тугий вузлик із вилинялого ситцю в горошок. Розв'язав і отетерів. Там були зав'язані гроші — по карбованцю, по три, по п'ять і зовсім мало по десять. А всього тисяча карбованців. Оце буде несподіванка для Стаха.

Мертві пам'ятають про нас.

А горіха так і не знайшов.

* * *

По обіді узяв Сергієвого човна і поплив на острів. Не рибалити, так. Припливаю, а там якийсь дядько сіно косить.

Трава на острові ще по-літньому зелена і соковита — во-логи багато. Від свіжих покосів пахло чимось дуже зна-йомим, близьким, але давнім і майже забутим. Я довго не міг зрозуміти: чим? — потім таки згадав. Так пахне від корови, коли вона жує траву.

А дядько собі косив і косив, ніби й не бачив мене. Ко-ли сіно підсохне, він перевозитиме його човном до свого берега. І я згадав ще одне, уже не таке давнє. Як працював у комсомольській газеті, одного разу, майже випадково, пощастило потрапити за кордон на фестиваль естрадної пісні. Усе було так розкішно, так цікаво і екзотично, що від вражень крутилася голова. А що зосталося в пам'яті? Ось що. Я повертаюся додому, поїзд довго стоїть у митно-му польському містечку Тиресполі, а потім перетинає кор-дон. Я стою біля вікна, щоб завважити, де ж він, початок землі нашої, але не бачу ніякого кордону, не відчуваю ні-якої межі, і раптом на очі трохи не набігли сльози.

Зелений луг за вікном і... дядько косить траву. Наш, наш дядько! У клинцюватому картузику з гудзиком на тім'ї, у вилинялій сорочці з темною плямою поту між лопатка-ми... Ось де починається моя Батьківщина, моя земля, яка тримається, мов на китові, на оцьому дядькові-косареві. Мчить міжнародний поїзд, везе дипломатів, співаків, жур-налістів, шпигунів, спекулянтів, спортсменів, туристів, а дядько знай собі косить траву, йому навіть немає коли глянути на цей поїзд. Коси, коса, поки роса.

* * *

Бачив, як ластівки ховаються в очерет. Мабуть, тому, що вода восени вихолоняє повільніше за повітря і в оче-реті їм тепліше. Але мені ввижається, що вони пірнають у воду. І перед тим щебечуть так сумно-сумно. Хто нас навчив руйнувати в собі язичницькі таємниці?

* * *

Копають городи. Картоплю, буряки. Зносять на купи руди гарбузи.

Баба Марфа плете у вінки цибулю. Всього настарала, тільки і досі бідкається, що зосталася сього року без маку. Якась нечиста сила уночі повиривала його з корінням, ще до чотирнадцятого серпня, до Маковія. Наче й невелике лихо (казано ж у народі, що сім год мак не родив, і голоду не було), а все це не на добро, — журиться баба Марфа. На Маковія вона завжди носила до церкви святити маківки. А це не мала й мачини, щоб посвятити. Прийшла нечиста й на Маковія.

Куріють осінні дими нагородах, стеляться над землею гірко-солодкі пахощі. Вітчизни дим. А на «моєму» городі тільки сухе віниччя згадалося:

Пора і нам
Збирати з поля
Що прищадила божа воля,
Як не гуртом, то сам на сам —
Пора і нам!

Я вже знаю, що Кость Гнатович тоді, у непам'яті, прочитав мені рядки Богдана Лепкого.

* * *

Вода у річці стала прозора, і з Сергієвого містка видно, як на мілину, до берега, виходять погрітися окунці — підставляють сонцю свої смугастенькі спинки і, здається, дримають.

Це останнє тепло — бабине літо. І ці дрібні окунці також знають, що такого тепла доведеться їм довго чекати.

Я скидаю з себе сорочку і хочу востаннє скупатися.

— Що ти робиш? — чую застережливий голос Мурмишки. — Уже Ілля давно у воду пісь-пісь.

Цікаво, що Ілля — єдиний святий, про якого люди дозволили собі (чи він дозволив?) отак казати. Запанібрата.

Думаю, він не образиться, коли я скупаюсь. Відходжу далі від містка, щоб не розлякати окунців, і кидаюся у воду. Вона холодна, як у криниці, але манить мене все далі, і я пливу і пливу, відчуваючи під собою манливий простір глибин.

Чому нас завжди притягують прірви, провалля, чорторії, безодні? І де чаїться та темна сила — у безоднях чи в нас самих?

* * *

Приїжджала Софія. Каже, що зовсім змучилася без нас.

— Уже всі повертаються до Києва, — сказала вона. — Діти пішли до школи, малеча — в садок.

— Почекаємо зими, — відповів я.

* * *

Сиділи удвох із Сергієм. Біля річки. Угорі постогнували дикі гуси. Сергій сказав, що підлящиків треба засолювати і закопувати у мішковині в землю. А тоді вже підв'ялювати.

Я довго не наважувався, потім таки спитав:

— Од Настасі нічого не було?

— Не, — похитав він головою. — Я думаю, що вона в лікарні.

Мовчали. Потім Сергій сказав:

— Гуси так низько летять. Зима буде мнякою. Мабуть, тобі довго прийдеться виглядати снігу.

* * *

Дика самка...

Часом мені здається, що я справді несамовитий.

Як вона зчезла тоді так швидко? Ніби сама стала рибою... і я упіймав її. Адже все обірвалося тієї хвилини. Я ще нічого не знав, радів, як дурник, а все уже обірвалося.

Дика самка...

* * *

Заходив Мурмишка. Випитував, чи я ще брав коропа біля острова. Я сказав, що ні, не брав. Тоді він зізнався, що й сам уже не раз і не два закидав під русло, але ні гу-гу. Мертво.

* * *

На городах палають айстри. У садах капають грушки. Колись так сказав був Майстер. Він розповідав, як їхав із дому полтавським шляхом і попросив водія зупинитися. Вийшов з машини, бо побачив коло дороги бабусь, що сиділи віночком і продавали яблука, помідори, сливи... Став, каже, дивлюся і чую, як капають грушки у садках.

— Який чудовий образ! — вихопився хтось із хлопців. Майстер якось ураз притих, засоромився і сказав:

— Не те. Все це красивості... На красивості ми мастаки. Не так треба. Не те!

Демон заперечення? Кожному кортіло розповісти Майстрові якусь цікаву сільську бувальщину, що її він міг би використати десь у своєму оповіданні. Він уважно слухав, але знав: і того, що є у ньому, не встигне написати. Так і сталося.

* * *

Часто гортаю фотоальбом Агатангела Юхимовича Кримського. Здається, я вже розрізняю помітки його власною

рукою на звороті фотографій. «С. Ів. Прове. Літо 1901 р.». «Боря в Криму (в Алупці) в юлі 1901 р.» «І» з двома крапками. Деякі імена із цього альбома я зустрічав у мовознавчій літературі, коли навчався в університеті. Очевидно, це відомі лінгвісти. Треба все перечитати про Кримського, тоді багато чого стане зрозумілим, альбом оживе.

Втім, він не мій. Куди б мені його передати? Кому? Сергій каже, що чув краєм вуха, начебто рік чи два тому обікрали місцевий краєзнавчий музей. Може, альбом звідти? Адже Кримський трохи жив у цих краях.

Я був у тому музеї і сам бачив ціпок Агатангела Юхимовича, який зберігається під склом. Але рідко хто зупиняється біля його ковінючки. Найбільше пожвавлення викликає опудало величезного морського рака, привезене сюди хтозна-ким і звідки.

Я підійшов до директора. Він дуже нагадував мого першого музейного шефа Луку Лукича. Я спитав:

— Чи у вас часом не викрадали фотоальбом Кримського?

— Ні, — холодно відповів Лука Лукич. — У нас ніколи нічого не викрадали.

* * *

Знову плавав на острів.

Дядько сіно вже позгрібав, перевіз додому.

Тиша. Восени риба біля очерету не ловиться. Зелень поволі відмирає, тут уже не вистачає кисню, і риба йде на глибину, на ями. А линок заривається в мул.

Річка була спокійна, сонна, і тільки там, на тому місці, де я востаннє бачив Настасю, перебігала хвилинка. Звісно, русло. Та я думав зовсім про інше.

При березі шурхотів очерет, той шурхіт озивався у ще незагоєному серці.

Дика самка... Чому дика? Чому ці слова так врзалися у свідомість?

* * *

Приснився сон. Я провалився у трясовину. Вона засмоктує мене з головою, нічим дихнути. Я хочу закричати — й не можу. Та раптом бачу, що то не я провалився, хтось інший. Його поглинула, всмоктала у себе безодня. І зверху на болоті зостався тільки картуз. А біля козирка — червона ружа.

Господи, чому ж я не побачив його обличчя? Бодай уві сні. Тоді б я згадав... згадав... А так тільки бачу мамині ноги у кирзяках, що місяць і місяць болото услід за підводою.

2

Прорвало небо, зайшли дощі.

Щось і в мені прорвало, засів за роботу. Пишеться важко і зовсім не те, що думав раніше, але це добре. Це дуже добре. О третій ночі силую себе заснути, та сну нема, тільки якесь марення. І це теж добре.

* * *

Такими короткими стали дні. Але я встигну. До грудня закінчу. Може, до того часу обізветься Настася. Де вона? Я мушу її знайти. Якби не Сергій, то я думав би, що вона щезла під водою.

* * *

У селі зберігся фундамент зруйнованої церкви. Баба Марфа каже, що спершу з неї зривали хрести. Зривав Яким Стецький за сто карбованців старими грішми і два кубометри дров. Потім Якіма Стецького убило громом. У грозу він сховався від дощу під дерево, в яке ударила блискавка.

Я і сьогодні ходив біля тих руїн. Завжди чомусь тут згадую Мовсеса Хоренаці. Тоді думкою лину в V сторіччя і бачу цього ченця у його тісній келії згорбленого за камінним столом. Русява борода, блакитні очі, шкіра на виснажених руках нагадує той пергамент, на якому він виводить літери, винайдені його учителем Месропом Маштоцом. Вірменії загрожує поневолення персами, великий полководець Вардан Маміконян підіймає на боротьбу народ, а Мовсес Хоренаці у цей час пише свою безсмертну історію цього народу.

Ось до його келії заходить Вардан Маміконян, і Хоренаці благословляє його на священну битву:

— Ти йдеш на бій за свободу вітчизни і духу. Іди. Хай не притупиться твій меч, і хай справедливий господь врятує країну Вірменську.

Спарапет¹ Вардан припадає вустами до сухої руки Мовсеса Хоренаці:

— Закінчуй свою книгу, святий отче. Вірменський народ піде у майбутнє, притискаючи її до серця, і книга ця буде сильнішою за мій меч.

Я не впевнений, що Вардан Маміконян саме так сказав Мовсесові Хоренаці. І взагалі не відаю, чи просив полководець його благословення. Але вищою істиною є те, що слово Хоренаці пережило меч спарапета Вардана і стояло на сторожі народу навіть тоді, коли його блакитні очі зчорніли від горя.

* * *

Здається, я таки задушив у собі редактора, цього вічного свого ворога, що жив у мені третім оком, нашіптував перестороги й осмикував за рукав. Я вільний. Я кажу те, що відчуваю і хочу сказати. Коли щось не так — сперечайтесь зі мною, судіть мене, але не затуляйте рота. Я хочу тільки добра. Тільки добра. А ви?

* * *

З щоденником у мене, можна сказати, нічого не вийшло. Та й що мені нотувати у ньому, коли йде робота? Тепер не маю вільної хвилини. Треба напитати десь у районі

¹ Воєначальник у Давній Вірменії.

друкарку, щоб їхати до Києва уже з передрукованим сценарієм. Інакше не встигну здати його в призначений термін. Три примірники відразу одвезу на студію, ні до кого не буду заходити — зареєструю у секретарки, і все, до побачення. А один примірник... тепер, мабуть, наважуся. Покажу Іванові Миколайчуку.

* * *

Сьогодні сталося таке, що я мушу зробити цей запис, щоб хоч згодом щось зрозуміти і пояснити собі.

Вийшов на подвір'я передихнути. Довго дивився на ластів'яче гніздо, що зосталося порожнє в піддашші повітки. Потім щось немов підштовхнуло мене, узяв драбину, приставив ближче до гнізда і поліз роздивитися його. Зазирнув усередину — що там? Білий аркушик паперу, складений учетверо. Розгорнув його — лист. Потемніло в очах.

Я зліз із драбини, присів на ганку і тільки тоді зміг його прочитати.

ЛИСТ ВІД НАСТАСІ

Довго вагалася, чи казати тобі всю правду, чи, може, не слід, а потім вирішила віддатися Божій волі: знайдеш цього листа — виходить, так треба, а ні — то ні. Та я сподіваюся, що ти це прочитаєш, і не випадково ховаю свої останні слова у гніздо ластівки.

Я хочу, щоб ти знав: я люблю тебе. До крику, до смерті. Але ти не сумуй за мною. Я така, як і всі жінки, тільки раніше відчула холод підземних глибин. Я була там...

І все-таки ми прожили з тобою довге щасливе життя, яке не можна виміряти навіть тисячоліттями. У нас було все: наш дім, наша земля, наше кохання. Ми були щасливими, такими щасливими, що несправедливо вимагати від долі, аби це тривало довше.

Вибач мені за маленькі жіночі примхи. Я залишаю на твоєму столі два александрити. Ти думав, забула? Ні, хай вони побудуть з тобою доти, поки ти вертатимешся до Києва.

І ще про одне попрошу тебе. Перед тим як поїхати, опусти ці сережки у річку, на тому місці, де я лежала на хвилях. На той час ластівки уже будуть під водою, вихолоне їхня кров, і, може, котрась підпливе, побачить ці александрити і згадає про нашу любов. А ти не згадуй. Це був сон. Коли опустиш сережки на дно, так і скажи собі: це був сон. Я чистий перед усім світом. Ти обіцяєш мені це зробити?

А тепер прощай. Кулю із твого серця я забираю собі. Назавжди. Навіки.

* * *

Ластівко... смутку мій чорно-білий... що мене підштовхнуло до твого гнізда? Я думав над цим цілісінський день. Думав уночі. Не спалося. Я лежав у темряві з розплющеними очима. І раптом побачив на тому місці, де вона роздглася, сніп білого світла. Воно тремтіло й поволі окреслювалося в силует.

Я заплющив очі. Мене бив дроз.

Потім згадав, що мені цілий день не давало спокою... Драбина. Вона стояла обіперта на стіну повітки, коли я дивився на ластів'яче гніздо. А раніше її там не було. Раніше драбина стояла у погребі, я сам її туди опустив

після того, як лазив на горище. Невже потім витяг і забув? Ні, навіщо? Не може бути. Хіба що я справді зсунувся з глузду.

Миша качала горіх по горищу... Потім усе затихло. І з'явилось це біле свічення. Уже крізь сон чув якийсь молитовний голос, що линув згори, знизу і зусвібіч.

* * *

Дерева скинули з себе листя. Дерева зустрічають холоди голими. Лише сосна в зеленій глиці.

Свинцево бубнявлють хмари. Чи міг я колись подумати, що так дождатиму снігу? Я не люблю зими. Не люблю морозів. І от мушу їх виглядати.

* * *

Заходила Оля.

— А накурено! — замахала руками на дим. — Не кімната, а газова камера. Побачивши, що я за роботою, швидко пішла. Мені здалося, що вона хотіла щось сказати, але не сказала. Що?

* * *

Сьогодні я поставив крапку. У таких випадках здебільшого кажуть, що лишилося почуття невдоволення написаним. Але я задоволений. Принаймні зробив що міг і не кривив душею. Це — моє.

* * *

Сергій підвіз мене до редакції районної газети. Я зайшов і відчинив двері, за якими стукотіла машинка. Друкарка мені сподобалася (тут я дещо забобонний).

— Мене звуть Миколою, а вас Танею чи Наталкою? — спитав я, користуючись методом Стаха.

— Не вгадали, Олею, — сказала вона, мружачи розумні зелені очі.

— Дуже приємно. Розумієте, Олю, мені треба негайно передрукувати сторінок шістдесят тексту.

Вона взяла рукопис, подивилась на почерк і сказала.

— Негайно не зможу. Днів за п'ять.

— Дякую, серденько.

Коли поверталися до села, Сергій пригальмував перед містком і кивнув на шашличну під скелею.

— Може, заїдемо до Ашота? Відзначимо твою...

— Вдома, — сказав я.

* * *

Холодно. Я розтопив грубку. Немає тяги, і дим вертається в хату. Він теж холодний, дим. І на душі зимно.

Пора з усім прощатися. З усім, усім... Так рано вечоріє. Що тебе може зігріти? Хіба що давня-давня казка. І я розповідаю Петрусеві казки.

* * *

І все-таки я люблю передзимовий ліс, може, навіть більше, аніж літній. Люблю його їдкі тумани і прілу пахощ. І соновий бір о цій порі мені миліший. Неначе рідний, мій.

Гарно заблукати у такому лісі. Пуститися берега тому, що перед тобою ні стежки, ні неба, ні дерева, ні куща, а тільки... її очі.

* * *

Зустрів Горобця. Привіталися. У мене до нього ні крапельки зла. Навпаки, з'явилась якась симпатія. Чи співчуття? Жаль бере, як згадаю той «розстріл». Усе тут пов'язане з нею.

Дика самка... Ніколи не розгадаю цієї таємниці.

* * *

Вона подала мені товсту теку з чотирма примірниками машинопису.

— Думаєте, це хтось надрукує? — дивилась на мене чи то розгублено, чи трохи злякано.

— А що — так погано?

— Та ні, непогано, але...

— Це ж сценарій, Олю.

— Я розумію.

— Тепер можна писати про все.

— Та можна, наш редактор теж так каже. Потім усе програмузля хлопцям, а мені сиди передрукувай.

— Лука Лукич? — зопалу спитав я.

— Ой, ви його знаєте? — знітилась Оля.

— Знаю, — сказав я і, щоб заспокоїти її, постукав зігнутих пальцем по столі.

* * *

Сьогодні, 28 листопада, пролетів перший сніжок, власне, й не сніг, а так — чи крупа, чи пороша. Окидь, яка відразу ж і танула.

Я сидів за столом, вичитував рукопис, коли в хату вбіг захеканий Петрусь. Він щось затискав у кулачку, і я подумав, що відігрів якогось жучка або знайшов жолудя.

— Диви, диви!

Петрусь розтулив долоньку, і я побачив на ній лише мокру цяточку.

— Що це? — спитав у нього.

— Сніжинка... була... Нема.

Бідний малий. Невже і він занудьгував за Києвом?

Що ж, поїдемо. Пора.

* * *

Я виконав волю Настасі.

За день до від'їзду востаннє поплив до острова.

Зупинився під руслом, між самотньою сосною і очеретяним коридором — на тому місці. Дістав дві александритові сережки. Було хмарно, і вони налилися темним ожиновим світлом. Я опустив їх у чорну осінню річку...

Потім поплив до села. Коли озирнувся, то острів оддалеки здавався зовсім голим, а безлисті дерева на ньому скидалися на білі скелети.

3

Це була його остання ніч у цій хаті — темна й німа, як підводдя зимової річки. І так, як під водою, у вухах зумрів тонесенький комариний свист; він наростав і вищав, аж поки зробився таким тонюнім, що тріснув, наче струна.

Що-кот-кот-ин-слід, — покотився горіх по горищу. Горіх, якого там не було.

Хто ти?

Докучало безсоння, і ніч страхала його: боявся не темряви, а себе. Він подовгу дивився в пітьму, дивився — немов у дзеркало, гостро відчуваючи своє єство, адже ніч облягала видиме окові, тому зіркішим ставало нутро. Дивитися в темряву — це дивитися в себе або бути сліпим.

І він дивився, і бачив червону кулю, бачив на ній невігойний рубець, що знову ятрився, — це була туга. Туга не за тим, чого немає, а за тим, що є. Тим і страшна, що без надії на вибавлення.

Це я, це я, — казав він собі.

Хто я?

Сирота?

Блудний син?

Пасинок?

Ізгой?

Чи людина, котра вже перейшла ту межу, за якою не прагнуть щастя, а шукають втечі од лиха.

Він увімкнув світло. Годинник показував чверть на третю. Микола запалив сигарету, і дим відсирілого тютюну теж здавався йому гірким і холодним, як осінній туман.

Кутив і дивився у вікно, до якого тислася ніч — глуха водяна глибина. Коли вогонь обпік йому губи, підійшов до грубки, відхилив затулку, кинув у попіл недопалок і раптом почув, як щось легенько стукнуло в шибку — так, ніби гілка, розгойдана вітром. Але ні вітру, ні дерева під вікном не було.

Почулося? Ні, шибка, нещільно пригнана до рами, ще й досі тихесенько бринить.

Він напружився, чекаючи, що стук повториться, проте за вікном і в кімнаті стигла камінна тиша. Мабуть, нічна пташка черкнула крилом. Такий звук можна почути, коли сидиш уночі біля небіжчика, тоді кажуть, що то вилетіла душа померлого. Знаєш, що до освітленого вікна злітається мошва, на яку полюють нічні птахи і часом зачіпають шибку крилом, однак у годину жалоби немає діла до мошви і до птахів — думаєш про безсмертя душі.

Але ж зараз біля його вікна ні вітру, ні дерева, ні машини. Хто постукав до нього глупої ночі?

Микола зодягнувся і вийшов нй ганок.

Нікого.

Ніч. Німота.

Він знав, що так буде.

Холод обняв його за плечі. Микола вернувся до хати, вимкнув світло і знову ліг.

То не вона, казав він собі, то навіть не пташина, спи. Але ж хтось постукав у шибку? Хто? Чия душа? Може, то лиховісний див, що з'являється у подобі птаха?

А то... світло... на тому місці, де вона роздяглася тієї ночі. Це вже сон, це домовик у білому, не лихий див, а добрий домовик, адже він мусив бути у твоєму домі. Хто ж, як не він, поставив драбину біля повітки, щоб ти заглянув у ластовине гніздо? Бачиш, які зажурені в нього очі: завтра ти поїдеш, а куди подітись йому? Він домовик,

але власного дому не має, він живе тільки там, де є господар. Чуєш цей молитовний голос?

Минуть хвороби, минуть переслідування, минуть муки, минуть біди, минуть смутки, минуть сльози, минуть образи, минуть рани, минуть глумління, мене голод, мене спрага, мене нагота, мене убожество, мене каліцтво, мене сліпота, мене німота, мене кривоногота, минуть труди, невчаси, неспокої, мене усяке лихо.

Усе мене, чоловіче, для тебе, бо ти смертний.

А що робити мені, вічному? Для мене ніщо не минає.

І туга моя вічна.

І без надії на зцілення.

4

Падав сніг. На Київ падав сніг — ще нетривкий, благесенький, боязкий, але ж сніг, білий сніг. Сіявся на Хрещатик, на золоті бані, на Байковий цвинтар, на дерева, асфальт, людей.

Сіявся на вокзал, який зовні був схожий на шолом велетенського витязя, по шию вгрузлого в землю.

Серед юрмищ і метушні вокзал упізнав знайомого чоловіка з хлопчиком і вирізнив з гамору його тихий голос:

— Здрастуй, Вокзале. Як ся маєш, як тобі цей сніжок?

— Він легкий і теплий, як лебединий пух.

— Ти не забув мене?

— Ні. Я все пам'ятаю.

— Вокзале — моє ти пристанище, берег і гавань, де в базарнім азарті сплелися жовте, зелене і голубе.

І скільки б тебе не били ногами,

Все одно я люблю і цілую тебе.

В цьому шумі і гаморі поїздів

Щось прощальне, пекуче, як дзвін.

Сльозою в вікні розпливається Син,

І більше до Неї не вернеться Він.

До тебе з чемоданами, квітами —

як на перше побачення,

До тебе — дощами траурних телеграм.

Ти приймаєш мене, як безбатченка,

Вокзале, пробач, що я ніч в тебе вкрав.

Ти стоїш, кам'яний, із сумними очима таксі,

Ти дивляєшся в світ, в кілометри розлук.

І самотність твоя, як на рану сіль,

Пече мене жалем твоїх прозорих рук.

На зупинці таксі чоловік із хлопчиком стали в чергу. Малий відійшов убік, знайшов смужку незатоптаного снігу і пальчиком намалював сонце.

— Тепер снігові тепліше, — сказав він.

Чоловік усміхнувся. Він згадав, як багато років тому стояв на одній із тихих вуличок у центрі Єревана і спостерігав за маленьким хлопчиком, що крейдою малював на тротуарі сонце. Поруч зупинився старий з великою сивою головою. Він зачудовано дивився на крейдяне коло з рисочками променів, потім прошепотів:

— Найбільше диво у світі — це сонце. Найбільший художник — дитина.

То був Мартірос Сар'ян.

Микола з Петрусем сіли в машину.

— Куди? — спитав таксист.

— Спершу на Брест-Литовський, до кіностудії.

Машина покотила на Саксаганського, потім виїхала на майдан Перемоги, і Петрусь упізнав кулясту будівлю.

— Цирк! Цирк! — вигукнув він.

Цей молодий водій був меломаном — увімкнув магнітофон і мовчки слухав скандинавів, які експортували світові англомовні пісеньки про кохання і гроші. Зараз вони були в ціні, ці зворушливі, професійно зроблені пісеньки.

— Зоопарк! Зоопарк! — знов закричав малий.

Невдовзі машина зупинилася біля студійної прохідної.

— Хіба це наш дім? — спитав Петрусь.

— Ні, мені треба сюди зайти.

— Я з тобою.

Микола взяв білу течку і рушив до прохідної разом з Петрусем. Дорогу їм перепинив вахтер.

— Вам куди?

Зараз почнеться: документи, дзвінки, пояснення, перепустка... Сказати, що до Олександра Петровича «Якого?» — питає він. «Довженка, — відповім я. — Того, що пошкодував кілька метрів плівки для вождя¹, того Довженка, що просив у Києві одну-єдину кімнатку з віконцем на Дніпро, але не допросився».

Микола сказав інакше:

— Мушу негайно віддати цей рукопис. І зразу вийду, он чекає машина.

Таксі біля прохідної справило враження.

— Пройдіть, — сказав вахтер.

Довженків сад. Стояв у першому сніжку, немов у цвіту.

Вони перетнули просторе подвір'я, Микола сказав:

— Ти тут погуляй хвилину, я зараз вийду.

Він піднявся на третій поверх, пройшов довгим темним коридором і завернув до канцелярії. Зареєстрував сценарій, лишив його і швидко пішов назад, мимоволі кинувши оком на знайомі двері і знайому табличку на них:

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ОБ'ЄДНАННЯ Л. Я. КОЖЕВНИК

Микола пришвидшив крок, ніби боявся, що двері зараз відчиняться, його покличуть і стануть пояснювати, яким повинен бути сучасний кіногерой. Він майже побіг і вже на східцях мало не збив із ніг Білоножка.

— Приві-і-іт! — зрадів Білоножко і трохи не кинувся Миколі на шию. — Де ти пропав?

— Стажувався у Голлівуді.

— «Десятка»! — Його манюні випуклі очиці світилися, як лампочки кишенькового ліхтарика. — Написав?

— Написав.

¹ Йдеться про фільм «Україна в огні», в якому Довженко не показав Сталіна і цим накликав на себе його гнів.

— А я вже боявся, що ти запізнаєшся. Шукав тебе, дзвонив у видавництво...

— До Луки Лукича? — зіронізував Микола.

— О, та ти ще нічого не знаєш! Лука Лукич пішов у гору, тепер, він знаєш аж де? — Білоножка ще дужче випнув очиці й пустив їх під лоба.

— А Кожевник? Як могло статися, що й досі не пішов на підвищення ваш Кожевник? Такий вільнодум, і раптом засидівся.

— Ще піде. Льоня сміливий хлопець.

— Звичайно, мусиш бути сміливим, коли цього вимагають згори. Сміливість зі страху, еге? Найлегше мінятися бюрократові і лицеміру. Хіба ні?

— Хай, — махнув рукою Білоножка. — Аби не заважали працювати. Тепер можна дихнути. У мене он вийшов новий фільм, який раніше б... Ти не бачив?..

— У співавторстві?

— Так, але фільм гострий, раніше б...

— Вибач, — сказав Микола, — мушу бігти. Там унизу чекає малий.

Він рушив униз, потім нараз зупинився й спитав:

— А як Іван Васильович?

— Який Іван Васильович? — не зрозумів Білоножка.

— Миколайчук. Зняв новий фільм?

— А-а-а... Ні. — Білоножка похитав маленькою голівкою. — І вже не зніме.

— Чому?

— Хворий Іван. Невиліковно.

— Як? — похолов Микола.

— Так... Помирає Іван.

— Що ти верзеш? Ти!.. Дрантя.

— Це правда, — не образився Білоножка. — Він у лікарні. Але... надії нема. Помирає Іван.

Миколі забило подих. Вийшов надвір, хотів набрати повітря й не зміг — повітря не було. Він задихався.

Ступив крок, другий, і земля під ним драглисто схитнулася, він теж похитнувся й відчув, як ноги вгрузають у тряске болото — по кісточки, по коліна, до пояса... Уже несила іти, зараз він задихнеться, багно поглине його з головою. Брехня, брехня, це все брехня, — казав він собі, проте все глибше й глибше грузнув у драгли, трясовина засмоктувала його по груди, по шию, і ні за що було вхопитися, тільки очима чіплявся за дерева Довженкового саду, який і не цвів зовсім, а сивів під попелом першого снігу; щось безмежно велике згоріло у небесах, бо сивий той попіл сипав і сипав на землю.

В останню мить Микола потягся рукою до яблуні, хоч бачив, що ні, не дотягнутись йому до найнижчої гілочки, це все, трясовина проковтне тут його навіки, та раптом маленька тепла долонька вхопила його за руку, вхопила й тримала з усіх сил — тату, тату! — і тоді він відчув, як ноги торкнулися тверді, відчув під собою камінь, і губи його, що вже взяли вугляною смагою, прошепотіли:

— От камінь... От камінь... Бисть во главу угла.

ЗМІСТ

<i>Туга за справжнім</i> Михайло Слабошпицький	5
<i>Частина перша</i>	9
<i>Частина друга</i>	121
<i>Частина третя</i>	225

Літературно-художнє видання

ШКЛЯР Василь
Ностальгія

В авторській редакції

Головний редактор *С. С. Скляр*
Завідувач редакції *К. В. Шаповалова*
Відповідальний за випуск *Т. М. Куксова*
Художній редактор *Т. О. Волошина*
Технічний редактор *А. Г. Верьовкін*
Коректор *Г. В. Сологуб*

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Шкляр В.

Ш66 Ностальгія : роман / Василь Шкляр ; передм. М. Слабошпицького. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. — 256 с.

ISBN 978-966-14-7021-6 (PDF)

Коли життя дає тріщину і хитається світ — це привід зупинитися й відшукати точку опори в годину зневіри. Він залишає дружину, роботу, місто, змінює середовище, втікаючи від себе колишнього. Та чи можна звільнитися від свого минулого? І яка ціна цього звільнення? Він зустрічає жінку, яка здатна загоїти рану й зцілити його серце. Але чи зможуть вони бути разом?

УДК 821.161.2
ББК 84.4УКР

Видавництво Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
www.trade.bookclub.ua

ГУРТОВИЙ ПРОДАЖ КНИГ ВИДАВНИЦТВА

ХАРКІВ

ДП з іноземними інвестиціями
«Книжковий Клуб
“Клуб Сімейного Дозвілля”»

61140, м. Харків-140,
просп. Гагаріна, 20-А
тел/факс +38 (057) 703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київська філія

04073, м. Київ, просп. Московський, 6, кімн. 35,
тел. +38 (067) 575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеська філія

65017, м. Одеса, вул. Малиновського, 16-А, кімн. 109
тел. +38 (067) 572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

служба роботи з клієнтами:

тел. +38 (057) 783-88-88
e-mail: support@bookclub.ua
Інтернет-магазин: www.bookclub.ua
«Книжковий клуб», а/с 84, Харків, 61001



ВІД БАТЬКА УКРАЇНСЬКОГО БЕСТСЕЛERA!



Журналіст Андрій Крайній — справжній ерудит, добре знає живі й мертві мови, але з матеріальними цінностями якось не склалося: доживши до віку Христа, не має даху над головою. Не йому, безхатченку, гребувати теплим помешканням — хай навіть заповітний ключ простягнув йому дивакуватий незнайомиць, а номер квартири навіює забобонний страх. Що ж це було: манна небесна чи прикра помилка? Незабаром Крайньому знадобляться ще два ключі: до таємниці зникнення господаря квартири номер 13 і до серця фатальної жінки, до якого не так легко достукатися...

Українець, вояк Французького іноземного легіону, отримує смертельно небезпечне завдання вивезти із заблокованої Чечні дочку генерала, на яку полюють російські спецслужби. Чи вдасться йому, уникнувши численних небезпек, жити і знайти дівчину? Хто вона насправді?



Таємнича містика, відверта еротика, божівільна кримінальна історія... Анастасія ніколи не була вірна своєму чоловіку, а невдовзі після його загадкової смерті отримала приголомшливу звістку: її призначення — народити для світу диявола. Жінка мало не збожеволіла, та її коханець, отець Серафим, обіцяє не допустити до гріха. Але здається, ніби він у змові з нечистою силою...